

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Ústav řeckých a latinských studií

Diplomová práce

Pavel Koronthály

**NÁBOŽENSKÉ ASPEKTY VERGILIOVA KULTU
V POZDNÍ ANTICE**

**RELIGIOUS ASPECTS OF THE VIRGIL CULT
IN LATE ANTIQUITY**

PRAHA 2010

Vedoucí práce: Mgr. Martin Bažil, Ph.D.

Rád bych na tomto místě poděkoval všem svým blízkým, kteří mi byli oporou při této práci a během celého mého studia. Zvláštní dík patří vedoucímu této diplomové práce, Mgr. Martinu Bažilovi, Ph.D. za kvalifikované vedení a za ochotný a laskavý přístup.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a v seznamu literatury a pramenů uvedl veškeré informační zdroje, které jsem použil.

V Praze dne

Česká anotace

Práce se zabývá z hlediska literárněhistorického i religionistického tzv. „Vergiliovým kultem“, který vzniká kolem básnickova díla, ale postupně přesahuje oblast literatury a kultury vůbec a v pozdní antice se stává fenoménem v první řadě náboženským. V první kapitole je rozebíráno Vergiliovo postavení v římském školství, které hrálo podstatnou roli při formování postavení Vergilia jakžto prvního mezi básníky. Druhá kapitola pojednává o Vergiliově kultu v tradiční „pohanské“ literatuře, kde se Vergilius stává kulturní ikonou. Poslední část práce se zabývá snahou křesťanských autorů o „pokřesťanstění“ Vergilia vytvořením christianizujících výkladů jeho díla.

Klíčová slova

Vergilius

Pozdní antika

Alegorické výklady

Macrobius

Oratio Constantini ad sanctorum coetum

Anglická anotace

The thesis addresses, from the point of view of literary history and from the religionistic point of view, the so called Virgil cult, which had developed around the poet's work, but gradually outgrew the borders of literature and culture as such and, in late Antiquity, became a religious phenomenon in the first place. The first part of the thesis deals with Virgil's position in the education system of Rome, which was essential in him becoming the first among Roman poets. The second part focuses on the Virgil cult in traditional „pagan“ literature, in which Virgil becomes a cultural icon. The last part deals with the effort of Christian authors to „christianize“ Virgil through Christian interpretation of his work.

Key words

Vergilius

Late Antiquity

Allegorical interpretation

Macrobius

Oratio Constantini ad sanctorum coetum

OBSAH

SEZNAM ZKRATEK	6
ÚVOD	9
„Pohanství“	10
1 ŘÍMSKÉ ŠKOLSTVÍ – PROSTŘEDEK VERGILIOVA ZBOŽŠTĚNÍ?	11
1.1 ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKY ŘÍMSKÉHO VZDĚLÁVÁNÍ	11
1.2 ŘÍMSKÉ VZDĚLÁVÁNÍ A VLIV ŘECKÉHO VZDĚLÁVACÍHO SYSTÉMU	13
1.3 STRUKTURA VZDĚLÁVÁNÍ V ŘÍMĚ	14
1.3.1 První stupeň	15
1.3.2 Druhý stupeň	16
1.3.3 Třetí stupeň	19
1.4 ZÁVĚR	20
2 VÝVOJ VERGILIOVSKÉ ÚCTY V POHANSKÉ LITERATUŘE	21
2.1 NENÁBOŽENSKÉ PROJEVY VERGILIOVSKÉHO KULTU: BÁSNÍK JAKOŽTO LITERÁRNÍ A KULTURNÍ AUTORITA, VERGILIUS JAKO SYMBOLICKÁ POSTAVA PRO CELOU ŘÍMSKOU KULTURU (A KULTURNÍ IDENTITU)	21
2.1.1 Vergilius o sobě	22
2.1.2 Vergiliovi současníci	22
2.1.3 Vergiliovi následovníci	24
2.1.4 Přebírání Vergiliových motivů	26
2.1.5 Životopisy	27
2.1.6 Komentáře	28
2.1.7 Parodie	30
2.1.8 Vergilius ve výtvarném umění	30
2.1.9 Spálení Aeneidy	31
2.1.10 Závěr	32
2.2 NÁBOŽENSKÉ ASPEKTY V POHANSKÉ LITERATUŘE: ALEGORICKÉ VÝKLADY, VĚŠTĚNÍ Z VERGILIOVÝCH TEXTŮ	32
2.2.1 Vergilius – učenec a čaroděj	33

2.2.2 Úcta k Vergiliovu rodišti, ostatkům, hrobce a slavení jeho narozenin	35
2.2.3 Sortes Vergilianae	38
2.2.4 Alegorizující výklady Vergiliova díla; Macrobius – vrchol tohoto proudu	39
2.2.5 Závěr	41
3 KŘESŤANSKÁ LITERATURA	44
3.1 KŘESŤANSKÉ ŠKOLSTVÍ V OBDOBÍ RANÉ CÍRKVE – VERGILIUS ZNÁMÝ I KŘESŤANŮM	45
3.2 POČÁTEČNÍ ODMÍTÁNÍ VERGILIA	46
3.3 PŘIJETÍ VERGILIA NA ROVINĚ LITERÁRNÍ	47
3.3.1 Vergilius jako básnická autorita	47
3.3.2 Vliv Vergilia na křesťanské autory: panegyriky	50
3.4 ZMĚNA V OBRAZU VERGILIA U KŘESŤANŮ NA POČÁTKU ČTVRTÉM STOLETÍ: SYSTEMATICKÁ SNAHA O VYTVOŘENÍ KONKURENČNÍHO OBRAZU „VERGILIUS CHRISTIANUS“	51
3.4.1 První alegorické výklady	52
3.4.2 Zásadní bod christianizace Vergilia – <i>Oratio Constantini ad sanctorum coetum</i>	56
3.5 DALŠÍ VÝVOJ VERGILIOVA PŘIJETÍ PO <i>ORATIO CONSTANTINI</i>	58
3.5.1 Pozitivní vnímání Vergiliova pokřesťanštění	58
3.5.2 Negativní vnímání Vergilia	62
3.5.3 Centony a souboj o Vergilia: Proba vs. Ausonius	63
3.6 ZÁVĚR	65
ZÁVĚR	66
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ	69
PRIMÁRNÍ LITERATURA	69
PŘEKLADY A SEKUNDÁRNÍ LITERATURA	75

SEZNAM ZKRATEK

- AMM. – AMMIANUS MARCELLINUS, *Rerum gestarum libri*
APUL. *apol.* – APULEIUS, *Apologia*
APUL. *flor.* – APULEIUS, *Florida*
AVG. *civ* – AUGUSTINUS, *De civitate Dei*
AVG. *conf.* – AUGUSTINUS, *Confessiones*
AVG. *cur. mort.* – AUGUSTINUS, *De cura pro mortuis gerenda*
AVG. *epist.* – AUGUSTINUS, *Epistolae*
AVG. *ord.* – AUGUSTINUS, *De ordine*
AVG. *in rom. imperf.* – AUGUSTINUS, *Epistolae ad Romanos inchoata expositio*
AVSON. – AUSONIUS, *Epistolarum liber*
CIC. *leg.* – MARCUS TULLIUS CICERO, *De legibus*
CIC. *off.* – MARCUS TULLIUS CICERO, *De officiis*
CIL – *Corpus inscriptionum latinarum*
CLAVD. – *carm. min.* CLAUDIUS CLAUDIANUS, *Carmina Minora*
COLVM. – L. IUNIUS MODERATUS COLUMELLA, *De re rustica*
CYPR. *hab. virg.* – CYPRIANUS, *De habitu virginum*
DON.–SVET. *vita Verg.* – DONATUS-SUETONIUS, *Vita Vergiliana*
ENNOD. *carm.* – ENNODIUS, *Carmina*
EVSEB. CAES. – EUSEBIUS PAMPHILI CAESARIENSIS, *Vita Constantini*
FVLG. *Virg. cont.* – FULGENTIUS, *Expositio Vergiliana continentiae*
Gal – *List Galat'anũm*
GELL. – AULUS GELLIUS, *Noctes Atticae*
HA., AS. – *Historia Augusta, Vita Alexandri Severi*
HIER. *epist.* – HIERONYMUS, *Epistulae*
HOR. *epist.* – QUINTUS HORATIUS FLACCUS, *Epistulae*
HOR. *sat.* – QUINTUS HORATIUS FLACCUS, *Saturae*
IVV. – DECIMUS IUNIUS IUVENALIS, *Saturae*
LACT. *inst.* – L. CAECILIUS FIRMIANUS LACTANTIUS, *Divinae Institutiones*
LIV. – TITUS LIVIUS, *Ab urbe condita*
MACR. *Sat.* – AMBROSIUS THEODOSIUS MACROBIUS, *Saturnalia*
MACR. *somn.* – AMBROSIUS THEODOSIUS MACROBIUS, *Commentarii in somnium Scipionis*
MART. – MARCUS VALERIUS MARTIALIS, *Epigrammata*
Mt – *Matoušovo evangelium*

Oratio – *Oratio Constantini ad sanctorum coetum*
 OV. *am.* – PUBLIUS OVIDIUS NASO, *Amores*
 OV. *ars* – PUBLIUS OVIDIUS NASO, *Ars amatoria*
 OV. *fast.* – PUBLIUS OVIDIUS NASO, *Fasti*
 OV. *met.* – PUBLIUS OVIDIUS NASO, *Metamorphoses*
 OV. *Pont.* – PUBLIUS OVIDIUS NASO, *Epistulae ex Ponto*
 OV. *rem.* – PUBLIUS OVIDIUS NASO, *Remedia amoris*
Pan. Lat. – *Panegyrici latini*
 PETRON. – PETRONIUS, *Satiricon*
 PLIN. *epist.* – C. PLINIUS CAECILUS SECUNDUS, *Epistulae*
 PLIN. *nat.* – C. PLINIUS SECUNDUS, *Naturalis historia*
 PLU. *Cat.Ma.* – PLÚTARCHOS, *Vitae paralellae, Cato Maior*
 PROP. – SEXTUS PROPERTIUS, *Elegiae*
 PRVD. *cath.* – AURELIUS PRUDENTIUS CLEMENS, *Cathemerinon*
 QUINT. *inst.* – MARCUS FABIVS QVINTILIANVS, *Institutiones oratoria*
 RHET. *Her.* – *Rhetorica ad Herennium*
 SEN. *contr.* – LVCIVS ANNAEVS SENECA MAIOR, *Controversiae*
 SEN. *dial.* 8 – LVCIVS ANNAEVS SENECA MINOR, *De otio*
 SEN. *dial.* 10 – LVCIVS ANNAEVS SENECA MINOR, *De brevitate vitae*
 SEN. *epist.* – LVCIVS ANNAEVS SENECA MINOR, *Epistulae morales ad Lucilium*
 SEN. *suas.* – LVCIVS ANNAEVS SENECA MAIOR, *Suasoriae*
 SERV. *Aen.* – MAVRVS SERVIVS HONORATVS, *In Vergilii Carmina Comentarii – Aeneis*
 SERV. *ecl.* – MAVRVS SERVIVS HONORATVS, *In Vergilii Carmina Comentarii – Eclogae*
 SIL. – SILIVS ITALICVS, *Punica*
 STAT. *silv.* – PVBLIVS PAPINIVS STATIVS, *Silvae*
 STAT. *Theb.* – PVBLIVS PAPINIVS STATIVS, *Thebaid*
 SVET. *gramm.* – GAIVS SVETONIVS TRANQVILLVS, *De grammaticis*
 SVET. *Nero* – GAIVS SVETONIVS TRANQVILLVS, *De vita Caesarum, Vita Neronis*
 SVET. *vita Lucani* – GAIVS SVETONIVS TRANQVILLVS, *De poetis, Vita Lucani*
 TAC. *dial.* – PVBLIVS CORNELIVS TACITVS, *Dialogus De oratoribus*
 TERT. *apol.* – Q. SEPTIMIVS FLORENS TERTVLLIANVS, *Apologeticum*
 TERT. *castit.* – Q. SEPTIMIVS FLORENS TERTVLLIANVS, *De exhortatione castitatis*
 TERT. *idol.* – Q. SEPTIMIVS FLORENS TERTVLLIANVS, *De idolatria*
 TERT. *monog.* – Q. SEPTIMIVS FLORENS TERTVLLIANVS, *De monogamia*

TERT. *praescr.* – Q. SEPTIMIUS FLORENS TERTULLIANUS, *De praescriptione haereticorum*

TERT. *uxor.* – Q. SEPTIMIUS FLORENS TERTULLIANUS, *Ad uxorem*

VELL. – MARCUS VELLEIUS PATERCULUS, *Historiarum libri*

VERG. *Aen.* – PUBLIUS VERGILIUS MARO, *Aeneis*

VERG. *ecl.* – PUBLIUS VERGILIUS MARO, *Bucolica*

VERG. *georg.* – PUBLIUS VERGILIUS MARO, *Georgica*

ÚVOD

Vergiliovo postavení v římské kultuře a jeho vliv na římskou literaturu a proces vzdělávání je jevem, který nemá v kulturních dějinách obdoby. Jeho díla se stala zásadními vzory, které byly imitovány v epice, parodovány v satirě či přepisovány jako divadelní představení. Ve školách se jeho text stal žádaným materiálem při výuce, žáci se je učili nazpaměť, rozebírali je do posledního detailu při řečnických cvičeních nebo je převáděli do řečtiny.¹ Dříve se často objevoval názor, že dokonce ani u Homéra nemůžeme srovnatelný vliv prokázat, neboť po něm přichází celá řecká literatura a její vývoj, zatímco Vergilius přichází v jiné fázi vývoje literatury svého národa – stojí na jejím samém vrcholu.² I když je dnes tento pohled na římskou literaturu již překonán, přesto není sporu o tom, že Vergilius představuje její ne-li jediný, pak alespoň jeden z hlavních vrcholů.

Vergilius se stal pro Římany národním autorem, jakýmsi standardem, kterým byla poměřována ostatní literární díla a básníci. Jeho dílo se také stalo nejcitovanějším textem u gramatiků čtvrtého století. S Vergiliovým textem byli nutně obeznámeni i křesťanští autoři, i když se jednalo o text pohanský; navštěvovali totiž stejné školy jako pohané a byli tedy vzděláváni na stejných textech. Klasická literatura zpočátku, v prvních dvou staletích, nedocházela u křesťanů velkého uznání (také díky tomu, že očekávali brzký konec světa), nicméně od třetího století se objevují i v křesťanské literatuře reminiscence a odkazy na pohanskou literaturu, a také větší množství citací z Vergiliova díla.³

Úcta k Vergiliovi jakožto vynikajícímu básníkovi se začala v průběhu prvních staletí po Kristu postupně transformovat v úctu nábožnou a kolem Vergilia se začal vytvářet jeho kult i s náboženskými prvky. Ve své práci se zaměřím na samotný fakt vzniku a raného vývoje tohoto kultu tak, jak se nám o tom dochovaly stopy a zmínky v pohanské literatuře, a také v literatuře křesťanské, jejíž autoři přijímali Vergilia způsobem, který odpovídal jejich vnímání světa. V úvodní kapitole se budu podrobně věnovat římskému školství, které mělo nejen dle mého názoru na zmíněný proces vzniku a rozvoje náboženských aspektů Vergiliova kultu zásadní vliv. Bez všeobecně rozšířené důkladné znalosti Vergiliova díla, kterou umožnil

¹ DAVID S. WIESEN, *Virgil, Minucius Felix and the Bible*, in: *Hermes, Zeitschrift für Klassische Philologie* 99, Wiesbaden 1971, str. 71.

² Tamtéž, str. 70.

³ STEPHEN BENKO, *Virgil's Fourth Eclogue in Christian Interpretation*, in: WOLFGANG HAASE (ed.), *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1981, svazek II.31.1, str. 654-655.

právě způsob vzdělávání, založený ve značné míře na četbě a rozboru Vergiliova díla, by se tento vynikající básník nikdy nemohl stát autorem tak zásadním pro celý římský kulturní svět.

„Pohanství“

Na začátku této práce je nutné alespoň ve zkratce vymezit pojem „pohanství“ a „pohanská literatura“. Termín „pohanství“ implicitně obsahuje hodnotící hledisko a označení náboženství jako „pohanského“ v sobě nese negativní nádech. Lidé označovaní jako „pohané“ bývají považováni za zaostalé, nevzdělané či neosvícené. Tato práce se sice zabývá náboženskými aspekty Vergiliova kultu, a to jak z pohledu římského náboženství, tak z pohledu křesťanství, nicméně jde o pohled religionistický, nikoliv teologický. Nejde o věroučné otázky či o jejich hodnocení, nýbrž o popis postojů a hledisek těchto dvou proudů. Proto budu pro jednodušší orientaci a větší přehlednost užívat pro tradiční římskou literaturu a náboženství výraz „pohanství“ v protikladu ke křesťanství, a to bez jakéhokoliv negativního nádechu.

1 ŘÍMSKÉ ŠKOLSTVÍ – PROSTŘEDEK VERGILIOVA ZBOŽŠTĚNÍ?⁴

Abychom pochopili proces vzniku Vergiliova kultu, musíme se napřed podívat na celý vzdělávací proces v Římě, který vznik náboženské úcty k básníkovi do značné míry umožnil. Klíčové je podle mého názoru nejen období Augustovy vlády a pozdější etapy vývoje, ale také počátky vzdělávání v Římě vůbec.

1.1 Základní charakteristiky římského vzdělávání

Základní rys celého školství byl dán vlastně už v šestém století př. Kr, kdy zemědělská aristokracie vítězí nad Etrusky, kteří představovali urbanizující element,⁵ a tím je také dána velmi originální charakteristika raného římského vzdělání: bylo to venkovské vzdělání, přizpůsobené pro aristokracii. Do značné míry bylo podobné i vzdělávání venkovských lidí v našich podmínkách, a to ne příliš dávno v minulosti. Podstatou vzdělání bylo uvedení do tradičního způsobu života. Dítě napodobovalo starší, jejich chování, práci i zábavu. Součástí tohoto procesu bylo i naslouchání starším lidem při jejich vyprávění, a tedy předávání životních zkušeností a moudrosti. Charakteristické bylo také předávání řemesla či povolání z generace na generaci.⁶

Tento aspekt se odráží v celém římském pojetí vzdělání: předávání tradic a zvyků předků, respekt ke stáří a úcta k tradici. I Řekové pochopitelně znali tuto myšlenku a i u nich

⁴ Pro obsah této kapitoly byla prakticky jediným pramenem práce H. I. MARROUA *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité*. Tato práce je ve svém oboru ojedinělá a dosud nepřekonaná, proto nebylo možné, nutné ani vhodné kombinovat více zdrojů. Pro svou práci jsem užíval dvou jazykových verzí této knihy, anglické a německé. Vzhledem k mé jazykové výbavě jsem upřednostnil používání anglické verze, která je ovšem dostupná pouze v elektronické podobě a jen v neúplném rozsahu. Proto jsem pro chybějící místa využil německé jazykové verze. V poznámkách pod čarou budou tyto jazykové verze rozlišeny.

⁵ Tato dominance venkovského prvku je zřejmá všude, například ve jménech. Objevuje se systém tří jmen, první velmi nenápadité (Primus, Sextus, Decimus), druhé odvozené od práce na poli (Fabius, Lentulus, Cicero – fazole, čočka a cizrna). I další slova, která známe s abstraktním významem, měla původně konkrétní význam spojený se zemědělstvím (laetus: „dobře pohnojený“ – „radostný“, felix: „úrodný“ – „šťastný“, či egregius: „zvíře oddělené od zbytku stáda“ – „výjimečný“). Srov. H.I. MARROU, *A History of Education in Antiquity*, The University of Wisconsin Press: Wisconsin, 1956, str. 230 a PLIN. *nat.* 18,10.

⁶ Srov. H.I. MARROU, *A History of Education in Antiquity*, str. 231.

bylo přítomno předávání zkušeností tímto způsobem, nicméně Římané tuto ideu ještě posílili, takže tradice u nich měla neotřesitelnou pozici a byla uctívána bez výhrad.⁷ Dokladem toho jsou i náboženské formule, které se nikdy neměnily, i když vývoj jazyka pokročil o několik století kupředu, takže se původní formulace stávaly mnohdy zcela nesrozumitelnými.⁸ Dalším dokladem nechuti Římanů k novinkám je i sousloví *res novae*, které v latině znamená kromě svého původního významu „nové věci, novinky“ také „revoluci, převrat“.⁹

Starý římský vzdělávací systém byl založen v první řadě na morálním ideálu. Základem byla loajalita k obci, ke státu, schopnost přinášet oběti, sebezapření a absolutní oddanost. Klíčovým faktem je, že tento ideál nebyl nikdy zpochybňován, a to například ani homérským ideálem osobního heroismu. Nešlo o to, že by Římané netoužili po slávě či uznání, ale jejich hrdinství bylo vždy podřízeno obci a veřejnému blahu. Hrdina vždy zachraňoval vlast před nebezpečím, ať už to byl Horatius Cocles, Camillus či Octavianus Augustus, a byl velmi odlišný od Homérova Achillea, který ohrozil celou řeckou armádu kvůli osobním sporům a do boje se vrátil jen proto, aby pomstil smrt svého přítele.¹⁰ Na prvním místě byl u Římanů státní zájem a prospěch.¹¹ Podobně jako v Řecku, i v Římě se tento ideál mladým lidem vštěpoval pomocí příkladů hrdinů z historie i z mytologie (ovšem i mytičtí hrdinové byli chápáni zcela historicky).¹²

V kontextu k tomuto postoji k tradici je třeba vidět i jakousi základní čestnost Římanů – na jedné straně absolutní připravenost udělat pro vlast cokoli, ovšem na straně druhé vědomí, že ne všechno je dovolené, respekt ke spravedlnosti, morálce a právu. Pochopitelně není možné římskou morálku nepřiměřeně idealizovat. Jde spíše o pohled na vzory, které sloužily ke vzdělávání, na příklady z historie: vždy byly oslavovány příklady mužů, kteří upřednostnili božské právo před bezprostředním zájmem svého státu (např. Regulus¹³). Je

⁷ H.I. MARROU, *A History of Education in Antiquity*, str. 231.

⁸ Tato skutečnost pochopitelně není vyhrazena pouze římskému prostředí, nicméně její přítomnost zde je bezesporu důkazem o úctě Římanů k tradici.

⁹ Tamtéž, str. 231.

¹⁰ Tamtéž, str. 235.

¹¹ CIC. *leg.* 3,8: „*Ollis salus populi suprema lex esto.*“

¹² H.I. MARROU, *A History of Education in Antiquity*, str. 235.

¹³ CIC. *off.* 3,100: „*Itaque quid [M. Atilius Regulus] fecit? In senatum venit, mandata euit, sententiam ne diceret, recusavit; quamdiu iure iurando hostium teneretur, non esse se senatorem. Atque illud etiam, ("O stultum hominem," dixerit quispiam, "et repugnantem utilitati suae!"), reddi captivos negavit esse utile; illos enim adulescentes esse et bonos duces, se iam confectum senectute. Cuius cum*

tedy podstatné, že římský patriotismus byl ze své podstaty náboženský a toto náboženství v sobě zahrnovalo i formální dohody s bohy, dodržování nařízení a tradičních ritů, provozování tradičních úkonů, jako věštění z letu ptáků a podobně.¹⁴

Dalším důležitým fenoménem je dominantní úloha rodiny v procesu vzdělání. Tradice v římském pojetí znamenala nejen tradici státní, ale i tradici osobní, rodovou. Aristokratický prvek, přítomný již od počátku v povaze Římanů, vedl k tomu, že i nové rodiny, které se mezi aristokracií dostávaly později, dbaly na to, aby vybudovaly svou rodinnou tradici, o kterou by se mohly opírat.¹⁵ Rodina byla základním kamenem římské společnosti. *Pater familias* v ní měl neotřesitelnou pozici. Zároveň měl silný smysl pro povinnost v otázkách vzdělání.¹⁶

Domnívám se, že tento exkurz je nutný proto, aby ukázal vztah Římanů k tradičním hodnotám, jejich jakousi nechuť k novátorství a věrnost tradici. Tento charakteristický rys podle mého názoru hraje důležitou roli při rozvoji Vergiliova kultu, protože básník, který je představitelem tradičních hodnot, je vhodnou osobností k následování (zde se zase projevuje charakteristický způsob vzdělání, který spočívá v následování vzorů a příkladů předků a dodržování tradic). Zároveň jakmile je tato tradice jednou vytvořena a upevněna, stává se pevnou součástí římského života a lze ji jen těžko odstranit. Tento jev pochopitelně nepostihuje vergiliovský fenomén zcela, ale dle mého názoru je jedním z vlivů, které vedly nebo alespoň napomohly k jeho vzniku.

1.2 Římské vzdělávání a vliv řeckého vzdělávacího systému

Římské školství tedy mělo svůj osobitý základ, nicméně postupně se začalo – tak jako tomu bylo v jiných kulturních oblastech – dostávat do vlivu řecké kultury. Vrcholu dosáhl tento řecký vliv ve druhém století před Kristem, v souvislosti s definitivním dobytím Řecka.¹⁷ Řím byl vždy pod řeckým vlivem, ať už díky Etruskům, kteří od Řeků mnoho přejali, nebo skrze Kampánii, která byla také silně helenizovaná. Řecké vlivy se do římské společnosti začaly dostávat hlavně ve čtvrtém století před Kristem. Je známou skutečností, že Řekové

valuisse auctoritas, captivi retenti sunt, ipse Carthaginem rediit, neque eum caritas patriae retinuit nec suorum. Neque vero tum ignorabat se ad crudelissimum hostem et ad exquisita supplicia proficisci, sed ius iurandum conservandum putabat. Itaque tum, cum vigilando necabatur, erat in meliore causa, quam si domi senex captivus, periurus consularis remansisset.“

¹⁴ Srov. H.I. MARROU, *A History of Education in Antiquity*, str. 237.

¹⁵ Tamtéž, str. 235.

¹⁶ Tamtéž, str. 233.

¹⁷ Tamtéž, str. 242.

ovlivňovali Řím v mnoha oblastech: v náboženství, v umění, dokonce i ve způsobu uspořádání měst.¹⁸ Není tedy příliš překvapující, že podobný vliv se projevoval i ve vzdělávání. Římané byli schopni mluvit řecky, a to nikoliv jen základní řečtinou, ale s patřičným stylem a na úrovni. Římané se vzdělávali v řeckém řečnictví i literatuře a skrze tyto obory se dostávali i k dalším plodům řecké kultury.¹⁹

Je pochopitelné, že tento velký řecký vliv, se kterým rostl také počet řeckých učitelů v Římě, nebyl vždy přijímán pouze kladně – například Cato Starší navrhl Senátu, aby tyto učitele z města vykázal.²⁰ Nicméně většina obyvatel Říma přijímala toto řecké vzdělání s nadšením. Zejména římská aristokracie přijala řecké vzdělání za vlastní a své děti nechala vzdělávat od řeckých otroků-učitelů. Stejně tak byli řečtí učitelé i součástí veřejných škol, o kterých bude řeč dále.²¹ Řecký vliv na římské školství byl velký a začíná velmi záhy. Ovšem vzhledem k tomu, že existovala i potřeba vyučování v latinském jazyce, objevují se i latinské školy, které však kopírují řecký vzor: vytváří se obdobná struktura „základní – střední – vysoká škola“.²² Tato struktura se ovšem vytváří postupně a velmi pozvolna. Vzhledem k dvojjazyčnosti římské říše bylo u vyšších vrstev běžné vzdělání v obou jazycích, proto nepřekvapuje existence dvojjazyčných latinsko-řeckých učebnic.

1.3 Struktura vzdělávání v Římě

Struktura vzdělávání v Římě vycházela z helénistického modelu. Obsah i metoda výuky byly jednoduše převzaty z řeckého prostředí. Ani adaptace na latinsky mluvící prostředí neznamenal změnu v obsahu. Šlo o prostý přenos z jednoho jazyka do druhého.²³ Vzhledem k tomuto přístupu postupně ze škol mizela původní charakteristická tradice římského školství.²⁴

¹⁸ H.I. MARROU, *A History of Education in Antiquity*, str. 243.

¹⁹ Tamtéž, str. 245.

²⁰ PLU. *Cat. Ma.* 22,5.

²¹ H.I. MARROU, *A History of Education in Antiquity*, str. 246.

²² APUL. *flor.* 20,4: „*Prima creterra litteratoris rudimento eximit, secunda grammatici doctrina instruit, tertia rhetoris eloquentia armat.*“

²³ H.I. MARROU, *A History of Education in Antiquity*, str. 265.

²⁴ Tamtéž, str. 265.

1.3.1 První stupeň

Elementární školy se objevují v sedmém a šestém století př. Kr.²⁵ Podle svědectví autorů jako Livius²⁶ je zřejmé, že kolem roku 400 byly již známou institucí. Počátky výuky psaní a čtení (která tvoří náplň základního vzdělání) je nutné klást do souvislosti se vznikem latinské abecedy a latinského písma. Zde nám mohou pomoci první dochované písemné zprávy, jako je například zlatá spona z Praeneste ze sedmého až šestého století př. Kr. s nápisem,²⁷ které dokazují užívání písma v této době a tedy nutně i výuku a vzdělávání ve psaní.²⁸

Dítě navštěvovalo tuto školu od sedmi²⁹ let zhruba do jedenácti.³⁰ Učitel na tomto stupni byl nazýván *litterator*,³¹ „ten, kdo učí písmena“, nebo také *primus magister*.³² Práce učitele neměla vůbec žádnou prestiž a byla jen velmi špatně placena.³³

Jediným úkolem učitelů na tomto stupni bylo naučit žáky číst a psát. Vše ostatní bylo přenecháno vyšším stupňům.³⁴ Děti se učily na malých úsecích textu, na jednoduchých říkadlech a verších.³⁵ Metoda byla převzata z řeckých škol. Projevoval se zde stejný nezáměr o dětskou psychologii, stejně špatný výběr příliš obtížných slov v prvních lekcích atd.³⁶ Také metoda výuky psaní byla stejná jako v Řecku: děti pouze obkreslovaly písmena tak dlouho, až se je naučily.³⁷ Ve zkratce se tedy dá říci, že metoda výuky na základním stupni školy byla

²⁵ H.I. MARROU, *Geschichte der Erziehung in klassischen Altertum*, übersetzt von Charlotte Beumann, München, Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG, 1977, str. 458-459.

²⁶ LIV. 3,44,6: „*Virgini venienti in forum - ibi namque in tabernaculis litterarum ludi erant - minister decemviri libidinis manum iniecit.*“

²⁷ CIL 1,3: „*manios med phe phaked numasioi*“ (Manius mě vyrobil pro Numeria)

²⁸ H.I. MARROU, *Geschichte der Erziehung in klassischen Altertum*, str. 459-460.

²⁹ IVV. 14,10: „*Cum septimus annus transierit puerum, nondum omni dente renato, barbato licet admouere mille inde magistros [...]*“.

³⁰ SVET. Nero 7: „*Undecimo aetatis anno a Claudio adoptatus est Annaeoque Senecae iam tunc senatori in disciplinam traditus.*“

³¹ SVET. gramm. 4.

³² AVG. conf. 1,13,20.

³³ H.I. MARROU, *A History of Education in Antiquity*, str. 267.

³⁴ H.I. MARROU, *Geschichte der Erziehung in klassischen Altertum*, str. 498.

³⁵ Tamtéž, str. 499.

³⁶ H.I. MARROU, *A History of Education in Antiquity*, str. 270.

³⁷ Tamtéž, str. 270.

veskrze pasivní, oceňovala se zejména paměť a schopnost napodobování.³⁸ Už na tomto prvním stupni se Vergilius stal základním autorem. Právě jeho texty sloužily jako materiál pro výuku čtení a psaní.³⁹ Jako doklad tohoto tvrzení nám mohou posloužit Quintilianovy zmínky v jeho díle *Institutio oratoria*: „Je vynikající, že cvičení v četbě začíná Homérem a Vergiliem. Je zajisté zapotřebí pokročilejšího úsudku k tomu, abychom mohli ocenit jejich kvality, ale na to je dostatek času, protože je budeme číst více než jednou.“⁴⁰ A dále „při sledování římských autorů nám Vergilius poskytne stejně příznivý začátek jako Homér mezi řeckými autory“.⁴¹

1.3.2 Druhý stupeň

Počátky škol, které můžeme nazvat středními, jsou obvykle kladeny až do třetího století před Kristem. Vzhledem k tomu, že řecká škola této úrovně byla zaměřena téměř výlučně na studium básníků, zejména Homéra, není divu, že v Římě tento typ školy vzniká s ohledem na absenci národní literatury (a zejména umělé poezie) s takovým zpožděním.⁴²

Výuka na tomto stupni začínala kolem dvanáctého roku a trvala zhruba do patnácti let dítěte.⁴³ Druhý stupeň vzdělání nebyl přístupný všem, bylo to jakési privilegium vyšších vrstev.⁴⁴ Učitelé zde byli nazýváni *grammatici*, a jejich postavení bylo již o něco lepší, než postavení učitelů nižšího stupně škol.⁴⁵

Co se týče metody výuky, opět byla zcela podobná helénistickému modelu: výklad učitele a žákova četba s komentářem. Vzhledem k tomu, že v textu nebyla oddělována jednotlivá slova, musel četbě předcházet výklad a také pečlivá příprava, při které žák

³⁸ H.I. MARROU, *A History of Education in Antiquity*, str. 272.

³⁹ JAROSLAV KRÁL, *Hodnocení Vergilia u latinských autorů druhého století n.l. Studie k problematice literatury 2. stol.* Diplomová práce FF UK, Praha 1961, str. 17.

⁴⁰ QUINT. inst. 1,8,5: „*Ideoque optime institutum est ut ab Homero atque Vergilio lectio inciperet, quamquam ad intellegendas eorum virtutes firmiore iudicio opus est: sed huic rei superest tempus, neque enim semel legentur.*“

⁴¹ Srov. tamtéž 10,1,85: „*Idem nobis per Romanos quoque auctores ordo ducendus est. Itaque ut apud illos Homerus, sic apud nos Vergilius auspicatissimum dederit exordium, omnium eius generis poetarum Graecorum nostrorumque haud dubie proximus.*“

⁴² H.I. MARROU, *A History of Education in Antiquity*, str. 251.

⁴³ Tamtéž, str. 265.

⁴⁴ Tamtéž, str. 274.

⁴⁵ Tamtéž, str. 274.

vyznačoval délky, mezery, přízvuky apod. Ruku v ruce se čtením kráčela také recitace.⁴⁶ Poté následovala kritika textu jak z estetického hlediska, tak z hlediska věcného. Výklad textu byl obvykle velmi podrobný, slovo po slově.⁴⁷

Pomineme nyní teoretickou součást výuky jazyka, jakým způsobem se vyvíjel přístup k latinské gramatice v Římě, a zaměříme se na materiál, na kterém výuka probíhala. Gramatikové neučili své žáky používat živý jazyk, ale prováděli analýzy textů římských klasiků, jazyka, kterým byla zaznamenána jejich nesmrtelná díla. Tato téměř tyranie klasického jazyka naprosto ignorovala skutečnost, že jazyk se vyvíjí. Objevovaly se spisy zvané *vitia*, jakési seznamy anomálií konkrétních autorů v jejich dílech. Šlo o odchylky od pravidelného používání jazyka, ale například také metra.⁴⁸ Pokud byla tato odchylka použita neobratně, šlo o barbarismus. Pokud byla použita zručně, šlo o změnu struktury, která byla povolena.⁴⁹ Zde se tedy objevuje další charakteristický prvek: norma správného užívání jazyka se odvozovala od *auctoritas* básníka.⁵⁰

Gramatikové se ovšem dlouho potýkali se slabou úrovní a reputací svých škol. Tento fakt byl dán výše zmíněnou absencí autorů, kteří by se mohli měřit s Homérem (při vši úctě k Liviu Andronikovi či Ennioví). Ve druhém století byli do osnov škol přijati i římstí autoři komedií, nicméně teprve za vlády Augustovy dosáhly střední školy konečné podoby a také úrovně, která mohla soupeřit s řeckými školami.⁵¹ Významnou postavou tohoto procesu byl Q. Caecilius Epirota, který ke starším autorům přibral „Vergilia a další nové básníky“,⁵² jako například Horatia, a to již za Vergiliova života a v době, kdy *Aeneida* ještě nebyla vydána.⁵³ Od této chvíle až do doby celkového úpadku školství na konci antiky zůstala náplň vyučování

⁴⁶ H.I. MARROU, *A History of Education in Antiquity*, str. 279.

⁴⁷ Tamtéž, str. 279.

⁴⁸ Tamtéž, str. 277.

⁴⁹ Srov. QUINT. inst. 1,5,5: „*Prima barbarismi ac soloecismi foeditas absit. Sed quia interim excusantur haec vitia aut consuetudine aut auctoritate aut vetustate aut denique vicinitate virtutum (nam saepe a figuris ea separare difficile est): ne qua tam lubrica observatio fallat, acriter se in illud tenue discrimen grammaticus intendat, de quo nos latius ibi loquemur ubi de figuris orationis tractandum erit.*“

⁵⁰ H.I. MARROU, *A History of Education in Antiquity*, str. 277.

⁵¹ Tamtéž, str. 251.

⁵² SVET. gramm. 16, 2: „*Primus [...] Virgilium vel alios poetas novos praelegere coepisse, quo etiam Domitii Marsi versiculus indicat: Epirota, tenellorum nutricula vatum.*“

⁵³ H.I. MARROU, *A History of Education in Antiquity*, str. 277.

v podstatě nezměněna. Tvořilo ji studium komických autorů, zejména Terentia, a velkých básníků Augustovy doby, nad kterými vyčníval Vergilius. Tato jména je třeba hledat u kořenů veškeré latinské literární kultury. Od této chvíle začíná platit, že tak jako vzdělaný Řek zná svého Homéra, vzdělaný Říman zná svého Vergilia jakožto studnici moudrosti a krásy. Jejich verše si lidé vybavovali, když chtěli vyjádřit jakýkoliv pocit či myšlenku.⁵⁴

Hlavním studijním materiálem byla tedy díla básníků: dlouho zejména Livius Andronicus a Ennius. Teprve zařazení Vergilia a ostatních moderních básníků jakoby předznamenalo změnu, která se v Římě v této době odehrála: v následujícím století získaly navrch „modernistické“ tendence a ještě za života autorů se ve škole četla díla řady úspěšných básníků, například Ovidia či Statia. Na konci prvního století po Kristu však získává navrch opět „archaizující“ tendence a dochází k návratu ke starým latinským autorům typu Ennia. Ovšem hlavními autory se stávají klasikové doby Augustovy: básníci Terentius, Horatius a zejména Vergilius. Z prozaiků se nejvíce prosazoval Sallustius.⁵⁵ Podobnou pozici jako Vergilius měl ještě Cicero.⁵⁶ Ostatní autoři dokonce měli být studováni do té míry, do jaké se podobají Ciceronovi.⁵⁷

V gramatické škole zaujímala četba a výklad Vergilia vůdčí místo.⁵⁸ Již za života Senekova (4 př. Kr – 65 po Kr.) byl Vergiliův text natolik známý, že jej Seneka používá jako příklad při dokládání zbytečnosti práce gramatiků ve školách.⁵⁹ Již zde je tedy možné

⁵⁴ H.I. MARROU, *A History of Education in Antiquity*, str. 252.

⁵⁵ Tamtéž, str. 277-278.

⁵⁶ MART. 5,56,3-5: „*Omnes grammaticosque rhetorasque deuities moneo: nihil sit illi cum libris Ciceronis aut Maronis.*“

⁵⁷ QUINT. inst. 2,5,20: „*Cicero, ut mihi quidem uidetur, et iucundus incipientibus quoque et apertus est satis, nec prodesse tantum sed etiam amari potest: tum, quem ad modum Liuius praecipit, ut quisque erit Ciceroni simillimus.*“

⁵⁸ J. KRÁL, *Hodnocení Vergilia u latinských autorů druhého století n.l. Studie k problematice literatury 2. stol.*, str. 17.

⁵⁹ SEN. epist. 108,24n: „*Multum autem ad rem pertinet quo proposito ad quamquam rem accedas. Qui grammaticus futurus Vergilium scrutatur non hoc animo legit illud egregium fugit inreparabile tempus: 'vigilandum est; nisi properamus relinquemur; agit nos agiturque velox dies; inscii rapimur; omnia in futurum disponimus et inter praecipitalenti sumus': sed ut observet, quotiens Vergilius de celeritate temporumdicit, hoc uti verbo illum 'fugit'. Optima quaeque dies miseris mortalibus aevi prima fugit; subeunt morbi tristisque senectus et labor, et durae rapit inclementia mores [...]*“.

pokládat vliv Vergilia na vkus publika za klíčový.⁶⁰ Pokud tedy Vergilius zaujímal takové postavení v systému římského školství, pak vzhledem k tomu, že školy vznikaly i v provinciích, se stal nástrojem romanizace a šíření římské vzdělanosti.⁶¹

1.3.3 Třetí stupeň

Rétorské školy se v Římě objevují teprve v prvním století př. Kr. Charakteristická pro ně byla skutečnost, že ačkoliv vycházely z řeckého modelu, snažily se být daleko praktičtější. Nekladl se v nich tolik důraz na dodržování mnoha pravidel, jejich cílem zato bylo, aby výuka byla blízká každodennímu životu.⁶²

Do této školy chodili mladí muži od patnácti přibližně do dvaceti let, ale často se vzdělání protahovalo i do pozdějšího věku.⁶³ Společenské postavení učitelů na těchto školách, tedy *rhetorů* či *oratorů*, bylo opět vyšší, než u jejich kolegů z nižších stupňů.⁶⁴ Závislost na řeckém vzoru je na tomto stupni školství ještě zřetelnější, než tomu bylo v předchozích případech. Ve skutečnosti neexistovala latinská rétorika, pouze převod rétoriky řecké do latiny. Nejdůležitějším úkolem zakladatelů latinské rétoriky bylo vyvinout latinské odborné výrazy, které vznikaly především doslovným převezením řeckých výrazů.⁶⁵ Metoda výuky v řečnických školách spočívala v množství cvičení, po kterých následovaly cvičné řeči na téma, které zvolil učitel.⁶⁶

Vergiliovo dílo se začíná prosazovat i do rétorských škol, a to i navzdory tomu, že rétorika byla odedávna teorií prozaického slohu. V průběhu prvního století totiž řečníci začali více využívat některých poetických prostředků a postupů, a tak se rétorika stala prakticky univerzální teorií literárního stylu.⁶⁷

⁶⁰ J. KRÁL, *Hodnocení Vergilia u latinských autorů druhého století n.l. Studie k problematice literatury 2. stol.*, str. 17.

⁶¹ Tamtéž, str. 18.

⁶² RHET. Her. 1,1: „*Nam illi, ne parum multa scisse viderentur, ea conquisierunt, quae nihil adtinebant, ut ars difficilior cognitu putaretur, nos autem ea, quae videbantur ad rationem dicendi pertinere, sumpsimus.*“

⁶³ H.I. MARROU, *A History of Education in Antiquity*, str. 265.

⁶⁴ Tamtéž, str. 284.

⁶⁵ Tamtéž, str. 286; *έντεχνος* = *artificialis*, *μελέτη* = *declamatio*.

⁶⁶ Tamtéž, str. 286.

⁶⁷ J. KRÁL, *Hodnocení Vergilia u latinských autorů druhého století n.l. Studie k problematice literatury 2. stol.*, str. 18.

1.4 Závěr

V této kapitole se ukazuje přístup Římanů ke vzdělání. Potvrzuje se hypotéza, podle které tento způsob výuky, zakořeněný v každém školákovi, přispěl k tomu, že jakmile se Vergilius stal nepominutelnou součástí školního vyučování, bylo téměř jisté, že zůstane v paměti většiny těch, kteří tímto vzdělávacím systémem prošli. Tento fakt byl dle mého názoru jedním z klíčových jevů při vzniku Vergiliova kultu. Vzhledem k tomu, že tímto vzdělávacím procesem procházeli i křesťané (této otázce se budu věnovat později), vytváří se zde úspěšný předpoklad pro to, aby byl Vergilius přijímán i jimi a aby ovlivňoval tvorbu křesťanských autorů podobným způsobem, jako tomu byl v případě autorů pohanských.

2 VÝVOJ VERGILIOVSKÉ ÚCTY V POHANSKÉ LITERATUŘE

Hlavním pramenem pro studium vývoje vergiliovského kultu je samozřejmě sama literatura. Pro účely této práce budou relevantní zejména tři skupiny literárních dokladů. V první skupině můžeme sledovat způsob, jakým s Vergiliovými texty zacházeli pohanští autoři. Půjde zejména o aluze, přebírání vergiliovských témat i charakteristických obrazů či vyjádření. Naším cílem pochopitelně není literární rozbor těchto děl, ale vůbec samotný fakt, že tito autoři s Vergiliovými texty pracovali, že se tak tyto texty opět (po školní docházce) dostávaly antickým vzdělancům do podvědomí („pod kůži“) a zároveň se tak utvrzovalo Vergiliovo význačné postavení mezi literáty. I když antičtí autoři bezpochyby pracovali tímto způsobem i s texty jiných autorů, přesto je četnost výskytů vergiliovských míst u ostatních autorů nadprůměrná.

Druhou skupinou jsou explicitní výroky jiných autorů o Vergiliovi. Jsou to místa, kdy je Vergilius chválen, haněn či jinak komentován, kde se jej autor dovolává jako autority nebo hovoří o úctě k Vergiliovi.

Pro tuto práci nejpodstatnější je výběr míst, která ukazují posun od Vergilia-význačného literáta k Vergiliovi-věštci, filosofovi, mudrci a podobně. V následující kapitole se pokusím o krátký přehled těchto výskytů. Nepůjde v žádném případě o úplný přehled vergiliovských míst, ale o reprezentativní vzorek těch, která jsou pro téma této práce podstatná. Základní dělení, které v této kapitole budu sledovat, je rozlišení literatury na pohanskou a křesťanskou. Je zřejmé, že toto rozdělení platí pouze do jisté míry. Někde je tento protiklad evidentní, jiní autoři – zejména v pozdějším období – jsou naopak na pomezí těchto dvou skupin.

2.1 Nenáboženské projevy vergiliovského kultu: básník jakožto literární a kulturní autorita, Vergilius jako symbolická postava pro celou římskou kulturu (a kulturní identitu)

Vergiliovský kult má své kořeny nepochybně ve školském systému. Samotné školství by však na vznik tohoto kultu nestačilo. Podstatnou složkou byla jistě i nesporná kvalita Vergiliova díla a jeho recepcí, která vedla k vytvoření obrazu Vergilia jakožto kulturního symbolu celého římanství.

V následující části této práce se zaměřím na proces vzniku tohoto obrazu Vergilia. Vzhledem k tomu, že o tomto tématu bylo již napsáno mnoho, omezím se jen na základní přehled vybraných Vergiliovských míst u některých autorů. Mým cílem není podrobný rozbor

Vergilia – literárního vzoru, ale pro sledování vývoje vergiliovského kultu není možné tento aspekt vnímání Vergilia zcela vynechat.

2.1.1 Vergilius o sobě

Podívejme se nejprve na to, co se o Vergiliově dozvídáme z jeho vlastní tvorby a z jeho korespondence s císařem Augustem. Tato oblast je pro nás zdrojem několika zásadních biografických údajů.

V *Georgikách* používá Vergilius na konci čtvrté knihy⁶⁸ první osobu, kterou (jak se zdá) skutečně vztahuje k sobě samému. Z toho údaje tedy snad lze vyvodit několik biografických údajů: dataci *Georgik* do let 29/30 př. Kr. a také určení Neapole jako místa Vergiliova pobytu. Vergilius se tu zároveň označuje za autora *Bukolik* a tato dvě díla tak propojuje.⁶⁹ Z korespondence s císařem Augustem se dochovaly tři úryvky přibližně z roku 25 př. Kr.: jeden je citován v Macrobových *Saturnáliích*⁷⁰ a zmiňuje se o Vergiliově studiu rozmanitých oborů. Představa Vergiliova důkladného studia, které předchází jeho vlastní básnickou tvorbu, tedy stojí v pozadí pozdějšího jeho uctívání jakožto mudrce. Z ostatních dvou úryvků (adresovaných císařem Vergiliově) je vidět, jak důležitá byla pro Augusta *Aeneida*: Augustus trval na tom, aby mu Vergilius poslal jakýkoliv úryvek eposu, který dokončí.⁷¹ Fakt, že sám císař Augustus měl o *Aeneidu* takový zájem, jistě napomohl šíření Vergiliovy popularity.

2.1.2 Vergilioví současníci

Z přímých vyjádření Vergiliových současníků stojí za bližší povšimnutí zmínky u Horatia a u Propertia.

⁶⁸ VERG. *georg.* 4,559: „*Haec super arborum cultu pecorumque canebar*“.

⁶⁹ JAN M. ZIOLKOWSKI (Editor), MICHAEL C.J. PUTNAM (Editor), *Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, New Haven, CT, USA: Yale University Press, 2008, str. 2-3.

⁷⁰ Srov. MACR. *Sat.* 1,24,11: „*Ego vero frequentes a te litteras accipio, et infra: De Aenea quidem meo, si mehercle iam dignum auribus haberem tuis, libenter mitterem: sed tanta inchoata res est, ut paene vitio mentis tantum opus ingressus mihi videar, cum praesertim, ut scis, alia quoque studia ad id opus multoque potiora inpertiar.*“

⁷¹ J.M. ZIOLKOWSKI (Editor), M.C.J. PUTNAM (Editor), *Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, str. 4-5.

Quintus Horatius Flaccus považoval Vergilia za svého dobrodince a přímluvce u Maecenata. Ve svém díle se o Vergiliově vyjadřuje jako o „nejčestnější duši“⁷² nebo „nejlepším z lidí“.⁷³ Nejde zde pochopitelně o žádnou náboženskou úctu, pouze o projev vděčnosti či přátelství. Tyto a podobné výroky ovšem vytvářely ve čtenářích obraz Vergilia jakožto mravně dobrého člověka, jehož básně jsou velmi ušlechtilé a vznešené. Horatius zároveň zaznamenává i Augustovu náklonnost k Vergiliově,⁷⁴ čímž jeho postavení opět posiluje. Horatius nám také podává krátký obraz Vergiliově osobnosti.⁷⁵ Tyto verše byly ve středověku považovány za Vergiliův portrét.⁷⁶

V díle Sexta Propertia se objevují aluze na všechna Vergiliova díla,⁷⁷ přičemž v případě *Georgik* a *Aeneidy* jsou to první aluze vůbec.⁷⁸ Úcta k Vergiliově a jeho dílu se odráží zejména ve verších 65-66: pověst *Aeneidy* byla taková, že Propertius neváhal takto prorokovat „ustupte, římstí i řečtí básníci, rodí se něco většího než Iliada“ (*cedite, Romani scriptores, cedite, Grai – nescio quid maius nascitur Iliade*).⁷⁹

⁷² HOR. sat. 1,5,41-42: „*animae, qualis neque candidiores terra tulit neque quis me sit devinctior alter*“.

⁷³ Tamtéž 1,6,52-55: „*optimus olim Vergilius*“.

⁷⁴ HOR. epist. 2,1,245-47: „*At neque dedecorant tua de se iudicia atque munera, quae multa dantis cum laude tulerunt dilecti tibi Vergilius Variusque poetae*.“

⁷⁵ HOR. sat. 1,3,29-34: „*Iracundior est paulo, minus aptus acutis naribus horum hominum; rideri possit eo quod rusticius tonso toga defluit et male laxus in pede calceus haeret: at est bonus, ut melior vir non alius quisquam, at tibi amicus, at ingenium ingens inculto latet hoc sub corpore*.“ (Překlad Jindřich Pokorný a Rudolf Mertlík in: QUINTUS HORATIUS FLACCUS, *Vavřín a réva*, Praha: Odeon, 1972, str. 163: „Druh tvůj je prchlivý trochu a jemnému cítění dnešních lidí se méně hodí. Lze smát se mu, že snad má vlasy ostříhané jak sedlák, že toga mu neladně splývá, volný střevíc že špatně mu přiléhá k noze. Však muž je dobrý, že lepšího není, je vřele ti oddán a v těle nepěstěném tkví nadání velké.“).

⁷⁶ J.M. ZIOLKOWSKI (Editor), M.C.J. PUTNAM (Editor), *Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, str. 7-8.

⁷⁷ PROP. 2,34,59-80.

⁷⁸ J.M. ZIOLKOWSKI (Editor), M.C.J. PUTNAM (Editor), *Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, str. 12.

⁷⁹ PROP. 2,34,65-66.

2.1.3 Vergilioví následovníci

Publius Ovidius Naso byl příslušníkem mladší generace a přichází již do styku se třemi Vergiliovými díly jakožto s etablovanými a uznávanými texty. Konfrontace s nimi a snaha vyrovnat se Vergilioví byla hnacím motorem Ovidiovy vlastní básnické tvorby.⁸⁰ Tuto domněnku potvrzuje například pasáž z *Remedia amoris*: „Jako as Vergilioví dík dluží vznešený epos, tak zas milostný verš po pravdě dluží dík mně“.⁸¹ V Ovidiových básních se objevují aluze na Vergiliovo dílo.⁸² Několikrát Ovidius vyzdvihuje jak přednosti Vergiliových básní a prorokuje jim věčnou slávu,⁸³ tak autora samotného⁸⁴ či jeho básnické schopnosti.⁸⁵ Z Ovidiových textů se také dozvídáme o existenci obtrektátorů (hanobitelů) již v tak krátké době po Vergilioví: „Vergile, zlolajný jazyk i na tvoje básně se sápe, který jsi Tróju i s bohy z rozvalin přenesl k nám.“⁸⁶

Výroky dalších literátů můžeme rozdělit do několika tématických okruhů. Nejčtenějšími zmínkami o Vergilioví jsou pochopitelně ty, které nějakým způsobem vyzdvihují jeho básnické umění. Obdivné výroky mu už na přelomu letopočtu přiznávají místo jakéhosi patrona básníků a básnictví, jako je tomu například u Seneky Staršího,⁸⁷ Velleius Paterculus pak označuje Vergilia za knížete mezi básníky.⁸⁸ Častým označením, které dokládá vztah Římanů k Vergilioví jakožto kulturní a národní ikoně, je spojení *Vergilius*

⁸⁰ J.M. ZIOLKOWSKI (Editor), M.C.J. PUTNAM (Editor), *Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, str. 14.

⁸¹ Ov. rem. 395-96: „*Tantum se nobis elegi debere fatentur, Quantum Vergilio nobile debet epos.*“

⁸² Ov. am. 1,1,1: „*Arma gravi numero violentaque bella parabam [...]*“.

⁸³ Ov. ars. 3,337-38: „*Tityrus et segetes Aeneiaque arma legentur, Roma triumphat dum caput orbis erit*“; Ov. am. 1,15,25-26 „*Et profugum Aenean, altae primordia Romae, quo nullum Latium clarius extat opus.*“

⁸⁴ Ov. am. 3,15,7: „*Mantua Vergilio, gaudet Verona Catullo*“.

⁸⁵ Ov. Pont. 3,4,83-86: „*Res quoque tanta fuit quantae subsistere summo Aeneidos uati grande fuisset onus. Ferre etiam molles elegi tam uasta triumpho pondera disparibus non potuere rotis.*“

⁸⁶ Ov. rem. 367-68: „*Et tua sacrilegae laniant carmina linguae, pertulit huc victos quo duce Troia deos.*“

⁸⁷ SEN. contr. 3, praefatio 8: „*Vergilium illa felicitas ingenii (in) oratione soluta reliquit*“.

⁸⁸ VELL. 2,36: „[...] *maxime nostri aevi eminent princeps carminum Vergilius [...]*“.

noster, hojně se vyskytující například u Seneky Mladšího,⁸⁹ který také označuje Vergilia za největšího z básníků (*maximus vates*).⁹⁰ Stejně tak činí v průběhu prvního století například Plinius Starší (*Vergilium praecellentissimum vatem*),⁹¹ u Martiala se objevuje výraz *summus Maro*.⁹² Podobných označení Vergilia bychom mohli najít mnoho a obdiv k tomuto literárnímu vzoru byl neochabující, jak o tom svědčí označení ze čtvrtého století jako *poeta praeclarus*,⁹³ *eminentissimus vates*⁹⁴ či *divinus poeta*.⁹⁵ Z těchto zmínek tedy samozřejmě nemůžeme dedukovat nějakou náboženskou úctu, nicméně slouží jako doklad Vergiliovy výjimečnosti, která stála v zárodku pozdějšího vývoje Vergiliova kultu.

Vergilius je tedy považován již od počátku za literární vzor, který je hoden napodobování. V pozdějším, tzv. „stříbrném období“, je Vergilius jediným a prakticky závazným vzorem. Jako doklad nám může posloužit například Statius.⁹⁶ Pro něj nepochybně je Vergilius ideálním autorem, se kterým není možné soutěžit: je vzorem nedostižným.⁹⁷ Jediný, kdo může Vergiliově konkurovat, je Homér,⁹⁸ přičemž na překážku není ani to, že

⁸⁹ SEN. *epist.* 21,5; 70,2; 84,3; 86,15-16; 92,9; 95,68-69; 115,4-5.

⁹⁰ SEN. *dial.* 10,9,2 (= *De brevitae vitae*).

⁹¹ PLIN. *nat.* 14,7.

⁹² MART. 12,3,1.

⁹³ AMM. 19,9,7.

⁹⁴ Tamtéž 31,4,6.

⁹⁵ SERV. *Aen.* 3,349.

⁹⁶ STAT. *silv.* 5,3,61-63: „*Atque tibi moresque tuos et facta canentem fors et magniloquo non posthabuisset Homero, tenderet et torvo pietas aequare Maroni.*“

⁹⁷ STAT. *Theb.* 12,816-17: „*uiue, precor; nec tu diuinam Aeneida tempta, sed longe sequere et uestigia semper adora.*“

⁹⁸ Srov. QUINT. *inst.* 10,1,85-86: „*Idem nobis per Romanos quoque auctores ordo ducendus est. Itaque ut apud illos Homerus, sic apud nos Vergilius auspiciatissimum dederit exordium, omnium eius generis poetarum Graecorum nostrorumque haud dubie proximus. Vtar enim verbis isdem quae ex Afro Domitio iuvenis excepi, qui mihi interroganti quem Homero crederet maxime accedere "secundus" inquit "est Vergilius, propior tamen primo quam tertio". Et hercule ut illi naturae caelesti atque inmortali cesserimus, ita curae et diligentiae vel ideo in hoc plus est, quod ei fuit magis laborandum, et quantum eminentibus vincimur, fortasse aequalitate pensamus. Ceteri omnes longe sequuntur.*“

Vergilius z Homéra čerpal, protože tak činil jedinečným způsobem.⁹⁹ Dalším takovým básníkem je Lucanus, jemuž Suetonius připisuje výrok „...a kolik mi ještě zbývá do *Komára?*“,¹⁰⁰ kterým Lucanus srovnával své mládí a své básnické počátky s Vergiliem.¹⁰¹

2.1.4 Přebírání Vergiliových motivů

Vliv Vergiliova díla je velmi dobře patrný na přebírání motivů z jeho díla a jeho přímých konkrétních nápodobách. Vergilius byl zdrojem inspirace pro mnoho autorů. Jeho dílo bylo velmi záhy parodováno – například text *Bukolik* byl často využíván ke slovním hříčkám –, později vznikaly centony.¹⁰² Vlastním životem také často žily postavy, které Vergilius zvěčnil ve svém díle, jako například Orfeus nebo Dido. Jejich literární osudy se staly zdrojem inspirace pro mnoho dalších autorů, ale také výtvarníků či hudebníků.¹⁰³

S přebíráním Vergiliových motivů se setkáváme už u Ovidia.¹⁰⁴ Kupříkladu v Petroniově *Satiriconu*¹⁰⁵ je setkání hrdiny se starou „prorokyní“ a prostitutkou zábavným odkazem na Aeneovo setkání s Venuší, jeho božskou matkou.¹⁰⁶ Je zde vidět markantní vliv Aeneidy přibližně 85 let po Vergiliově smrti, a to jak na poezii, tak také na prózu. Aeneida sloužila jako zdroj inspirace nejen pro „vážnou“ literaturu, ale také jako předmět parodie.¹⁰⁷

Jedním z projevů rostoucí Vergiliovy popularity a jeho vlivu je také šíření jeho textů po celé říši a v různých společenských vrstvách i kulturních skupinách. Na zdech v Pompejích se objevilo minimálně 61 nápisů s textem citovaným z některého Vergiliova díla. Tyto nápisy musely samozřejmě vzniknout již před rokem 79 po Kr., kdy byly Pompeje pokryty lávou

⁹⁹ PLIN. *nat. praefatio* 22: „*Scito enim conferentem auctores me deprehendisse a iuratissimis ex proximis veteres transcriptos ad verbum neque nominatos, non illa Vergiliana virtute, ut certarent*“.

¹⁰⁰ Narážka na pseudo-vergiliovskou báseň *Culex*.

¹⁰¹ SVET. *vita Lucani* 1: „*M. Annaeus Lucanus Cordubensis [...] recitavit, ut praefatione quadam aetatem et initia sua cum Vergilio comparans ausus sit dicere: 'et quantum mihi restat ad Culicem?'*“.

¹⁰² J.M. ZIOLKOWSKI (Editor), M.C.J. PUTNAM (Editor), *Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, str. 469.

¹⁰³ Tamtéž, str. 470.

¹⁰⁴ Např. OV. *met.* 13,623-14, 608; OV. *fast.* 3,523-656.

¹⁰⁵ PETRON. 6-7.

¹⁰⁶ VERG. *Aen.* 1,314-417.

¹⁰⁷ J.M. ZIOLKOWSKI (Editor), M.C.J. PUTNAM (Editor), *Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, str. 37.

z Vesuvu.¹⁰⁸ Z let 73-74 po Kr. pocházejí papýry z pevnosti Masada v Judské poušti nedaleko Mrtvého moře, ve kterých se objevují citáty z *Aeneidy*.¹⁰⁹ Na opačné straně římského impéria, ve Vindolandě u Hadriánova valu v Anglii se dochovaly na tabulkách citace Vergilia z let 85-130 po Kr.¹¹⁰

2.1.5 Životopisy

Už za Vergiliova života se objevila řada signálů naznačujících, že se jednou zřejmě stane kanonickým autorem latinské literatury. Proto se později stal předmětem zájmu mnoha badatelů a vzniklo mnoho jeho životopisů. Je pozoruhodné, jakého zájmu se Vergilioví dostalo. Rozsah bádání o jeho životě je naprosto nesrovnatelný s rozsahem bádání o životech jiných římských literátů. Vergilius tak opouští rovinu literární a stává se jakousi římskou celebritou, jejíž život je stejně lákavým tématem jako samotné literární dílo. Vergiliovy životopisy mají často trojdílné členění, podle tří hlavních Vergiliových děl. Hlavním pramenem údajů o Vergiliově životě je kromě jeho vlastních básní Suetoniův životopis Vergilia, který tvořil součást Suetoniova spisu *De viris illustribus*, konkrétně *De poetis*.¹¹¹ Suetoniův spis se dochoval pouze ve zlomcích, ovšem jeho dílo je známé z mnoha citací různých antických autorů, kteří z jeho spisu čerpali.

Dalším životopisem je *Vita Probiana* z konce druhého století (jejímž autorem však pravděpodobně není gramatik Marcus Valerius Probus)¹¹² a životopis Serviův. Oba tyto životopisy jsou vždy spojeny s komentáři Vergiliova díla. Důležitým životopisem je dílo Aelia Donata, učitele gramatiky a rétoriky z poloviny čtvrtého století. Donatův životopis vychází z větší části ze Suetoniova spisu (a je tedy důležitým pramenem pro znalost Suetoniova díla) a je zároveň i podkladem pro další pozdější práce o Vergiliově životě.¹¹³

¹⁰⁸ J.M. ZIOLKOWSKI (Editor), M.C.J. PUTNAM (Editor), *Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, str. 42.

¹⁰⁹ *Masada* II,721 (převzato z J.M. ZIOLKOWSKI (Editor), M.C.J. PUTNAM (Editor), *Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, str. 44).

¹¹⁰ J.M. ZIOLKOWSKI (Editor), M.C.J. PUTNAM (Editor), *Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, str. 44-45.

¹¹¹ Tamtéž, str. 179.

¹¹² WERNER SUERBAUM, *Von der Vita Vergiliana über die Accessus Vergiliani zum Zauberer Vergilius; Probleme – Perspektiven – Analysen*, in: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, editor Wolfgang Haase, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1981, svazek II.31.2, str. 1187.

¹¹³ <http://www.virgil.org/vitae/> (citováno dne 15.7.2010).

2.1.6 Komentáře

Postupně, spolu se šířením znalosti Vergiliova díla (a s jeho čím dál zásadnějším užíváním ve školách), začíná vznikat i vergiliovská exegetická literatura, začínají se objevovat první komentáře. Podobně se v Římě samozřejmě komentovalo i dílo jiných autorů, zejména těch, kteří se rozebírali při vyučování (Horatiovo, Terentiovo a dalších), nicméně objem antické sekundární literatury k dílu Vergiliovu je s jinými autory nesrovnatelný.

Jako nejstarší komentář k Vergiliovu dílu se uvádí komentář Gaia Iulia Hygina (zemřel roku 17 po Kr.). Podle Suetonia byl prý prvním, kdo disputoval spatra latinsky a kdo začal přednášet a vykládat Vergilia a jiné básníky Quintus Caecilius Epirota (první století př. Kr.).¹¹⁴ V průběhu prvního století pak vzniká celá řada těchto komentářů a také kritická vydání, jejichž vrcholem je vydání Marca Valeria Proba (asi 20 – 105 po Kr.).¹¹⁵

Spolu s tímto masovým rozšířením Vergiliova díla vzniká i jeho rozvinutá kritika. Jejím předmětem byly nedostatky jazykové a slohové (gramatické odchylky, nedostatky v metru, nevhodné figury apod.), kompoziční (neobratné přenášení homérských míst, nepravděpodobná nebo nejasná motivace postav, zbytečné postavy, nedůslednost v charakterech postav apod.) a nakonec i prohršky proti historii, mytologii a přírodovědě.¹¹⁶ Častým zdrojem rozepří a polemik byl Vergiliův výběr slov. Aulus Gellius brání Vergilia proti *grammatikům*, mezi kterými je například Lucius Annaeus Cornutus.¹¹⁷ Později jsou stejná místa diskutována v *Saturnáliích*.¹¹⁸ Gellius na dalším místě opět zaznamenává neshodu mezi dvěma kritiky ohledně veršů *Aeneidy* 6,760-766,¹¹⁹ a v jeho díle najdeme ještě

¹¹⁴ SVET. gramm. 16,2: „*Primus dicitur Latine ex tempore disputasse, primusque Virgilium vel alios poetas novos paelegere coepisse, quo etiam Domitii Marsi versiculus indicat: Epirota, tenellorum nutricula vatum.*“

¹¹⁵ J. KRÁL, *Hodnocení Vergilia u latinských autorů druhého století n.l. Studie k problematice literatury 2. stol.*, str. 18.

¹¹⁶ Tamtéž, str. 19.

¹¹⁷ GELL. 2,6,1nn: „*Nonnulli grammatici aetatis superioris, in quibus est Cornutus Annaeus, haut sane indocti neque ignobiles, qui commentaria in Virgilium composuerunt, reprehendunt quasi incuriose et abiecte verbum positum in his versibus: candida succinctam latrantibus inguina monstris Dulichias vexasse rates et gurgite in alto ad timidos nautas canibus lacerasse marinis [...]*“.

¹¹⁸ MACR. Sat. 6, 7, 1nn.

¹¹⁹ GELL. 2, 16.

několik zmínek tohoto charakteru. Také Seneca Mladší cituje tři místa, na kterých Vergilius užívá podle jeho mínění zastaralý jazyk.¹²⁰

Tato kritika byla ovšem trochu jiného rázu, než přístup obtrektátorů. Ačkoliv nezastírala nedostatky Vergiliova díla, nesnažila se mu upřít jeho slávu a i když byl rozsah kritiky značný, jejím terčem byly především drobné detaily.¹²¹ Oproti tomu obtrektátoři, jako například Herennius či Perellius Faustus, sbírali Vergiliovy chyby a literární „krádeže“.¹²²

Na druhé straně pochopitelně vznikala i literatura polemizující s Vergiliovými kritiky. Jedním z jeho obhájců byl Quintus Asconius Pedianus (3-88), autor spisu *Contra obtrectatores Vergilii*. Asconius je podle všeho autorem anekdoty, připisované Vergiliově, která se stavěla proti těm, kdo obviňovali Vergilia z literárních krádeží:¹²³ je prý totiž snazší vytrhnout kyj Herkulovi než vzít verš Homérovi (*facilius esse Herculi clavam quam Homero versum subripere*).¹²⁴

V druhé polovině čtvrtého století se objevují další komentáře Vergiliova díla, které významně ovlivnily celé pozdější vergiliovské bádání. Prvním z nich je komentář rétora Tiberia Claudia Donata. Podle něj nemá *Aeneida* jinou rovinu než historickou a národně oslavnou. Oproti tomu gramatik Aelius Donatus rozvíjí ve svém komentáři k Vergiliovu dílu také rovinu alegorizující. Z prací Aelia Donata se zachovala pouze předmluva, životopis Vergilia (ve kterém hojně čerpal ze Suetonia) a komentář k *Bukolikám*.¹²⁵ Velmi důležitým spisem je komentář Servia Maura Honorata z přelomu čtvrtého a pátého století, který Donata hojně cituje. Toto dílo přesahuje běžný rámec jazykových a stylistických rozborů, vykládá Vergiliovo dílo z různých aspektů.¹²⁶ Servius ho komentuje nejen z hlediska gramatického či rétorického, ale také alegorického. Jeho způsob práce s alegorií je ovšem pozoruhodný: na některých místech alegorii neužívá vůbec, na jiných naopak nabízí celou řadu alegorických

¹²⁰ SEN. *epist.* 58, 1-5.

¹²¹ J. KRÁL, *Hodnocení Vergilia u latinských autorů druhého století n.l. Studie k problematice literatury 2. stol.*, str. 19.

¹²² J.M. ZIOLKOWSKI (Editor), M.C.J. PUTNAM (Editor), *Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, str. 486.

¹²³ Tamtéž, str. 627.

¹²⁴ DON.-SVET. *vita Verg.* 46, in: *Die Vitae Vergilanae und ihre antiken Quellen*, herausgegeben von Dr. Ernst Diehl, Bonn: A. Marcus und E. Weber's Verlag, 1911.

¹²⁵ MARTIN C. PUTNA, *Svět posledních římských pohanů v zrcadle Macrobových Saturnálií*, in: *Macrobius, Saturnálie*, Praha: Herrmann & synové, 2002, str. 51.

¹²⁶ J.M. ZIOLKOWSKI (Editor), M.C.J. PUTNAM (Editor), *Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, str. 633.

výkladů, ze kterých si má čtenář vybrat sám. Servius ve svých komentářích nehledá zcela nové významy Vergiliových veršů, spíše rozvíjí jeden z rozměrů, který Vergilius textu sám vtiskl.¹²⁷ Vykládá také římské rituály a z *Aeneidy* vyvozuje, že Vergilius vytváří v Aeneovi a Didoně vzorové postavy a naráží na funkce *flamina* a *flaminiky*.¹²⁸

Na Serviovu práci navazuje Philargyrius Iunius. Vzhledem k tomu, že Philargyrius je křesťanským autorem, bude o něm pojednáno později.

2.1.7 Parodie

Zajímavou kapitolou jsou také parodie na Vergiliovo dílo, které ukazují jak všeobecnou znalost jeho děl, tak i určité zevšednění a přesycení tímto autorem, které je průvodním znakem užívání Vergiliových textů pro školní účely. Autory parodií na Vergiliova díla byli například jinak neznámý Vergiliův současník Numitorius, který parodoval *Bukoliky*, nebo Carvilius Pictor, který je autorem spisu *Aeneidomastix* (Bič na Aeneidu). Parafráze a narážky v ironickém tónu se objevují například v Petroniově *Satirikonu* a recitace Vergilia není již jen záležitostí vážnou a slavnostní, nýbrž slouží k pobavení: „Pevně jsa odhodlán plout, byl zatím v středu své cesty Aeneas. Nikdy neuhodil v mé ucho protivnější zvuk, neboť kromě toho, že buď zesiloval, nebo tlumil hlas a barbarsky prznil text, ještě tam vplétal verše z lidové frašky, takže se mi tehdy poprvé sám Vergilius zhnusil.“¹²⁹

2.1.8 Vergilius ve výtvarném umění

Jedním z projevů básnickovy popularity je bezpochyby také existence výtvarného zpracování jeho postavy; i to je mezi římskými literáty spíše méně obvyklé. Samotné vyobrazení pochopitelně ještě neukazuje na existenci náboženského kultu, ovšem ukazuje na postavení Vergilia jakožto římské kulturní ikony. Ve výtvarném umění začal být Vergilius vyobrazován až ve třetím až čtvrtém století. Pro tuto práci nejsou podstatné výtvarné aspekty zpracování Vergiliovy postavy, ani výčet všech výskytů, nýbrž samotný fakt, že byl

¹²⁷ M.C. PUTNA, *Svět posledních římských pohanů v zrcadle Macrobových Saturnálií*, str. 51-53.

¹²⁸ SERV. *Aen.* 4,103: „[...] *sciendum tamen in hac conventione Aeneae atque Didonis ubique Vergilium in persona Aeneae flaminem, in Didonis flaminicam praesentare.*“

¹²⁹ PETRON. 68: „*Interea medium Aeneas iam classe tenebat... Nullus sonus unquam acidior percussit aures meas; nam praeter errantis barbariae aut adiectum aut deminutum clamorem, miscebat Atellanicos versus, ut tunc primum me etiam Vergilius offenderit.*“ Překlad: Karel Hrdina, in: PETRONIUS, *Satirikon*, Praha: Svoboda, 1971, str. 68-69.

vyobrazován a že jeho vyobrazení či znázornění jeho děl jsou rozšířená po celém území římské říše. Opět se tedy ukazuje, že vergiliovská úcta není jen záležitostí vybrané skupiny elitních vzdělanců v Římě a okolí. Vergilius se objevuje spolu s dalšími literáty na mozaikách v Trevíru (Augusta Treverorum),¹³⁰ v Hadrumentu v severní Africe (nyní Sousse v Tunisku) je vyobrazen na čestném trůně mezi dvěma múzami (napravo je buď Calliope – epika nebo Clio – historie, nalevo je Melpomene – tragédie)¹³¹ a scény z Aeneidy jsou vyobrazeny ve vilách v Anglii (Low Ham v Somersetu, Frampton, Lullingstone).¹³²

2.1.9 Spálení *Aeneidy*

Poněkud na pomezí literární a náboženské oblasti zájmu o Vergilia a jeho dílo stojí Vergiliem zamýšlené spálení *Aeneidy* ještě před jejím uveřejněním. Fakt, že sám chtěl své dílo spálit, ovšem proti jeho vůli byla *Aeneida* zachována, dodává jeho literárnímu odkazu nádech tajemna a mystiky.

První narážky nacházíme už u Ovidia, zejména ve sbírce *Tristia*. Podle životopisů zamýšlel Vergilius ještě tři roky *Aeneidu* zdokonalovat. Před cestou do Řecka požádal Varia Rufa, aby *Aeneidu* spálil, kdyby se mu něco po cestě stalo. Proti tomu se postavil sám císař Augustus, který podle Plinia Staršího nedbal na skromnost Vergiliový vůle a zabránil spálení jeho díla, a tak básník získal větší odkaz, než kdyby rozhodoval o svých dílech sám.¹³³

Další zprávy o plánovaném spálení *Aeneidy* nacházíme i u Aelia Donata, Aula Gellia či Macrobia.¹³⁴

¹³⁰ J.M. ZIOLKOWSKI (Editor), M.C.J. PUTNAM (Editor), *Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, str. 430.

¹³¹ Tamtéž, str. 431.

¹³² Tamtéž, str. 431-433.

¹³³ PLIN. nat. 7,114: „*Divus Augustus carmina Vergili cremari contra testamenti eius verecundiam vetuit, maiusque ita vati testimonium contigit quam si ipse sua probavisset.*“

¹³⁴ DON.-SVET. vita Verg. 39: „*Egerat cum Vario, priusquam Italia decederet, ut siquid sibi accidisset, Aeneida combureret.*“; GELL. 17,10,7: „*Itaque cum morbo obpressus adventare mortem viderat, petivit oravitque a suis amicissimis inpense, ut Aeneida, quam nondum satis elimavisset, adolerent.*“; MACR. Sat. 1,24,6: „*Immo pueri cum essemus, Symmache, sine iudicio mirabamur, inspicere autem vitia nec per magistros nec per aetatem licebat: quae tamen non pudenter quisquam negabit, cum ipse confessus sit. Qui enim moriens poema suum legavit igni quid nisi famae suae posteritati subtrahendo curavit?*“.

2.1.10 Závěr

Vergiliovo postavení v římské literatuře je tedy skutečně výjimečné: jakožto školní autor ovládá školu, jakožto literární vzor je předmětem rozsáhlého vědeckého bádání, klasikem a prvním mezi římskými básníky, který je hoden napodobování.

Dá se říci, že na vzniku vergiliovského kultu se podílejí dva proudy: římský literární život a názory představitelů tohoto života; názory gramatiků a vliv římské školy.¹³⁵

Je zřejmé, že i když se již ve druhém století (jak uvidíme později) setkáváme s určitým kultem kolem Vergilia, mají v této době jasně navrch jeho literární aspekty – respekt k Vergiliově jako k básníkovi, šíření jeho textů ve školách apod. – před aspekty náboženskými. I když se u jeho ctitelů objevují i prvky náboženské úcty a Vergilius je považován za zdroj učenosti a vědění, nejde zde ještě o vědění nadpřirozené či fantastické, ale vědění přirozené, dané studiem a pílí, tedy vědění všeobecně dostupné.¹³⁶

2.2 Náboženské aspekty v pohanské literatuře: alegorické výklady, věštění z Vergiliových textů

V této části se zaměřím na postupný vývoj náboženských aspektů Vergiliova kultu. Vergiliův význam již není pouze v jeho postavení literárního vzoru, prvního mezi básníky, ale přesahuje i do ostatních oborů lidské činnosti.

Prapůvod tohoto postoje je možné vysledovat i v celkem banálních výrocích o Vergiliových morálních kvalitách, jako je například Maecenatova chvála Vergiliově zdrženlivosti v *Aeneidě*.¹³⁷ Zde se jedná spíše o vyzdvížení některých aspektů Vergiliova díla,

¹³⁵ J. KRÁL, *Hodnocení Vergilia u latinských autorů druhého století n.l. Studie k problematice literatury 2. stol.*, str. 20.

¹³⁶ Tamtéž, str. 114.

¹³⁷ SEN. suas. 1,12: „*Corruptissimam rem omnium, quae umquam dictae sunt ex quo homines disertis insanire coeperunt, putabant DORIONIS esse in metaphrasi dictam Homeri, cum excaecatus Cyclops saxum in mare deiecit: *** haec quomodo ex corruptis eo perveniant, ut et magna et tamen sana sint, aiebat Maecenas apud Vergilium intellegi posse. tumidum est OROUS OROS APOSPATAI. Vergilius quid ait? Rapit haud partem exiguum montis [srov. VERG. Aen. 10,128]. ita magnitudini [scelat] studet, (ut) non imprudenter discedat a fide. est inflatum CHAI CHEIRIA BALLETAI NESSOS. Vergilius quid ait [qui] de navibus? credas innare revolsas Cycladas. [srov. VERG. Aen. 8,691-692] non dicit hoc fieri sed videri. propitiis auribus accipitur, quamvis incredibile sit, quod excusatur antequam dicitur.*“

ovšem Quintilianus již čte Vergilia pro jeho etickou hodnotu a dává ho mladým rétorům za vzor k napodobování.¹³⁸ Důležitá je představa, že dobrota Vergilia jako člověka se odráží v kvalitě jeho díla, které ustavuje etické normy pro římský svět. Vergilius je génius nejvyššího řádu, který nesklouzl k milostné poezii.¹³⁹

2.2.1 Vergilius – učenec a čaroděj

Vergilius si již od prvního století vydobývá postavení učenice, který je do hloubky vzdělán ve všech oborech lidské činnosti. Seneka Mladší o něm mluví jako o *vir disertissimus*,¹⁴⁰ je pro něj zdrojem filosofického poznání – zejména o čase,¹⁴¹ i když na jiném místě tvrdí, že „[Vergiliovým] cílem nebylo říci něco nejpravdivěji, nýbrž nejpůsobněji, a neměl v úmyslu poučovat rolníky, nýbrž pobavit čtenáře“ (*non quid verissime sed quid decentissime diceretur aspexit, nec agricolas docere voluit sed legentes delectare*).¹⁴² To sice zpochybňuje bezvýhradné přijímání Vergilia jakožto zdroje veškerého poznání, nicméně poznámky tohoto typu jsou ojedinělé. Naopak nacházíme mnoho dalších zmínek o Vergiliově učenosti: pro Plinia Staršího představuje Vergilius autoritu v oblasti zemědělství, například v otázce pálení strnišť,¹⁴³ Columella označuje Vergilia jako velmi uctívaného básníka (*vatis maxime venerandi*) a s ostychem se ujímá tématu péče o zahrady, které Vergilius pominul,¹⁴⁴

¹³⁸ J.M. ZIOLKOWSKI (Editor), M.C.J. PUTNAM (Editor), *Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, str. 46.

¹³⁹ PLIN. *epist.* 5,3,6: „*Neronem enim transeo, quamvis sciam non corrumpi in deterius quae aliquando etiam a malis, sed honesta manere quae saepius a bonis fiunt. Inter quos vel praecipue numerandus est P. Vergilius [...]*“

¹⁴⁰ SEN. *dial.* 8,1,4 (= *De otio*).

¹⁴¹ Srov. SEN. *epist.* 108,24-29; Seneca vychází z *georg.* 3,66-68: „*Optima quaeque dies miseris mortalibus aeui prima fugit; subeunt morbi tristisque senectus et labor, et durae rapit inclementia mortis.*“

¹⁴² Tamtéž 86,15; překlad Bohumil Ryba, in: LUCIUS ANNAEUS SENECA, *Výbor z listů Luciliovi*, Praha: Svoboda, 1969, str. 166.

¹⁴³ PLIN. *nat.* 18,300: „*Sunt qui accendant in arvo et stipulas, magno Vergili praeconio.*“; Plinius vychází z *georg.* 1,84-85. „*Saepe etiam sterilis incendere profuit agros atque leuem stipulam crepitantibus urere flammis.*“

¹⁴⁴ COLVM. 10, praefatio 3: „[...] *ut poeticis numeris explerem georgici carminis omissas partis, quas tamen et ipse Vergilius significaverat posteris se memorandas relinquere. Neque enim aliter istud nobis fuerat audendum quam ex voluntate vatis maxime venerandi.*“

a podle Tacita je Vergilius považován za ekvivalent státníka Augusta mezi básníky.¹⁴⁵ Obraz Vergilia-učence a myslitele se rozšiřuje a Vergilius začíná být pokládán i za znalce a autoritu v oblasti magie a čarodějnických pomůcek. Nejznámějším textem, který o této oblasti mluví, je Apuleiova *Apologie*. Apuleius se odvolává na Vergilia a vyjmenovává čarodějné pomůcky, které Vergilius uvádí, v protikladu k tomu, co za čarodějnické pomůcky vyjmenovává Apuleiův žalobce Tannonius Pudens.¹⁴⁶ Apuleius se navíc na Vergilia odvolává slovy „kdybys četl Vergilia“ (*si Virgilium legisses*), což ukazuje, jakou samozřejmostí byla mezi vzdělanci druhé poloviny druhého století znalost Vergiliových textů.

Tato stále rostoucí úcta k Vergiliovi, která postupně připisovala Vergiliovi další a další oblasti, ve kterých byl považován za autoritu, vedla ke vzniku chápání Vergilia jakožto věštce. Jednou z prvních zmínek v tomto smyslu je alegorie gramatika Quinta Remmia Palaemona.¹⁴⁷ Ten podle Suetonia kritizoval literáty a tvrdil, že ne náhodou se jméno

¹⁴⁵ TAC. *dial.* 13,3: „[...] *populus, qui auditis in theatro Virgilii versibus surrexit universus et forte praesentem spectantemque Virgilium veneratus est sic quasi Augustum.*“

¹⁴⁶ APUL. *apol.* 30,5-10: „*At si Virgilium legisses, profecto scisses alia quaeri ad hanc rem solere. Ille enim, quantum scio, enumerat uittas mollis et uerbenas pinguis et tura mascula et licia discolora; praeterea laurum fragilem, limum durabilem, ceram liquabilem, nec minus quae iam in opere serio scripsit: 'Falcibus et messae ad lunam quaeruntur aenis pubentes herbae nigri cum lacte ueneni. Quaeritur et nascentis equi de fronte reuulsus et matri praereptus amor.'* [...] *Postremo in maleficio ille uenenum nominat, tu pulmentum, ille herbas et surculos, tu squamas et ossa, ille pratum decerpit, tu fluctum scrutaris.*“ („Kdybys byl četl Vergilia, hned bys věděl, že se k něčemu takovému opatřují jiné věci. Pokud se pamatuji, vypočítává měkké stužky, šťavnaté větévky, samčí kadidlo, různobarevná vlákna, kromě toho křehký vavřín, rychle tvrdnoucí hlínu a rozpustný vosk, nehledě k tomu, co už vypsál ve svém vážném díle: *Vybírá šťavnaté býlí, jež mlékem černého jedu, kypí a za plné luny je požato bronzovým srpem, žádá výrůstek z čela, jenž hříběti po vylíhnutí odstraněn byl – to kouzlo odňaté matce* [...] Vergilius posléze jmenuje při čarování jed, ty pokrm, on byliny a ratolesti, ty šupiny a kosti, on trhá květiny na louce, ty prohledáváš mořské proudy.“ Překlad Václav Bahník, in: APULEIUS, *Apologie aneb vlastní obhajoba proti nařčení z čarodějnictví*, Praha: Svoboda, 1989, str. 48).

¹⁴⁷ J.M. ZIOLKOWSKI (Editor), M.C.J. PUTNAM (Editor), *Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, str. 29-30.

Palaemon objevuje u Vergilia,¹⁴⁸ kde je osoba tohoto jména rozhodčím v pěveckém souboji. Již Vergilius tak prý předpověděl (dosl. *praesagente*), že Palaemon bude jednoho dne soudcem nad všemi básníky a básněmi.¹⁴⁹ Vergilius zde tedy dostává atribut schopnosti předvídat a odhalovat budoucí události.

V pozdějších staletích je tato Vergiliova pozice stále pevnější. Podle Serviova komentáře k *Aeneidě* má každá její kniha své vlastní vyšší téma: první znamení, druhá utrpení, třetí putování, čtvrtá obyčej, pátá slavení, šestá vědění.¹⁵⁰ Veškeré Vergiliovo dílo překypuje znalostmi, ale šestá kniha *Aeneidy* je v tomto ohledu výjimečná. Vergilius v ní totiž prokazuje znalosti historie, filosofie i náboženství.¹⁵¹ Vrcholem tohoto proudu jsou pak Macrobiovy *Saturnálie*, o kterých bude pojednáno ve zvláštním oddíle.

2.2.2 Úcta k Vergiliovu rodišti, ostatkům, hrobce a slavení jeho narozenin¹⁵²

Důležitým znakem, který však nebyl v antice ojedinělý, je úcta k Vergiliovu rodišti. Vazby Maro – Mantova se objevují u Martiala,¹⁵³ Statia,¹⁵⁴ který rovněž hovoří o mantovské

¹⁴⁸ VERG. *ecl.* 3,50: „*Audiat haec tantum vel qui venit, ecce Palaemon.*“

¹⁴⁹ SVET. *gramm.* 23: „*nomen suum in Bucolicis non temere positum, sed praesagante Virgilio, fore quandoque omnium poetarum ac poematum Palaemonem iudicem.*“

¹⁵⁰ SERV. *Aen.* 3,718: „*Nam singulis res singulas dedit, ut primo omina, secundo pathos, tertio errores, quarto ethos, quinto festivitatem, sexto scientiam.*“

¹⁵¹ Tamtéž 6, praefatio: „*Totus quidem Vergilius scientia plenus est, in qua hic liber possidet principatum, cuius ex Homero pars maior est. Et dicuntur aliqua simpliciter, multa de historia, multa per altam scientiam philosophorum, theologorum, Aegyptiorum [...]*“.

¹⁵² Nepochybně zajímavá je v této souvislosti otázka, kdy vznikla podobná úcta k ostatkům a místům odpočinku významných osob v křesťanství. K tomu viz JIŘÍ ŠUBRT, *Sanguis martyrurum, semen Christianorum: idea mučednictví v rané církvi*, in: *Příběhy raně křesťanských mučedníků. Výbor z nejstarší latinské a řecké martyrologické literatury*. Uspořádal Petr Kitzler, z řeckých a latinských originálů přeložili Iva Adámková, Pavel Dudzik a Petr Kitzler, Praha: Vyšehrad, 2009, str. 15-48.

¹⁵³ MART. 14,195: „*Tantum magna suo debet Verona Catullo, Quantum parva suo Mantua Vergilio.*“

¹⁵⁴ STAT. *silv.* 4,2,8-10: „*Non, si pariter mihi vertice laeto nectat odoratas et Smyrna et Mantua lauros, digna loquar.*“

slávě,¹⁵⁵ a také u Silia Italika, pro nějž je Mantova domovem Múz, povzneseným ke hvězdám.¹⁵⁶

Spolu s těmito tendencemi se již začínají objevovat první projevy úcty k Vergiliovi, které mají nepochybně náboženský charakter. Sem jednoznačně patří uctívání Vergiliových ostatků a jeho hrobky. O Vergiliově hrobce se dozvídáme z jeho životopisů.¹⁵⁷ Zprávy o úctě k místu básníkova odpočinku nacházíme u již zmíněného Statia: „sedím na okraji Maronovy svatyně, dodávám si odvahy a zpívám u hrobu velkého mistra“.¹⁵⁸ O úctě, kterou Vergiliovi prokazoval Silius Italicus, píše Martialis: „Silius, který vlastní pozemky výřečného Cicerona, uctívá tento pomník velkého Marona. Ani Maro ani Cicero by si nevybrali jiného dědice a vlastníka hrobky a místa odpočinku.“¹⁵⁹ V jiném svém epigramu označuje Silia za chudého muže, který uctíval Maronovy téměř zapomenuté ostatky a svaté jméno.¹⁶⁰ Výraz „téměř zapomenuté ostatky“ (*prope desertos cineres*) ukazuje na to, že tato úcta nebyla dříve ničím samozřejmým a objevuje se až později. Pozoruhodné je také označení Vergiliova jména adjektivem „svaté“ (*sancta Maronis nomina*). Pro Plinia Mladšího byla posvátnost Vergiliovy hrobky v úzké souvislosti s posvátností básníka a jeho díla.¹⁶¹

¹⁵⁵ Tamtéž 4,7,25-28: „*Quippe te fido monitore nostra Thebais multa cruciata lima temptat audaci fide Mantuanae gaudia famae.*“

¹⁵⁶ SIL. 8,591-94: „*Certauit Mutinae quassata Placentia bello, Mantua mittenda certauit pube Cremonae, Mantua, Musarum domus atque ad sidera cantu euecta Aonio et Smyrnaeis aemula plectris.*“

¹⁵⁷ DON.-SVET. *vita Verg.* 36: „*Ossa eius Neapolim translata sunt tumuloque condita qui est via Puteolana inter lapidem secundum.*“ (Jeho tělesné pozůstatky byly přeneseny do Neapole a pochovány u třetího milníku puteolské silnice.; překlad Bohumil Ryba, in: SÜETONIUS, *Životopisy dvanácti císařů*, Praha: Svoboda, 1974, str. 436.).

¹⁵⁸ STAT. *silv.* 4,4,54-55: „*Maroneique sedens in margine templi sumo animum et magni tumulis adcanto magistri.*“

¹⁵⁹ MART. 11,48: „*Silius haec magni celebrat monumenta Maronis, jugera facundi qui Ciceronis habet. Heredem dominumque sui tumulive larisve non alium mallet nec Maro nec Cicero.*“

¹⁶⁰ Tamtéž 11,50(49). „[Silius] *Jam prope desertos cineres et sancta Maronis nomina qui coleret pauper et unus erat. succurrere censuit umbrae, et vates vatem non minor ipse colit.*“

¹⁶¹ J.M. ZIOLKOWSKI (Editor), M.C.J. PUTNAM (Editor), *Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, str. 62.

Z Pliniova díla se také dozvídáme o vzniku další ryze náboženské stránky vergiliovské úcty, totiž slavení Vergiliových narozenin. V této souvislosti se objevuje jméno Silia Italika, který měl podle Plinia „všude plno knih, plno soch a obrazů, které nejenže vlastnil, ale doslova uctíval, přede všemi Vergiliův. Výročí jeho narození oslavoval s větší vážností než své vlastní narozeniny, nejčastěji v Neapoli, kde obvykle chodíval k jeho pomníku jako ke svatyni“.¹⁶² Z tradice slavení výročí Vergiliova úmrtí vzniká i Vergiliův svátek, tedy konkrétní den, který je mu „zasvěcen“: Martialis Vergiliovi daruje jeho vlastní den – říjnové Idy.¹⁶³ Vergilius sám má podle Martiala moc posvěcovat.¹⁶⁴ To, že se tato tradice udržela po staletí, potvrzuje ještě ve čtvrtém století Ausonius: „Idy jsou příznivý den, věnovaný geniūm bohů [...] říjnové Idy jsou již dlouho zasvěceny Vergiliovu narození“ (*Idus alma dies, geniis quoque culta deorum. [...] Octobres olim genitus Maro dedicat idus*).¹⁶⁵

Postavení Vergilia jakožto objektu náboženské úcty dokládají i další zmínky: podle *Historia Augusta*¹⁶⁶ nazýval Alexander Severus Vergilia „Platónem mezi básníky“ a měl jeho vyobrazení, spolu s Ciceronovou podobenkou, ve své druhé svatyni Lárů, kde měl také portréty Achillea a velkých hrdinů.¹⁶⁷

¹⁶² PLIN. *epist.* 3,7,8: „*Multum ubique librorum, multum statuarum, multum imaginum, quas non habebat modo, verum etiam venerabatur, Vergili ante omnes, cuius natalem religiosius quam suum celebrabat, Neapoli maxime, ubi monumentum eius adire ut templum solebat.*“; překlad Štěpánka Brožová, in: *Píši ti, příteli*, Praha: Odeon, 1975, str. 262.

¹⁶³ MART. 12,67: „*Maiae Mercurium creastis Idus, Augustis redit Idibus Diana, Octobres Maro consecravit Idus. Idus saepe colas et has et illas, Qui magni celebras Maronis Idus.*“

¹⁶⁴ J.M. ZIOLKOWSKI (Editor), M.C.J. PUTNAM (Editor), *Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, str. 403.

¹⁶⁵ AVSON. 21.

¹⁶⁶ Tato sbírka třiceti biografií obsahuje životopisy císařů od Hadriana po Numeriana. Dochovala se nám pod jmény šesti různých *scriptores*, Aelia Spartiana, Julia Capitolina, Aelia Lampridia, Vulcacia Gallicana, Trebellia Pollia a Flavia Vopiska. Autorství tohoto spisu je sporné.

¹⁶⁷ HA, AS 31,4: „*Vergilium autem Platonem poetarum vocabat eiusque imaginem cum Ciceronis simulacro in secundo p240larario habuit, ubi et Achillis et magnorum virorum.*“

2.2.3 Sortes Vergilianae

Vergiliovy texty (jak bylo ukázáno výše) byly již od prvního století považovány za studnici vědomostí a znalostí, proto není příliš překvapující, že se již od druhého století začalo praktikovat věštění z nich.¹⁶⁸ Technika věštění z textů, rhapsodomantie, byla jednou z mnoha věštných technik antického světa. Užívaly se při ní díla básníků či jiných významných autorů, popřípadě posvátné texty (později například Bible). Náhodně vybraný verš¹⁶⁹ pak byl aplikován na konkrétní situaci, a to jak výkladem konkrétních slov dotyčného verše, tak použitím kontextu a souvislostí, které verš navozuje. Tato věštná technika nutně předpokládala vysokou autoritu užívaného textu. Provádění *sortes Vergilianae* tedy bylo podmíněno přiznáním takovéto autority Vergiliovým textům.¹⁷⁰ Užívání Vergiliových textů při rhapsodomantii je dokladem rostoucího vlivu tohoto básníka a to nejen na poli literárním, ale také náboženském a kultickém.

Doklady o tomto způsobu užívání Vergiliových textů se dochovaly v díle *Historia Augusta*. První zmínka o *Sortes Vergilianae* je ve *Vita Hadriani*:¹⁷¹ Hadrián se obával, zda je stále Trajánovým kandidátem na následnictví, a proto se uchýlil k této věštné technice. Není známo místo vykonávání ani přesný popis této techniky.¹⁷² Prakticky jediným zdrojem citací Vergilia v tomto díle je Anchisova velká řeč v šesté knize *Aeneidy*.¹⁷³

¹⁶⁸ J.M. ZIOLKOWSKI (Editor), M.C.J. PUTNAM (Editor), *Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, str. 829.

¹⁶⁹ Způsobů výběru veršů bylo více: nejčastějším způsobem bylo prosté „losování“ z nádoby nebo tzv. *apertio libri*, čili náhodné otevření knihy (YVES DE KISCH, *Les Sortes Vergilianae dans l'Histoire Auguste*, in: *Mélanges d'archéologie et d'histoire de l'Ecole française de Rome*, 82, 1970, str. 328-329).

¹⁷⁰ Srov. ROGER REES, *Introduction*, in: *Romane memento, Vergil in the Fourth Century*, edited by Roger Rees, London: Gerald Duckworth & Co. Ltd., 2008, str. 8.

¹⁷¹ HIST. AVG. Hadr. 2,8: „*Quo quidem tempore cum sollicitus de imperatoris erga se iudicio Vergilianas sortes consuleret, [...] sors excidit, quam alii ex Sibyllinis versibus ei provenisse dixerunt.*“

¹⁷² DANIEL DEN HENGST, „*The Plato of Poets*“: *Vergil in the Historia Augusta*, in: *Romane memento, Vergil in the Fourth Century*, edited by Roger Rees, London: Gerald Duckworth & Co. Ltd., 2008, str. 175.

¹⁷³ Tamtéž, str. 185.

2.2.4 Alegorizující výklady Vergiliova díla; Macrobius – vrchol tohoto proudu

U pozdějších autorů se začínají objevovat tendence k alegorizaci celého Vergiliova díla. Ve vztahu k jeho třem hlavním částem se objevuje určité trojiční schéma. Podle Servia sledoval Vergilius ve svém díle určitý vývoj civilizace, od pastýřů přes rolníky až k válečníkům.¹⁷⁴ Stejně tak Aelius Donatus vidí v pastýřské idyle *Bukolik* alegorii zlatého věku, zatímco *Georgiky* a *Aeneida* symbolizují určitý úpadek: poté, co se začala obdělávat úrodná pole, začaly války o tuto zemi.¹⁷⁵ Později se z toho schématu vyvíjí pohled na život ve třech fázích: *vita contemplativa*, *voluptuosa* a *activa*.¹⁷⁶

Alegorický výklad aplikuje na Vergiliovo dílo také Fabius Planciades Fulgentius (mluvčím je Vergilius): „V každé knize jsem zpracoval materiál alegorické povahy, abych tak znázornil celý průběh lidského života ve dvanácti knihách. Z toho důvodu jsem začal „O válce zpívám a reku“, protože „válka“ znamená sílu a „rek“ moudrost. Protože každá dokonalost sestává z tělesné síly a intelektuální moudrosti.“¹⁷⁷

Vrcholným projevem Vergiliovy autority v oblasti vědění a poznání pak jsou Macrobiovy *Saturnálie* z přelomu čtvrtého a pátého století, nazývané „pohanskou biblí“. Toto dílo věnoval Macrobius synovi, aby mu sloužilo jako přehledná zásobárna veškerého vědění obsaženého v řeckých a latinských spisech,¹⁷⁸ a je koncipováno jako všestranný výklad

¹⁷⁴ SERV. ecl. proemium: „[...] in scribendis carminibus naturalem ordinem secutum esse Vergilium: primo enim pastoralis fuit in montibus vita, post agriculturae amor, inde bellorum cura successit.“

¹⁷⁵ DON.-SVET. vita Verg. 57: „[...] bucolicum carmen originem ducere a priscis temporibus, quibus vita pastoralis exercita est, et ideo velut aurei saeculi speciem in huiusmodi personarum simplicitate cognosci, et merito Vergilium processurum ad alia carmina non aliunde coepisse nisi ab ea vita, quae prima in terris fuit. Nam postea rura culta et ad postremum pro cultis et feracibus terris bella suscepta.“

¹⁷⁶ J.M. ZIOLKOWSKI (Editor), M.C.J. PUTNAM (Editor), *Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, str. 817.

¹⁷⁷ FVLG. Virg. cont. 1: „In omnibus nostris opusculis fisici ordinis argumenta induximus, quo per duodena librorum volumina plenior humanae uitae monstrassem statum. Denique ideo talem dicendi exordium sumpsimus: ‘arma uirumque cano’, in armis uirtutem, in uiro sapientiam demonstrantes; omnis enim perfecto in uirtute constat corporis et sapientia ingenii.“

¹⁷⁸ MACR. Sat. 1,1,2: „[...] ago ut ego quoque tibi legerim, et quicquid mihi, vel te iam in lucem edito vel antequam nascereris, in diversis seu Graecae seu Romanae linguae voluminibus elaboratum est, id totum sit tibi scientiae supellex, et quasi de

Vergilia. Na Vergiliově díle se v jednotlivých knihách vykládá rétorika,¹⁷⁹ pontifikální právo¹⁸⁰ i augurská nauka,¹⁸¹ řečtí autoři, filosofie i astronomie,¹⁸² stará římská poetika a gramatika¹⁸³ a v celých *Saturnáliích* je více než sedm set citací Vergilia.¹⁸⁴

Podle Macrobia se hloubka Vergiliových znalostí často ukazuje na jednom slovu, jež by nevzdělaný člověk mohl pokládat za zcela náhodné vyjádření.¹⁸⁵ Vergiliový básně Macrobius přirovnává ke svatyni a usiluje o to, aby tato svatyně nezůstala uzavřena. Chce prozkoumat i její skrytý smysl a učinit i nejvnitřnější svatyni přístupnou uctívání učenců.¹⁸⁶ Pro Macrobia tak Vergiliovo dílo skutečně představuje posvátný text, který vyžaduje podrobné zkoumání.

Macrobius zde ústy Symmachovými činí rozdíl mezi Vergiliem jako nástrojem pro výchovu chlapců a vyššími cíli, než je tento. Dochází k evidentnímu posunu od uznávání Vergilia jakožto literárního vzoru, Vergilia-prvního básníka či autora vhodného pro školní rozbor. *Saturnálie* chápou Vergilia nikoliv jako učební pomůcku, ale jako zdroj vyššího poznání.¹⁸⁷ O tom svědčí i další úryvky ze *Saturnálií*: „*Vergilius, který je znalcem všech věd...*“ (*Maro omnium disciplinarum peritus...*);¹⁸⁸ „*Vergilius zde opět spojuje učenost s jemností výrazu...*“ (*Poeta enim aequae in rebus doctrinae et in verbis sectator*

quodam litterarum peno, si quando usus venerit aut historiae quae in librorum strue latens clam vulgo est aut dicti factive memorabilis reminiscendi, facile id tibi inventu atque depromptu sit.“

¹⁷⁹ Srov. MACR. *Sat.* 1,24,14; 4,2-6; 5,1,7; 5,1,18-20.

¹⁸⁰ Srov. tamtéž 1,24,16; 3,1,6

¹⁸¹ Srov. tamtéž 1,24,17; 3,1-12

¹⁸² Srov. tamtéž 1,24,18; 1,24,21; 5,2,2.

¹⁸³ Srov. tamtéž 1,24,14nn.

¹⁸⁴ J.M. ZIOLKOWSKI (Editor), M.C.J. PUTNAM (Editor), *Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, str. 636.

¹⁸⁵ MACR. *Sat.* 3,2,7: „*Est profundam scientiam huius poetae in uno saepe reperire verbo, quod fortuito dictum vulgus putaret.*“

¹⁸⁶ Srov. MACR. *Sat.* 1,24,13: „*Sed nos, quos crassa Minerva dedecet, non patiamur abstrusa esse adyta sacri poematis, sed archanorum sensuum investigato aditu doctorum cultu celebranda praebeamus reclusa penetralia.*“

¹⁸⁷ J.M. ZIOLKOWSKI (Editor), M.C.J. PUTNAM (Editor), *Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, str. 636.

¹⁸⁸ MACR. *Sat.* 1,16,12.

elegantiae...).¹⁸⁹ Vergilius kromě toho projevuje obdivuhodnou znalost náboženských rituů římských i cizích.¹⁹⁰

Další důkazy takového vnímání Vergilia přináší další Macrobiovo dílo *Commentarii in somnium Scipionis*. Najdeme zde vyjádření jako „*Vergilius vzdělaný ve všech oborech*“¹⁹¹ nebo „*Vergilius, u nějž nebyla nikdy nalezena žádná chyba v žádném oboru*“.¹⁹² Podle téhož díla se Vergilius vyzná i v astronomii¹⁹³ a jeho verše mají filosofický význam.¹⁹⁴ Tento aspekt se pak objevuje i v úvaze nad Vergiliovými znalostmi složení duše ve vztahu k číslům 3 a 4.¹⁹⁵

2.2.5 Závěr

Ke konci prvního století už můžeme sledovat, jak se obdiv a respekt k Vergiliovu začíná měnit v úctu a celý vývoj směřuje k jeho deifikaci. Silius Italicus adoroval Vergiliovu bustu, slavil jeho narozeniny *religiosius quam suam* a navštěvoval jeho hrobku jako svatyni.¹⁹⁶ Podobně Statius považoval Vergiliův hrob za posvátné místo.¹⁹⁷ Takovéto chápání Vergilia a různé projevy náboženské úcty k jeho osobě přetrvávají a vyvíjejí se i v dalších staletích. U Donata můžeme najít přepracovaný Suetoniův životopis Vergilia,¹⁹⁸ do něhož jsou vložena vyprávění o zázračných událostech kolem básníkova narození a další životopisné

¹⁸⁹ MACR. *Sat.* 3,11,9.

¹⁹⁰ Tamtéž 3,6: „*Mirandum est huius poetae et circa nostra et circa externa sacra doctrinam.*“

¹⁹¹ MACR. *somn.* 1,6,44: „*Vergilius nullius disciplinae expertus*“.

¹⁹² Tamtéž 2,8,1: „*Vergilius, quem nullius umquam disciplinae error involvit [...].*“

¹⁹³ Tamtéž 1,15,12: „*quod sciens Vergilius disciplinarum omnium peritissimus ait, 'defectus solis varios lunaeque labores'.*“ [VERG. *georg.* 2,478: „*defectus solis varios lunaeque labores.*“].

¹⁹⁴ Tamtéž 1,9,8: „*[...] ut geminae doctrinae observatione praestiterit et poeticae figmentum et philosophiae veritatem.*“

¹⁹⁵ Tamtéž 1,6,44: „*Vergilius [...] plene et per omnia beatos exprimere volens ait, '... o terque quaterque beati'.*“ (VERG. *Aen.* 1,94) (Když Vergilius, vzdělaný ve všech oblastech vědění, chce nazvat člověka zcela a úplně blaženým, říká: ‘Ó třikrát čtyřikrát šťastni.’).

¹⁹⁶ PLIN. *epist.* 3,7,8.

¹⁹⁷ STAT. *silv.* 4,4,54.

¹⁹⁸ DON.-SVET. *vita Verg.*

údaje, získané fantastickým výkladem Vergiliových básní.¹⁹⁹ Vergiliovi jsou postupně připisovány všemožné znalosti (Servius)²⁰⁰ a později i absolutní neomylnost (Macrobius).²⁰¹ Poznání Vergilia se tak stává prostředkem i cílem vzdělání.

To, že básníkům byly prokazovány po smrti polobožské pocty, nebyla žádná novinka, ale dříve tento fenomén patřil výhradně řeckému světu. Jako příklad mohou posloužit pocty prokazované Hesiodovi u jeho hrobky v Boiótském Orchomenu, Sofoklova hérojská socha Dexion²⁰² či poutní cesty k Aischylovu hrobu v Sicilské Gele.²⁰³ Vergilius byl pravděpodobně jediným římským autorem, kterému se dostalo takových poct.²⁰⁴ V době Hadriánově dosáhla úcta k Vergiliovi a jeho dílu takové míry, že texty jeho básní začaly být využívány pro věštění budoucnosti pomocí *sortes Vergilianae*, podobně jako texty Sibylliných knih.²⁰⁵ Ani tento fakt ovšem neukazuje nutně na věštecký aspekt Vergiliovy osobnosti, pouze na mnohotvárnost jeho textu, který byl zároveň velmi rozšířený, všeobecně známý a jehož autorita byla značná.²⁰⁶ První zárodek vergiliovské legendy nacházíme u Apuleia, který na Vergilia odkazuje jako na zdroj znalostí o magii.²⁰⁷ Vzhledem k tomu, že sám Apuleius byl považován za velkého divotvůrce a mága, a přitom ve svých spisech odkazoval na Vergilia, mohlo takové uznání magických vědomostí Vergilia připravit cestu pro vznik čarodějnických legend o Vergiliovi.²⁰⁸

¹⁹⁹ J. KRÁL, *Hodnocení Vergilia u latinských autorů druhého století n.l. Studie k problematice literatury 2. stol.*, str. 13

²⁰⁰ SERV. *Aen.* 6 praefatio.

²⁰¹ MACR. *somn.* 2,8,1: „Vergilius, quem nullius umquam disciplinae error involvit.“

²⁰² K tomu *Slovník antické kultury*, sestavili spolupracovníci Antické knihovny (heslo DEXION: Vilém Krejčí), Praha: Svoboda: 1974, str. 147: „DEXION, jméno básníka Sofoklea, pod kterým byl ctěn jako hérós za to, že přijal uctívání boha lékařství Asklépia, ačkoliv byl v době zavádění tohoto kultu knězem dříve uctívaného boha přinášejícího zdraví Amynta.“

²⁰³ D. WIESEN, *Virgil, Minucius Felix and the Bible*, str. 73.

²⁰⁴ Tamtéž, str. 73.

²⁰⁵ J. KRÁL, *Hodnocení Vergilia u latinských autorů druhého století n.l. Studie k problematice literatury 2. stol.*, str. 114.

²⁰⁶ Tamtéž, str. 115.

²⁰⁷ APUL. *apol.* 30.

²⁰⁸ J. KRÁL, *Hodnocení Vergilia u latinských autorů druhého století n.l. Studie k problematice literatury 2. stol.*, str. 118.

Všechny tyto příklady ukazují na jeden fakt: již od druhého století se vytváří základy pozdějších středověkých vergiliovských legend. Vzniká Vergiliův kult a Vergilius sám má mezi římskými básníky naprosto jedinečné místo. Mohlo by se zdát, že tento proces je pouze zveličením a zkreslením určitých znaků Vergiliova díla: *Bukolika* jsou opravdu dílem alegorickým a v *Aeneidě* zase hraje velkou roli mytologie a vliv nadpřirozených bytostí. Nicméně tento proces byl složitější a do značné míry se v něm odráží vývoj římské literatury, která po zlatém období hledala nové cesty a směr vývoje.²⁰⁹

²⁰⁹ J. KRÁL, *Hodnocení Vergilia u latinských autorů druhého století n.l. Studie k problematice literatury 2. stol.*, str. 14.

3 KŘESŤANSKÁ LITERATURA

S jistým zjednodušením lze říci, že starokřesťanská církev rozlišovala v římské pohanské literatuře dva směry: jeden byl nositelem bájí o bozích a byl v rozporu s křesťanským učením a morálkou, proto s ním nemohla církev souhlasit. Druhý byl křesťanství bližší, poskytoval apologetům mnoho látky k polemikám a zahrnoval pohanské autory, které křesťanští autoři s trochou nadsázky přirovnávali k evangelijním slepcům, kteří „sedí u cesty a slyší, že Ježíš jde kolem“²¹⁰ a je jim tedy možno přiznat větší či menší legitimitu i v křesťanském prostoru.

Právě do této druhé skupiny byl řazen i Vergilius.²¹¹ Na tomto Vergiliově postavení má nemalou zásluhu právě jeho úloha ve vzdělávacím systému. Jak jsme ukázali v úvodní kapitole, římský vzdělávací systém byl postaven na práci s texty a právě Vergilius byl předním školním autorem. Jeho postavení prvního mezi římskými básníky vedlo ke všeobecné známosti jeho textu u širokých mas publika.

Pohled křesťanské literatury na Vergilia je podmíněn dvěma zásadními prvky: drtivá většina křesťanských autorů byla vzdělávána běžným způsobem, tedy navštěvovala běžné školy, ve kterých byl ovšem Vergilius základní učební pomůckou či nástrojem. Všichni tito autoři tedy znali Vergilia velmi důkladně a chtěli nechtěli se s ním museli vypořádat. Vergilius ovlivnil jejich jazykové i stylistické prostředky. Je proto logické, že jim nepřipadal nijak cizí a jeho začlenění do křesťanského světa bylo proto snazší.

Druhým zásadním bodem je fakt, že Vergilius byl ikonou celého kulturního římského světa. Spoluvytvářel jeho hodnoty, byl autoritou nejen kulturní, ale i etickou a morální. Proto se s ním museli křesťanští autoři vyrovnávat i v tomto ohledu.

Pohled křesťanských autorů na Vergilia se postupně vyvíjel. Pro některé křesťanské autory (jako je například Tertullianus či Commodianus) není Vergilius zdrojem náboženských pravd, ale pouze pohanským básníkem, kterého dobře znají ze školního vzdělání. I když se v různých křesťanských dílech objevují citace a narážky na Vergilia, neslouží jeho text k propagaci křesťanství, ale pouze jako literární prostředek.²¹² Vergilius byl nejprve opatrně

²¹⁰ Mt 20,30: „A hle, dva slepí seděli u cesty; když uslyšeli, že jde kolem Ježíš, začali křičet: ‘Smiluj se nad námi, Pane, Synu Davidův!’“

²¹¹ Srov. KAREL ŠIMEČEK, *Vergilius v křesťanském starověku*, in: *Pio vati*. Sborník prací českých filologů k uctění dvoutisícího výročí narození Vergiliova. Vyd. O. Jiráni, F. Novotný, B. Ryba, Praha: Jednota klasických filologů, 1930, str. 56.

²¹² J. KRÁL, *Hodnocení Vergilia u latinských autorů druhého století n.l. Studie k problematice literatury 2. stol.*, str. 115.

obhajován a až postupem času se jeho obraz mění do podoby inspirovaného předkřesťanského autora na úrovni starozákonních proroků. Vrcholem tohoto proudu je bezpochyby *Oratio ad sanctorum coetum* císaře Constantina, která zásadním způsobem ovlivnila pozdější přijímání Vergilia mezi křesťanskými autory.

3.1 Křesťanské školství v období rané církve – Vergilius známý i křesťanům

Křesťanská výchova v době rané církve měla dva hlavní cíle: výuku dogmat, nutných ke spáse, a morální výchovu – pravidla křesťanského chování. Hlavní těžiště této výuky bylo především v rodinách.²¹³ Křesťanské děti nicméně navštěvovaly i pohanské školy, aby zde dosáhly běžného vzdělání. A právě tehdy docházelo ke střetům dvou pohledů: děti se učily slabikovat na seznamech jmen bohů, na dalším stupni četly básně, které byly z křesťanského pohledu často nemorální a bezbožné. Přesto nikdo nenavrhol, aby se křesťanské děti vzdělávaly odděleně.²¹⁴ Objevovaly se tendence (byť neúspěšné) omezovat působení křesťanských učitelů v pohanských školách,²¹⁵ protože výuka byla zcela neslučitelná s vírou, ale dětem se ve studiu nebránilo, protože bylo nezbytné, aby uměly číst a psát.²¹⁶ Nároky na ně byly kladeny v tom ohledu, aby nepodléhaly tomu, co ve škole slyší.²¹⁷ Tato situace trvala poměrně dlouhou dobu, a to kupodivu i po tzv. konstantinovském obratu ve čtvrtém století.²¹⁸

Je tedy zjevné, že i křesťané procházeli klasickým vzděláním a i oni byli dobře obeznámeni s autory klasické doby, jejichž texty, jak už bylo řečeno dříve, byly základem pro výuku po celou dobu principátu i dominátu. O tom, jak těžké bylo se s tímto odkazem

²¹³ H.I. MARROU, *A History of Education in Antiquity*, str. 314.

²¹⁴ Tamtéž, str. 321.

²¹⁵ Například Iulianus Apostata.

²¹⁶ Srov. TERT. *idol.* 10.

²¹⁷ Tamtéž 10,6-7: „*At cum fidelis haec discit, si iam sapit, quid sit, neque recipit neque admittit, multo magis, si dudum sapit. Aut ubi coeperit sapere, prius sapiat oportet quod prius didicit, id est de deo et fide. Proinde illa respuet nec recipiet et erit tam tutus, quam qui sciens uenenum ab ignaro accipit nec bibit. Huic necessitas ad excusationem deputatur, quia aliter discere non potest. Tanto autem facilius est litteras non docere quam non discere, quanto et reliqua scholarum de publicis ac propriis sollemnitatibus inquinamenta facilius discipulis fidelis non adibit quam magister non frequentabit.*“

²¹⁸ H.I. MARROU, *A History of Education in Antiquity*, str. 322.

vyrovnat, svědčí poznámky Augustinovy²¹⁹ Také Ambrosius může být pokládán za příklad křesťana, který je již od narození konfrontován se všudypřítomnými pohanskými symboly, zejména s Vergiliovým dílem, které ho obklopuje natolik bezvýhradně, že se stane součástí jeho vlastních výrazových prostředků.

Křesťanští myslitelé jsou tedy zásadním způsobem ovlivněni pohanskou literaturou. Podobný – i když menší – vliv na tyto autory měli i další pohanští autoři, jako Terentius, Sallustius a zejména Cicero. Tento způsob vzdělání a podrobná znalost Vergilia tedy nutila křesťanské autory, aby se s ním jakýmkoliv způsobem vyrovnali. Jak jsem ukázal výše, Vergilius byl klíčovou postavou římského kulturního života, jehož význam přesahoval literární rozměr a Vergilius se stal i určitým náboženským fenoménem. Tím spíše tedy bylo pro křesťany nutné se s Vergiliem vypořádat.

3.2 Počáteční odmítání Vergilia

Mezi autory, kteří se k Vergiliovi staví negativně, patří v první řadě Tertullianus. Vergilia několikrát kritizuje anonymně a adresné poznámky pro básníka také nevyznívají dobře:²²⁰ Vergilius podle Tertulliana slouží jen k tomu, aby z něj čerpali ostatní básníci.²²¹ Nicméně i Tertullianus je Vergiliem ovlivněn a dokonce odkazuje na postavu královny Dido ve své trilogii manželských spisů,²²² kde ji dává za příklad věrnosti a čistoty. Apeluje tak na křesťanské ženy, aby zachovávaly čistotu, protože když ji takto zachovávaly pohanské ženy,

²¹⁹ AVG. conf. 1,17: „*Sed figmentorum poeticorum vestigia errantes sequi cogebamur [...]*“; AVG. civ. 1,3: „*Nempe apud Vergilium, quem propterea paruuli legunt, ut uidelicet poeta magnus omniumque praeclarissimus atque optimus teneris ebibitus animis non facile obliuione possit aboleri [...]*“.

²²⁰ MARTIN BAŽIL, *Maro Christianus (Vergilius očima pozdněřímských křesťanů)*, in: Souvislosti 3-4/2000, Praha: Revue pro křesťanství a kulturu, 2001, str. 204.

²²¹ TERT. praesc. 39,2-4: „*Et ideo habent uim et in excogitandis instruendisque erroribus facilitatem, non adeo mirandam quasi difficilem et inexplicabilem, cum de saecularibus quoque scripturis exemplum praesto sit eiusmodi facilitatis. Vides hodie ex Virgilio fabulam in totum aliam componi, materia secundum uersus et uersibus secundum materiam concinnatis. Denique Hosidius Geta Medeam tragoediam ex Virgilio plenissime exsuxit. Meus quidam propinquus ex eodem poeta inter cetera stili sui otia Pinacem Ceбетis explicuit.*“

²²² TERT. ux. castit. monog.

nesmějí se nechat křesťanky zahanbit.²²³ Také po formální stránce nezapře Tertullianus své klasické vzdělání a ve svých dílech používá uhlazený jazyk a také tradiční pojmy.²²⁴ Kolem roku 250 pak tvoří svá díla Commodianus, který na rozdíl od Tertulliana podporuje svůj negativní postoj k Vergiliově také pokusem o vytvoření alternativního formálního systému. Tato „vzpoura“ spočívala ve vytvoření svérázné básnické formy, která symbolizovala jeho odklon od tradičních pohanských vzorů a především Vergilia. I Commodianus, stejně jako Tertullianus, je však velmi dobře vzdělán právě podle odmítaných pohanských vzorů, což je na jeho díle snadno pozorovatelné.²²⁵

3.3 Přijetí Vergilia na rovině literární

Vzhledem k postavení, jaké Vergilius v římském kulturním prostředí měl, nebylo možné jej dlouhodobě ignorovat, i když se o to někteří autoři pokoušeli (jak bylo ukázáno výše). Vergilius tedy postupně nachází své místo i mezi křesťany, nejprve pochopitelně na rovině literární. Opět se prosazuje jako vynikající básník, jako nositel kulturních vzorů, jako základní autor, ke kterému se jeho následovníci vztahují. Teprve toto přijetí Vergilia-literárního vzoru umožňuje jeho postupné pokřesťanstění, jak bude ukázáno dále.

3.3.1 Vergilius jako básnická autorita

Prvním křesťanským autorem, který k Vergiliově zaujímá smířlivější postoj, je Minucius Felix. Ve svých teologických spisech využívá Vergiliovo dílo jako rovnoprávný zdroj argumentů, přičemž Vergilius je u něj jedním z nejčastěji citovaných autorů.²²⁶ V této linii pokračují i další křesťanští autoři, jmenovitě Cyprianus a Arnobius. V jejich díle se objevují aluzivní odkazy na pohanské básníky, ovšem většinou beze jména autora.²²⁷ Daleko výraznější pozici má Vergilius u Lactantia, který přímo vybízel k tomu, aby bylo to nejlepší ze stylistiky a klasické výřečnosti dáno do služby křesťanského poselství.²²⁸ Lactantius také

²²³ Srov. TERT. *castit.* 13.

²²⁴ M. BAŽIL, *Maro Christianus (Vergilius očima pozdněřímských křesťanů)*, str. 204.

²²⁵ Srov. tamtéž, str. 204.

²²⁶ Srov. tamtéž, str. 205.

²²⁷ Srov. tamtéž, str. 205.

²²⁸ LACT. *Inst.* 1, pref.: „*Multum tamen nobis exercitatio illa fictarum litium contulit, ut nunc maiore copia et facultate dicendi causam ueritatis peroremus: quae licet possit sine eloquentia defendi, ut est a multis saepe defensa; tamen*

nazývá Vergilia *nostrorum primus Maro*.²²⁹ označuje tedy Vergilia zájmenem *noster*, jak to bylo obvyklé u pohanských autorů, což je výrazný posun od odmítavého Tertullianova *vester*²³⁰ a svědčí to o rostoucí popularitě Vergilia mezi křesťanskými literáty.

O půl století později začíná tvořit také Augustinus. Vliv Vergilia na Augustina byl velmi značný²³¹ a odkazy na Vergiliovo dílo jsou u tohoto autora velmi četné,²³² až se zdá, že Augustinus poměřuje své dílo s Vergiliovým.²³³ Augustinus byl horlivým čtenářem Vergiliova díla, a to i v dospělosti – podle vlastních slov četl každý den polovinu Vergiliovy knihy.²³⁴ Vergilius se často objevuje v jeho dílech jako autorita v otázkách jazykových, metrických či lexikálních. Augustinus také používá paralelu mezi domem Jákobovým a potomstvem Assarakovým (*Assaraci proles*),²³⁵ o kterém mluví Vergilius.²³⁶ Jeho láska a úcta k tomuto básníku, kterého označuje *poeta magnus omniumque praeclarissimus*²³⁷ se neumenšuje a zcela jistě měl na mysli Vergilia, když psal, že Kristus vysvobodil z pekla

claritate ac nitore sermonis illustranda, et quodammodo disserenda est, ut potentius in animos influat et uī sua instructa, et luce orationis ornata.“

²²⁹ LACT. *Inst.* 1,5,11.

²³⁰ TERT. *apol.* 7,8.

²³¹ RICHARD LIM, *Augustine, the Grammarians and the Cultural Authority of Vergil*, in: *Romane memento, Vergil in the Fourth Century*, edited by Roger Rees, London: Gerald Duckworth & Co. Ltd., 2008, str. 113.

²³² Například AVG. *civ.* 2,29: „[...] *sed Deus unus et uerus nec metas rerum nec tempora ponit, Imperium sine fine dabit.*“ a VERG. *Aen.* 1,278-79: „*His ego nec metas rerum nec tempora pono; imperium sine fine dedi.*“

²³³ J.M. ZIOLKOWSKI (Editor), M.C.J. PUTNAM (Editor), *Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, str. 73.

²³⁴ AVG. *ord.* 1,8,26: „[...] *ante coenam cum ipsis dimidium volumen Virgilii audire quotidie solitus eram* [...]“.

²³⁵ VERG. *georg.* 3,35.

²³⁶ AVG. *civ.* 15,19: „*Nam et Vergilius imperiosissimam ciuitatem domum appellat Assaraci, Romanos uolens intellegi, qui de Assaraco per Troianos originem ducunt; et domum Aeneae eosdem ipsos, quia eo duce Troiani cum Italiam uenissent ab eis condita est Roma. Imitatus namque est poeta ille litteras sacras, in quibus dicitur domus Iacob iam ingens populus Hebraeorum.*“

²³⁷ Tamtéž 1,3.

některé básníky a řečníky, kteří zemřeli před jeho příchodem a kteří byli, až na jisté nedostatky, spravedlivými muži.²³⁸

Rovněž na Ambrosia měl ze všech literátů největší vliv Vergilius. Často ho cituje a užívá aluze, ovšem je také možné, že to nečiní záměrně: má Vergilia tak hluboce zažitého, že se básnickovy výrazové prostředky staly i jeho vlastními.²³⁹ Navíc Vergiliova poezie symbolizuje nostalgickou vizi *Romanitas*. Ambrož vyrostl obklopen emblémy římské historické slávy a bezpochyby také mnoha vyobrazeními Vergiliovských scén.²⁴⁰

Vergilius měl velkou autoritu mezi křesťanskými autory i v pozdějších staletích, o čemž svědčí například zmínka Claudia Claudiana, že „Vergilia chrání před útoky jeho reputace“.²⁴¹ Také v díle Ennodia, biskupa v Pavii, můžeme vidět doklady o Vergiliově autoritě. V Ennodiově deklamaci, kterou vložil do úst Didoně při Aeneově odjezdu, a v pěti epigramech kritizuje jistého básníka, který tvořil pod jménem Vergilius. Ennodius píše: „Reputace starého Marona klesla do takové hloubky, že tě dnes nazýváme Vergiliem. Jestliže

²³⁸ S. BENKO, *Virgil's Fourth Eclogue in Christian Interpretation*, str. 676-677; srov. AVG. *epist.* 164,2,4: „*Si enim omnes omnino dixerimus tunc esse liberatos, qui illic inventi sunt, quis non gratuletur, si hoc possimus ostendere? praesertim propter quosdam qui nobis litterario labore suo familiariter innotuerunt, quorum eloquium ingeniumque miramur; non solum poetas et oratores, qui eosdem ipsos falsos deos gentium multis opusculorum suorum locis contemnendos ridendosque monstrarunt, et aliquando etiam unum Deum verumque confessi sunt, quamvis illa superstitiosa cum caeteris colerent; verum etiam illos qui haec non cantando vel declamando, sed philosophando dixerunt: multos etiam quorum litteras non habemus, sed in illorum litteris didicimus secundum quemdam modum laudabiles vitas, ut excepto Dei cultu, in quo erraverunt colentes vana quae publice colenda fuerant instituta, et creaturae potius quam Creatori servientes, in caeteris moribus parcimoniae, continentiae, castitatis, sobrietatis, mortis pro patriae salute contemptus, servataeque fidei non solum civibus, verum et hostibus, imitandi merito proponantur.*“

²³⁹ IVOR DAVIDSON, *Doing What Comes Naturally? Vergil and Ambrose*, in: *Romane memento, Vergil in the Fourth Century*, edited by Roger Rees, London: Gerald Duckworth & Co. Ltd., 2008, str. 98-99.

²⁴⁰ I. DAVIDSON, *Doing What Comes Naturally? Vergil and Ambrose*, str. 99.

²⁴¹ CLAUD. *carm. min.* 23 (*Deprecatio in Alethium quaestorem*), 11-15: „*Orpheos alii libros imine lacesunt nec tua securum te, Maro, fama vehit.*“

je takto svaté jméno dáno takové pošetilé nicce, sláva našeho předka se obrátí v hanbu.“²⁴² Pozoruhodné je i užití adjektiva *sanctus* v souvislosti s Vergiliovým jménem.

3.3.2 Vliv Vergilia na křesťanské autory: panegyriky

Vergiliův vliv na literární produkci je dobře patrný také na příkladě panegyriků, tedy oslavných textů. Pokud se podíváme blíže na Nazariův panegyrik na císaře Constantina²⁴³ a jeden z anonymních panegyriků,²⁴⁴ je dobře vidět, jakým způsobem Vergilius proniká do tohoto žánru a jak i v případě pronášení chvály na křesťanského vládce cítí křesťanský autor stále jistou potřebu odvolávat se na jakousi vyšší autoritu v pozadí, autoritu, která je v kulturním světě nezpochybnitelná. Zároveň Nazarius užívá obrazy z Vergiliových děl, které jsou velmi dobře srozumitelné křesťanům i pohanům. Když popisuje Constantinův triumf a užívá stále více teologickou mluvu, zůstává Vergilius základním kulturním rámcem. Objevují se obecné monoteistické termíny, ale stále se mluví ve vergiliovském jazyce. Toto míšení nepředstavuje křesťanské přivlastnění si básníka, ani otrockou závislost na něm. Vergilius je východiskem, je konsistentní a spolehlivou kulturní normou ve váhavém a delikátním přechodu od pohanské minulosti do nového náboženství.²⁴⁵

Výrazové prostředky zejména Nazariova panegyriku jsou evidentně propojeny s *Aeneidou*.²⁴⁶ Constantinův charakter a jeho činy jsou ve shodě s Vergiliovým Aeneou a jeho mocenský vzestup je tedy prezentován jako vítané naplnění osudu.²⁴⁷ Constantinus není jenom jako Aeneas nebo Augustus, on je sám vyplněním starého proroctví o římském imperiálním poslání. Dochází zde tedy k propojení kulturního rámce, který vytvořil Vergilius, a osoby křesťanského císaře, který se stává centrem římské kultury a je křesťanským zosobněním pohanského proroctví.²⁴⁸ Ačkoliv Nazariův panegyrik není typickou ukázkou tohoto žánru ze čtvrtého století, přesto ukazuje Vergiliovu centrální pozici v římské literatuře,

²⁴² ENNOD. *carm.* 2,118-119: „*In tantum prisci defluxit fama Maronis, ut te Vergilium saecula nostra darent. Si fatuo dabitur tam sanctum nomen homullo, gloria maiorum curret in obprobrium.*“

²⁴³ *Pan. Lat.* IV (10).

²⁴⁴ *Pan. Lat.* XII (9).

²⁴⁵ R. REES, *Praising in Prose: Vergil in the Panegyrics*, in: *Romane memento, Vergil in the Fourth Century*, str. 39-41.

²⁴⁶ Příklady viz tamtéž, str. 41.

²⁴⁷ Tamtéž, str. 42.

²⁴⁸ Srov. tamtéž, str. 42-43.

ba co víc, ukazuje propojování pohanské římské literatury s křesťanstvím.²⁴⁹ Navíc se v případě Vergilia nejedná o bezvýznamného literáta, ale právě naopak: jeho přeznačováním a christianizujícím výkladem dochází k pozvolnému a možná nenápadnému, leč zcela jistě zásadnímu a nevratnému kulturnímu přechodu od pohanství ke křesťanství.

Tiberius Claudius Donatus a Servius interpretovali *Aeneidu* jako epickou oslavu Augusta, zatímco autoři panegyriků upřednostňovali pro podobnou idealizaci spíše postavy republikánského období.²⁵⁰ *Aeneida* byla silným a zaručeným prostředkem pro všechny, kdo chtěli vyjádřit svou politickou loajalitu a společnou *Romanitas*. Anchises jednoznačně určil, co to obnáší být Římanem, a do tohoto vymezení zahrnul také etiku války.²⁵¹ Pro autory panegyriků ve čtvrtém století znamenala *Romanitas* jednak oslavu básníka, který byl klíčovou ikonou římského impéria, ale také určení národního sebevědomí skrze etiku. Být Římanem pro ně znamenalo vycházet z Vergilia.²⁵²

3.4 Změna v obrazu Vergilia u křesťanů na počátku čtvrtém století: systematická snaha o vytvoření konkurenčního obrazu „Vergilius Christianus“

Současně s rostoucí Vergiliovou popularitou mezi křesťanskými autory a spolu s jeho rostoucím vlivem na ně dochází k počátečním pokusům o jakési „přivlastnění si“ Vergilia křesťanskými autory. Vzhledem k tomu, že Vergilia nebylo možné opomíjet, bylo třeba se s ním vyrovnat, a to pozitivním způsobem, protože Vergilius představoval i pro křesťanské autory (vzdělané v pohanských školách tradičním způsobem) základní kulturní rámec a jeho odmítání by narušilo celé chápání kulturního světa. Zcela přirozeně tedy vznikají tendence interpretovat Vergiliovo dílo křesťanským způsobem. Tyto tendence se prosazují nejprve pozvolna, jako je tomu například v Cyprianově díle, nicméně výrazně se posilují ke konci třetího století, kdy Lactantius a po něm i císař Constantinus ve velkopáteční promluvě *Oratio*

²⁴⁹ R. REES, *Praising in Prose: Vergil in the Panegyrics*, in: *Romane memento, Vergil in the Fourth Century*, str. 43.

²⁵⁰ Tamtéž, str. 43.

²⁵¹ VERG. *Aen.* 6,851-3: „*Tu regere imperio populos, Romane, memento (hae tibi erunt artes), pacique imponere morem, parcere subiectis et debellare superbos.*“

²⁵² Srov. R. REES, *Praising in Prose: Vergil in the Panegyrics*, str. 44.

*Constantini ad coetum sanctorum*²⁵³ interpretovali postavu chlapce ze čtvrté eklogy jako Krista. Toto čtení napomohlo k rozvoji Vergiliovy pozice jakožto pohanského proroka, který byl pro pohanský svět na stejné úrovni jako židovští proroci Starého zákona. Zároveň se zde rozvíjí chápání Vergilia jako proto-křesťana, který se dostal ke křesťanství tak blízko, jak jen římský pohan mohl, a tak blízko ke svatosti, jak to jen bylo možné bez znalosti zjevení.²⁵⁴

3.4.1 První alegorické výklady

První narážku na čtvrtou eklogu nacházíme u Cypriana, konkrétně ve spise *De habitu virginum*.²⁵⁵ V tomto případě se ale jedná o ojedinělou aluzi, která pouze využívá všeobecné známosti Vergiliova díla a nejedná se tedy o výklad smyslu celé eklogy.²⁵⁶ Jelikož se Cyprianus nikde nezmiňuje o mesiášské interpretaci čtvrté eklogy, můžeme z toho vyvozovat, že v jeho době žádná taková interpretace ještě neexistovala.²⁵⁷

Prvním autorem, u kterého tuto interpretaci máme doloženou, je Lactantius, který často cituje klasické básníky a vytváří aluze na jejich díla. Velmi si cení předkřesťanské poezie, která podle něj obsahuje – i když ve skryté formě – zárodky křesťanské pravdy.²⁵⁸

²⁵³ Pro větší přehlednost budu dodržovat literární odkaz Eusebia z Kaisareie, který jako autora promluvy označil císaře Constantina. K problematice autorství této promluvy viz M. BAŽIL, *Maro Christianus (Vergilius očima pozdněřímských křesťanů)*, str. 213: „Autorský podíl císaře na samotném znění už asi těžko zjistíme – s velkou pravděpodobností se ale jedná o dokument, který byl kolem roku 323 v císařské kanceláři sepsán latinsky (originál se nedochoval) a vzápětí přeložen do řečtiny [...]. Argumentem pro Constantinovo autorství latinské předlohy (který je ale vzhledem k panegyrické povaze spisu nutno brát *cum grano salis*) je fakt, že text, ovšem v řeckém překladu, coby císařovo dílo připojuje Eusebius z Kaisareie, křesťanský učenec blízký dvoru, ke svému *Životopisu Constantinovu* (v jehož rámci na něj i odkazuje: 4,23) – pokud ovšem autorem není on sám.“

²⁵⁴ J.M. ZIOLKOWSKI (Editor), M.C.J. PUTNAM (Editor), *Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, str. 470.

²⁵⁵ CYPR. *hab. virg.* 14: „*Neque enim Deus coccineas aut purpureas ores fecit, aut herbarum succis et conchyliis tingere et colorare lanas docuit [...]*“; narážka na VERG. *ecl.* 4,42: „[...] *nec varios discet mentiri lana colores [...]*“.

²⁵⁶ M. BAŽIL, *Maro Christianus (Vergilius očima pozdněřímských křesťanů)*, str. 212.

²⁵⁷ S. BENKO, *Virgil's Fourth Eclogue in Christian Interpretation*, str. 670.

²⁵⁸ Např. LACT. *Inst.* 1,11,30 a 34.

Tento pohled legitimizuje z křesťanského hlediska přijímání pohanských autorů.²⁵⁹ Lactantius považoval Vergilia za monoteistu a připisoval mu určité předvědění o základních pravdách judaismu a křesťanství.²⁶⁰ Byl také první, kdo přinesl čtvrtou eklogu do křesťanské tradice jako důkaz Sibylina proroctví.²⁶¹ Zdá se však, že připisoval prorockou moc kúmské Sibyle a ne Vergiliovi.²⁶²

Klíčovým dílem tohoto autora je spis *Divinae institutiones*, ve kterém jsou tyto tendence podrobně rozváděny. Jedním z typických obrazů je zlatý věk za vlády Saturna, který je interpretován jako narážka na ráj: za vlády Saturna existoval zlatý věk, ale ten pominul kvůli prohřeškům lidí.²⁶³ A podle Lactantia „se na to nemá pohlížet jako na básnickou fikci, ale jako na pravdu“. ²⁶⁴ V úvodu se Lactantius hlásí k Vergiliovi jakožto největšímu z „našich“ (tedy křesťanských) básníků, který nebyl příliš vzdálen od pravdy,²⁶⁵ a citacemi z *Aeneidy*²⁶⁶ a z *Georgik*²⁶⁷ dokládá jeho údajné monoteistické chápání Boha-všudypřítomného ducha,

²⁵⁹ Srov. MICHAEL ROBERTS, *Vergil and the Gospels: The Evangeliorum libri IV of Juvenus*, in: *Romane memento, Vergil in the Fourth Century*, edited by Roger Rees, London: Gerald Duckworth & Co. Ltd., 2008, str. 47.

²⁶⁰ LACT. *Inst.* 7,24: „*Denique tunc fient illa, quae poetae aureis temporibus facta esse jam Saturno regnante dixerunt. Quorum error hinc exortus est, quod prophetae futurorum pleraque sic proferunt et enuntiant, quasi jam peracta. Visiones enim divino spiritu offerebantur oculis eorum, et videbant illa in conspectu suo quasi fieri, ac terminari. Quae vaticinia eorum cum paulatim fama vulgasset, quoniam profani a sacramento ignorabant quatenus dicerentur, completa jam esse veteribus saeculis illa omnia putaverunt, quae utique fieri complerique non poterant homine regnante.*“

²⁶¹ J.M. ZIOLKOWSKI (Editor), M.C.J. PUTNAM (Editor), *Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, str. 488.

²⁶² Tamtéž, str. 489.

²⁶³ Srov. S. BENKO, *Virgil's Fourth Eclogue in Christian Interpretation*, str. 670.

²⁶⁴ LACT. *Inst.* 5,5: „*Quod quidem non pro poetica fiction, sed pro vero habendum est.*“

²⁶⁵ Tamtéž 1,5,11: „*Nostrorum primus Maro non longe afuit a veritate.*“

²⁶⁶ VERG. *Aen.* 6,724-727: „*Principio caelum ac terras camposque liquentis lucentemque globum lunae Titaniaque astra spiritus intus alit, totamque infusa per artus mens agitat molem et magno se corpore miscet.*“

²⁶⁷ VERG. *georg.* 4,221: „*Deum namque ire per omnes [...]*“.

který vše prostupuje.²⁶⁸ Lactantius dále představuje své vize nového světa.²⁶⁹ Jeho výrazové prostředky jsou směsí idejí z Bible, Siblyných proroctví a Vergilia. Po příchodu Krista nastane čas blahobytu – ten bude ve zkratce asi takový, jako čas Saturnovy vlády, který popisuje Vergilius. Ten, kdo není obeznámen s tajemstvími křesťanské víry, by se mohl domnívat, že tyto předpovědi se již naplnily za vlády císaře Augusta, ale je zjevné, že tyto věci se nemohly naplnit za vlády člověka.²⁷⁰

Lactantiova interpretace měla pravděpodobně rozhodující vliv na řeč Constantina Velikého.²⁷¹ Lactantius píše svůj spis *Divinae institutiones* jako apologii v době, kdy byl pohled na křesťanství velmi negativní. Křesťané byli pronásledováni jako *impii*, *sacrilegi* a *irreligiosi*. Tacitus, Plinius a Suetonius označovali křesťanství za *superstitio*. Lactantius se proti tomu vymezuje a přechází do protiútku. Jako první křesťanský autor cituje klasiky, protože chce oslovit vzdělané vrstvy a tehdejší elity. Lactantius si Vergilia velmi cenil, ovšem ve svém spise s ním vede spor, ve kterém kritizuje jeho pojetí *pietas*.²⁷² Vergilius slouží v tomto sporu jako literární představitel mylných představ a jako mluvčí protistrany.²⁷³

²⁶⁸ ANTONIE WLOSOK, *Zwei Beispiele frühchristlicher Vergilrezeption. Polemik (Lact., Div. Inst. 5,10) und Usurpation (Or. Const. 19-21)*, in: V. Pöschl (Hg): *2000 Jahre Vergil. Ein Symposium*, Wiesbaden: In Kommission bei O. Harrassowitz, 1983, str. 64.

²⁶⁹ Srov. LACT. *Inst.* 7,24.

²⁷⁰ Srov. S. BENKO, *Virgil's Fourth Eclogue in Christian Interpretation*, str. 670.

²⁷¹ Tamtéž, str. 671.

²⁷² Srov. LACT. *Inst.* 5,10: „*Operae pretium est cognoscere illorum pietatem, ut ex iis, quae clementer ac pie faciunt, possit intelligi qualia sint quae ab his contra jura pietatis agerunt. Ac ne quem videar inclementer incessere, aliquam mihi personam poeticam sumam, quae sit vel maximum pietatis exemplum. Apud Maronem rex ille, ‘quo justior alter nec pietate fuit, nec bello major et armis’, quae nobis documenta justitiae protulit? ‘Vinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris inferias, caeso sparsurus sanguine flammis.’ Quid potest esse hac pietate clementius, quam mortuis humanas victimas immolare, et ignem cruore hominum tanquam oleo pascere? sed fortasse hoc non ipsius vitium fuerit, sed poetae, qui ‘insignem pietate virum’ insigni scelere foedaverit. Ubi est, o poeta, pietas illa quam saepissime laudas? Ecce pius Aeneas ‘sulumone creatos quattuor hic juvenes, totidem quos educat Ufens, viventes rapit, inferias quos imolet umbris, captivoque rogi perfundat sanguine flammis.’ Cur ergo dicebat eodem ipso tempore quo vinctos homines ad immolationem mittebat, ‘equidem et vivis*

Lactantiova kritika se týká faktu, že Vergilius označuje Aeneu za *pius* (dokonce za někoho, „nad něhož nikdy nebyl čestnější nikdo ni slavnější chrabrostí v boji“²⁷⁴), což je v rozporu s jeho některými činy, jako například lidská oběť zajatců.²⁷⁵ Kritizuje tedy jak Aeneovo jednání, tak zejména fakt, že Vergilius člověka, který takto jedná, označil za *pius*. Lactantius tak kritizuje z pozice křesťanství samotný vzor římanství, otce-zakladatele Říma, a také Vergilia-kulturní ikonu římanství, který o Aeneovi psal. Pro Lactantia je tedy klíčovým bodem sporu otázka, co je to *pietas*, jakým způsobem ji chápou pohané a křesťané, a také fakt, že pohanská představa vergiliovské *pietas* je v rámci školní výuky předkládána Římanům již od útlého dětství.²⁷⁶

Lactantiova kritika se opírá o názor, že Aeneovo jednání bylo vedeno touhou po pomstě a odplatě Turnovi za jeho zločin na Pallantovi (usmrtil ho v souboji a vzal mu opasek). Aeneas provádí lidské oběti, odmítá prosbu o odpuštění a je hnán pomstychtivým hněvem: pro Lactantia takto jednající člověk nemůže být *pius* („*nullo igitur modo pius*“²⁷⁷).²⁷⁸ Nicméně i po tomto útoku zůstává pro Lactantia Aeneas vzorem římské *pietas*. Výše zmíněné

concedere vellem'; cum quos vivos habebat in potestate, vice pecudum juberet occidi? Sed haec, ut dixi, culpa non illius fuit, qui litteras fortasse non didicerat, sed tua, qui cum esses eruditus, ignorasti tamen quid esset pietas, et illud ipsum, quod nefarie, quod detestabiliter fecit, pietatis esse officium credidisti. Videlicet ob hoc unum pius vocatur, quia patrem dilexit. Quid quod: 'bonus Aeneas haud aspernanda precantes' trucidavit; adjuratus enim per eundem patrem, et per 'spes surgentis Iuli' nequaquam pepercit, 'Furiis accensus et ira.' Quisquamne igitur hunc putet aliquid in se virtutis habuisse, qui et furore tamquam stipulo exarserit, et manium patris, per quem rogabatur, obitus, iram fraenare nequiverit? Nullo igitur modo pius, qui non tantum non repugnantes, sed etiam precantes interemit.“

²⁷³ A. WLOSOK, *Zwei Beispiele frühchristlicher Vergilrezeption*, str. 64.

²⁷⁴ VERG. *Aen.* 1,544-545: „*Rex erat Aeneas nobis, quo iustior alter, nec pietate fuit, nec bello maior et armis.*“

²⁷⁵ Tamtéž 11,81-84: „*Uinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris inferias, caeso sparsurus sanguine flammis, indutosque iubet truncos hostilibus armis ipsos ferre duces inimicae nomina figi.*“

²⁷⁶ Srov. A. WLOSOK, *Zwei Beispiele frühchristlicher Vergilrezeption*, str. 67.

²⁷⁷ LACT. *Inst.* 5,10,9.

²⁷⁸ Srov. A. WLOSOK, *Zwei Beispiele frühchristlicher Vergilrezeption*, str. 67.

prohřešky směřuje hlavně proti Vergiliovi jakožto autorovi, který měl sám špatné pojetí *pietas*.²⁷⁹

3.4.2 Zásadní bod christianizace Vergilia – *Oratio Constantini ad sanctorum coetum*

Klíčovým bodem pro změnu vnímání Vergilia křesťanskými autory je velkopáteční promluva *Oratio ad sanctorum coetum*, kterou Eusebius z Kaisareie připisuje Constantinu Velikému. Tato řeč je první systematictější křesťanskou exegezí literárního, nebo přesněji básnického textu v latinsky psané pohanské literatuře.²⁸⁰

Eusebius uvádí,²⁸¹ že císař Constantinus věnoval mnoho času psaní promluv, ve kterých vyvracel bludy polytheismu a dokazoval, že pohanské pověry jsou podvod.²⁸² Jeho promluva je tedy vlastně apologií křesťanství a odsouzením pohanství. Pro tuto práci jsou podstatné kapitoly 18-21, ve kterých Constantinus na podporu svého názoru rozebírá proroctví erythrejské Sibyly a argumentuje ve prospěch názoru, že Vergilius ve své čtvrté ekloge předpověděl Kristovo narození. Constantinus odmítá názor těch, kdo tvrdí, že Sibylino proroctví je křesťanským podvrhem, a následně využívá čtvrtou eklogu jako důkaz, že Kristův příchod předpovídali i pohané.²⁸³ Sibylino proroctví sestává z veršů, jejichž první písmena dávají dohromady akrostich: ΙΕΣΟΥΣ ΧΡΕΙΣΤΟΣ ΘΕΟΥ ΘΙΟΣ ΣΩΤΗΡ-ΣΤΑΥΡΟΣ (Ježíš Kristus Boží Syn Spasitel - Kříž). Podle Constantina je zjevné, že Sibyla pronesla tato slova pod vlivem Božího vnuknutí a zaslouží si proto uznání a požehnání, protože skrze ni promluvil Bůh.²⁸⁴

Sibyla byla uznávána jako prorokyně také mezi pohany. Tím pádem se i tomuto svědectví dostává větší autority. Proti těm, kdo tvrdili, že se jedná o podvrh, přináší Constantinus tvrzení, že toto proroctví přeložil do latiny již Cicero, tedy ještě před narozením a odsouzením Ježíše. Poté se podle Constantina začalo proroctví naplňovat příchodem Spasitele-Krista a pravda tohoto náboženství začala postupně vystupovat na povrch, spolu s tím, jak povstávalo nové pokolení lidí. Constantinus zde začíná výklad některých

²⁷⁹ Srov. A. WLOSOK, *Zwei Beispiele frühchristlicher Vergilrezeption*, str. 67.

²⁸⁰ Srov. tamtéž, str. 68.

²⁸¹ EVSEB. CAES. *Vita Constantini* 4,29.

²⁸² JOHANNES QUASTEN, *Patrology, Volume III: The Golden Age of greek patristic literature from the council of Nicaea to the council of Chalcedon*, Utrecht: Spectrum, 1960, str. 324.

²⁸³ S. BENKO, *Virgil's Fourth Eclogue in Christian Interpretation*, str. 671.

²⁸⁴ Srov. *Oratio Constantini ad sanctorum coetum* 18.

Vergiliových veršů v křesťanském duchu. Vergilius píše o hlasu z Kúmé, který se naplňuje²⁸⁵ a zároveň o zlatém věku, který nastává s narozením chlapce,²⁸⁶ a proto Constantinus spojuje právě Sibyline proroctví, narození chlapce a příchod nového věku a vykládá Vergilia křesťansky. Narození chlapce je tedy chápáno jako narození Krista a *nova progenies* jako křesťanstvo.

Vergilius je pro něj zároveň princem mezi latinskými básníky,²⁸⁷ neoddiskutovatelnou autoritou na poli literárním i kulturním. Císař zdůrazňuje Vergiliovu kvalitu, a to nejen literární, ale nazývá ho i nejmoudřejším z básníků, který se – aniž měl přístup ke zjevení – dokázal dostat až k samotnému jádru křesťanství, k nejhlubší pravdě a základu celé víry. Tím, že jej získá na stranu křesťanství, dodává svému náboženství novou podporu, další argumenty pro jeho šíření, když i kulturní ikona pohanského Říma v jednom z nejvíce kanonických děl celé římské literatury vlastně předpovídá příchod Krista a opírá se i o proroctví všeobecně uznávané prorokyně Sibylly.

Tato návaznost na pohanská proroctví je také důležitá. *Oracula Sibyllina* sloužila již od dob helénismu politickému a náboženskému boji jako nástroj propagandy proti východním zemím, které se stavěly nepřátelsky k Římu, zejména proti židovství. V podobném duchu pokračovali i křesťané, jejichž apologeté druhého století užívali Sibyline proroctví jako podporu pro křesťanské pravdy a učení.²⁸⁸

Také Vergiliova ekloga má funkci nepřímého důkazu. Je interpretována jako před- a mimokřesťanské svědectví o Kristu. V návaznosti na Sibyline proroctví podává řeč christologický výklad eklogy. Vergilius alespoň základním způsobem postihuje křesťanské poselství.²⁸⁹ Jeho báseň je alegorií, básnickým vyjádřením křesťanské pravdy.

Jedná se tedy nepochybně o vrchol tendencí christianizujících Vergilia tak, aby tento básník, který byl na kulturní i náboženské rovině opěrným bodem celého období císařství, „sloužil“ i potřebám nového náboženství a tedy i státního zřízení, které do značné míry na tomto náboženství stojí. Tím, že se Constantinovi podařilo získat Vergilia na svou stranu, podařilo se mu také do značné míry překlenout kulturní propast mezi dvěma světy, pohanským a křesťanským. Zároveň tím zajistil kontinuitu mezi starým a novým zřízením.

²⁸⁵ VERG. ecl. 4,4: „*Ultima Cumaei venit iam carminis aetas*“.

²⁸⁶ Tamtéž 4,8-10: „*Tu modo nascenti puero, quo ferrea primum desinet ac toto surget gens aurea mundo casta fave Lucina; tuus iam regnat Apollo*.“

²⁸⁷ *Oratio Constantini ad sanctorum coetum* 19.

²⁸⁸ Srov. A. WLOSOK, *Zwei Beispiele frühchristlicher Vergilrezeption*, str. 69.

²⁸⁹ Srov. tamtéž, str. 69.

3.5 Další vývoj Vergiliova přijetí po *Oratio Constantini*

Oratio Constantini je vrcholným projevem christianizace Vergilia a přeznačování jeho poezie. Nejpozději od čtvrtého století, kdy Constantinus interpretoval Vergiliovu čtvrtou eklogu jako mesiášskou, byl Vergilius občas považován za proroka, který předpověděl narození Krista,²⁹⁰ a tuto tendenci později někteří autoři rozvíjeli. Mezi křesťanskými autory čtvrtého až šestého století převládá pozitivní vnímání Vergilia, přesto se najdou i hlasy, které s básnickovým pokřesťanštěním nesouhlasí a vystupují proti křesťanským výkladům jeho díla.

3.5.1 Pozitivní vnímání Vergiliova pokřesťanštění

Nejvýznamnějším zastáncem přijetí Vergiliova pokřesťanštění je Augustinus, který často používá citace Vergilia k tomu, aby podpořil svá tvrzení. Vergilius je pro tohoto křesťana určitou zárukou autority. Augustinus neváhá použít Vergiliův chvalozpěv jako modlitbu, dokonce mluví o kúmské písni jako o prorocké a považuje Sibylu za prorokyni.²⁹¹ Je přesvědčen, že skutečně existovali proroci, kteří nebyli Kristovi, ale v jejichž proroctvích či spisech mohou být nalezeny určité odkazy, které ke Kristovi vedou, jako se to říká o Sibyle. Tento názor opírá právě o Vergilia, který mluvil o obnově světa, která podle všeho odpovídá Kristově vládě.²⁹² A z Vergiliova textu odvozuje i autoritu Sibyly, neboť Vergilius se na ni také odvolává.²⁹³ Augustinus tedy připisuje určité prorocké postavení i samotnému Vergiliově, protože Vergiliova slova se naplnila v Kristu a Vergilius Kristův příchod prorokoval,²⁹⁴ váhá

²⁹⁰ J.M. ZIOLKOWSKI (Editor), M.C.J. PUTNAM (Editor), *Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, str. 453.

²⁹¹ AVG. *epist.* 104,3,11: „[...] cui verissime dici potest quod carmine adulatorio nescio cui nobili dixit, qui tamen ex Cumaeano, tamquam ex prophetico carmine se accepisse confessus est.“

²⁹² AVG. *in rom. imperf.* 3: „Fuerunt enim et prophetae non ipsius, in quibus etiam aliqua inveniuntur, quae de Christo audita cecinerunt, sicut etiam de Sibylla dicitur, quod non facile crederem, nisi quod poetarum quidam in romana lingua nobilissimus, antequam diceret ea de innovatione saeculi, quae in Domini nostri Iesu Christi regnum satis concinere et convenire videantur [...]“.

²⁹³ VERG. *ecl.* 4,4: „Ultima Cumaeani venit iam carminis aetas.“

²⁹⁴ AVG. *epist.* 137,12: „Nunc ergo quod Maro ait, et omnes videmus: Amomum Assyrium vulgo nascitur: quod autem ad adiutorium gratiae pertinet, quae in Christo est, ipse est omnino, ‘Quo duce si qua manent sceleris vestigia nostri, irrita perpetua solvent formidine terras’.“ (VERG. *ecl.* 4,25 a 13-14); k tomu S. BENKO, *Virgil's Fourth Eclogue in Christian Interpretation*, str. 675: Augustin

ovšem se zařazením kúmské Sibylly nebo Vergilia jednoznačně mezi kanonické proroky, protože svatý Pavel²⁹⁵ varuje před doplňováním toho, co bylo zvěstováno Kristem a apoštoly, o další zdroje.²⁹⁶

S mesiášskou interpretací Vergilia se Augustinus ztotožňuje ve spise *De civitate Dei*. Podle něj Vergilius sice popisuje básnickými symboly portrét jiné postavy, nicméně skutečně pravdivý je onen popis pouze tehdy, použije-li se na Krista.²⁹⁷ Ony „*sceleris uestigia nostri*“ (stopy našich zločinů) jsou stopy hříchů, které přetrvávají i v těch, kdo dělají velké pokroky ve ctnosti spravedlnosti. Zločiny již nebudou, ale přetrvávají po nich stopy a takové věci nemůže nikdo vyléčit, jenom spasitel, o kterém se mluví v těchto verších. Augustinus je tedy poněkud zdrženlivější než Constantinus, nicméně i on nakonec akceptuje čtvrtou eklogu jako prorocký text, který nachází svůj pravý smysl v Kristu. Nepovažuje Vergilia za proroka, neztotožňuje dítě z básně s Kristem jako Constantinus, ale přijímá sibylská orákula jako proroctví.²⁹⁸

Ve vztahu Augustina k Vergiliovi se nicméně objevuje i určitá obezřetnost: Augustinus například reaguje negativně na snahu argumentovat Vergiliem v otázkách pohřbů: „*musíme se na to dívat nikoliv z pohledu zvyklostí, ale z pohledu svatých písem našeho náboženství [...] nelze považovat za bernou minci to, co píše Vergilius, totiž že nepohřbení mrtví nedosáhnou pokoje*“.²⁹⁹ Tato pasáž ukazuje na velký vliv Vergilia i v otázkách

má na mysli obecnou víru v nesmrtelnost duše a život po smrti, o které se mylně domníval, že se rozšířila z Asýrie („východní amón“).

²⁹⁵ Gal 1,7-8: „*Jiné evangelium ovšem není; jsou jen někteří lidé, kteří vás zneklidňují a chtějí evangelium Kristovo obrátit v pravý opak. Ale i kdybychom my nebo sám anděl z nebe přišel hlásat jiné evangelium než to, které jsme vám zvěštovali, budiž proklet!*“

²⁹⁶ S. BENKO, *Virgil's Fourth Eclogue in Christian Interpretation*, str. 676.

²⁹⁷ AVG. civ. 10, 27: „*De quo etiam poeta nobilissimus poetice quidem, quia in alterius adumbrata persona, ueraciter tamen, si ad ipsum referas, dixit: Te duce, si qua manent sceleris uestigia nostri, inrita perpetua soluent formidine terras.*“ (citace VERG. ecl. 4,13-14) (A nejznámější ze všech básníků o něm řekl skrze básnické symboly – protože to byl portrét někoho jiného, avšak je to pravdivý popis, pokud se použije na Krista: ‘Vedením svým zahladíš stopy našich zločinů a zbavíš tak stálých hrůz veškeré země’.).

²⁹⁸ S. BENKO, *Virgil's Fourth Eclogue in Christian Interpretation*, str. 676.

²⁹⁹ AVG. cur. mort. 3: „*Sed utrum aliquid prosit animae mortui locus corporis sui, operosius inquirendum est. Ac primum utrum intersit aliquid ad inferendam vel*

rituálních. Křesťané se museli s jeho vlivem vyrovnávat a bylo třeba stále zdůrazňovat, že autorita Písma je vyšší než autorita zvyků a obyčejů, byť podepřených samotným Vergiliem.

Nejstarší poetickou reakcí na Vergiliovo přeznačení je Iuencovo převyprávění „vánočního evangelia“,³⁰⁰ ve kterém zpracovává biblickou látku pomocí vergiliovských obrátů. Podle některých názorů tak vychází vstříc vkusu kultivovaných čtenářů,³⁰¹ ovšem je možné, že užití podobných výrazů je dáno pouze podobností popisované situace.³⁰² Také básník Prudentius byl velmi ovlivněn Vergiliem, ovšem oproti Ambrosiovu dílu jsou již v jeho *Knize hodinek* paralely s Vergiliovu čtvrtou eklogou více než patrné. Ve *Vánočním hymnu*,³⁰³ který pojednává o Kristově narození, hojně využívá tematické podobnosti se čtvrtou eklogou³⁰⁴ a tento hymnus tedy může být spolu s náznaky u Iuvenca a citacemi u centonistů³⁰⁵ považován za vrchol básnické „*interpretatio Christiana*“.³⁰⁶ Na konci čtvrtého století pak tvoří básník Endelechiu, který používá ve svém díle *De mortibus boum* vergiliovské postavy jako Tityrus nebo Aegon, ale dává vergiliovskému rámci křesťanský obsah. Například Tityrus, postava jednoznačně reprezentující Vergiliovy eklogy, přináší svědectví o Bohu a jeho Synu, Ježíši Kristu.³⁰⁷

augendam miseriam post hanc vitam spiritibus hominum, si eorum corpora sepulta non fuerint, non secundum opinionem utcumque vulgatam, sed potius secundum religionis nostrae sacras Litteras est videndum. Neque enim credendum est, sicut apud Maronem legitur, insepultos navigando atque transeundo inferno amne prohiberi“ (odkaz na VERG. Aen. 6,327-328: „*Nec ripas datur horrendas, et rauca flinta Transportare prius, quam sedibus ossa quierunt*“).

³⁰⁰ Iuencus, *Evangeliorum libri IV*.

³⁰¹ M. ROBERTS, *Vergil and the Gospels: The Evangeliorum libri IV of Iuencus*, str. 47.

³⁰² M. BAŽIL, *Maro Christianus (Vergilius očima pozdněřímských křesťanů)*, str. 214.

³⁰³ PRVD. *cath.* XI, Hymnus VIII. Kal. Ianuarias.

³⁰⁴ Rozbor Prudentiovy básně a srovnání s Vergiliovou čtvrtou eklogou viz S. BENKO, *Virgil's Fourth Eclogue in Christian Interpretation*, str. 673.

³⁰⁵ O vergiliovské recepci v centonech bude pojednáno ve zvláštní kapitole.

³⁰⁶ M. BAŽIL, *Maro Christianus (Vergilius očima pozdněřímských křesťanů)*, str. 215.

³⁰⁷ ENDELECHIUS, *De mortibus boum* 105-108: „*Signum, quod perhibent esse crucis Dei, magnis qui colitur solus in urbibus, Christus, perpetui gloria numinis, cujus filius unicus.*“

V polovině pátého století se objevuje Avienus, který přepisuje Dionýsiovu *Periegesis* a často odkazuje na Vergilia, který je zdrojem a nástrojem romanizace Avienova textu (i když – trochu paradoxně – Vergiliova všudypřítomnost v textu vyzdvihuje a upozorňuje spíše na ty pasáže, kde básník zmíněn není).³⁰⁸ V Avienově díle má Vergilius různé role: je symbolem instituce latinské didaktiky a etnografické poezie, je římskou kulturní ikonou i rivalem a nástupcem Dionýsiova Homéra. Avienus však neužívá Vergilia k tomu, aby zdůraznil město Řím jako centrum říše a světa, což může být dáno reálným úpadkem Říma a vzestupem jiných měst (Konstantinopol, Trevír, Antiochie), ale také postupující christianizací města.³⁰⁹

Christianizující tendence se odrážejí i ve vergiliovské exegetické literatuře pátého století. Komentátor Philargyrius Iunius z pátého století sice vychází ze Serviova komentáře a často od něj přebírá celé pasáže, ale ve svém komentáři k Vergiliovu dílu uvádí kromě neutrálních gramatických a rétorických poznámek také křesťanské výklady. Pod jménem Philargyrius se dochovaly dva rozdílné komentáře. Pro tuto práci není podstatné, kdo byl autorem těchto komentářů či jaká je mezi těmito autory souvislost. Klíčový je posun, ke kterému v komentářích došlo, a to v rámci christianizace výkladů Vergiliových básní. Zatímco pro staršího Philargyria je křesťanská interpretace čtvrté eklogy pouze jednou z možností, pro mladšího Philargyria je tento výklad možností jedinou. Druhým zásadním rozdílem komentáře mladšího Philargyria oproti staršímu je horší filologická vzdělanost i stylistická zručnost a naopak silnější alegorizující proud, který je u Servia často pouze naznačen, zatímco u Philargyria je naplno rozvinut (například všechny postavy *Bukolik* znamenají osobnosti z Vergiliova okolí).³¹⁰

Tuto řadu zakončuje Fulgentius, pod jehož jménem se zachoval spis *Expositio virgilianae continentiae secundum philosophos morales*,³¹¹ ve kterém dotahuje do důsledku představu Vergilia-znalce všech věd.³¹² Ve čtvrté ekloge se Vergilius podle Fulgentia ujímá role proroka, který přináší božské pravdy. Ty jsou naplněny v Ježíši Kristu a mohou tedy být

³⁰⁸ ROY GIBSON, *Vergil, Homer and Empire: The Descriptio orbis terrae of Avienus*, in: *Romane memento, Vergil in the Fourth Century*, edited by Roger Rees, London: Gerald Duckworth & Co. Ltd., 2008, str. 74.

³⁰⁹ Srov. Tamtéž, str. 75-76.

³¹⁰ Srov. M.C. PUTNA, *Svět posledních římských pohanů v zrcadle Macrobových Saturnálií*, str. 53-55.

³¹¹ Panují nejasnosti o tom, zdali je autorem tohoto spisu svatý Fulgentius, biskup z Ruspe, nebo Fabius Fulgentius Planiciades či zda jsou tyto dvě osobnosti totožné.

³¹² Srov. M.C. PUTNA, *Svět posledních římských pohanů v zrcadle Macrobových Saturnálií*, str. 64.

pokládány za svědectví o Božím Synu. Fulgentius dokončil „křest“ Vergilia, protože po něm byla již čtvrtá ekloga až na výjimky řazena mezi pohanská proroctví o Kristu.³¹³ Tento autor tedy stojí na samém konci antické vergiliovské recepce: v jeho díle se alegoreze proměnila v pevný systém a nahradila filologické analýzy. Jeho antropologický výklad *Aeneidy* jakožto alegorického obrazu vývoje lidského života by mohli bez zábran akceptovat poslední pohané, stejně jako křesťané.³¹⁴

3.5.2 Negativní vnímání Vergilia

I přes silně deklarovaný kladný postoj k Vergiliovi se objevují i negativní postoje k ryze křesťanské interpretaci jeho díla. Ve stejné době, kdy píše svá díla Augustinus, vystupuje Hieronymus ostře proti chápání Vergilia jako proto-křesťana, proti centonům i proti sekulární literatuře.³¹⁵ Kritizuje svévolné výklady Bible a nesouhlasí s mesiášskými interpretacemi čtvrté eklogy. I když i on sám podrobně ve škole studoval Vergilia dříve než Bibli, nikdy nepomyslel na to nazývat bezbožného Marona křesťanem jen kvůli úryvku jeho básně³¹⁶ a odsuzoval takovýto způsob výkladu Vergiliových textů.³¹⁷ Pastorální poezie

³¹³ Srov. S. BENKO, *Virgil's Fourth Eclogue in Christian Interpretation*, str. 678.

³¹⁴ Srov. M.C. PUTNA, *Svět posledních římských pohanů v zrcadle Macrobových Saturnálií*, str. 66-67.

³¹⁵ HIER. *epist. (ad Paulinum presbyterum)* 53,7: „*Sola scripturarum ars est, quam sibi omnes passim uindicent: 'scribimus indocti doctique poemata passim'. Hanc garrula anus, hanc delirius senex, hanc soloecista uerbosus, hanc uniuersi praesumunt, lacerant, docent, antequam discant. Alii adducto supercilio gandia uerba trutinantes inter mulierculas de sacris litteris philosophantur, alii discunt – pro pudor! – a feminis quo viros doceant, et, ne parum hoc sit, quadam facilitate verborum, immo audacia disserunt aliis quod ipsi non intellegunt. Taceo de meis similibus, qui si forte ad scripturas sanctas post saeculares litteras uenerint et sermone conposito aurem populi mulserint, quicquid dixerint, hoc legem Dei putant, nec scire dignantur quid prophetae, quid apostoli senserint, sed ad sensum suum incongrua aptant testimonia, quasi grande sit et non uitiosissimum dicendi genus deprauare sententias, et ad uolutatem suam scripturam trahere repugnantem.*“

³¹⁶ HIER. *epist. (ad Paulinum presbyterum)* 53,7: „[...] *ac non sic etiam Maronem sine Christo possimus dimere Christianum, quia scripserit: 'iam redit et uirgo, reeunt Saturnia regna, iam noua progenies caelo demittitur alto', et Patrem loquentem ad Filium: 'nate, meae uires, mea magna potentia solus', et post uerba Saluatoris in cruce: 'talía perstabat memorans fixusque manebat'.*“

obecně nebyla pro Hieronyma slučitelná s křesťanstvím, protože to byla poezie lásky a také byla „psána za účelem oslavování idolů“. ³¹⁸ Atraktivita této poezie pouze činí její nástrahy rafinovanější a škody větší. Proto Hieronymus vystupoval silně proti křesťanskému výkladu Vergiliovy čtvrté eklogy. ³¹⁹

K tomuto proudu může být řazen také Augustinův žák Orosius a jeho dílo *Historia adversus paganos*. Přestože je vliv Vergilia na jeho dílo značný, není zde žádný odkaz na čtvrtou eklogy a Vergilia jako proroka. To je u Augustinova žáka jistě zarážející a vede to k domněnce, že ve Vergiliově žádného proroka či hlasatele neviděl. ³²⁰ Z Orosiova díla alespoň vyplývá, že Vergilius byl v jeho době stále velmi populární ve školách, a to dokonce i v Hispánii a severní Africe. ³²¹

3.5.3 Centony a souboj o Vergilia: Proba vs. Ausonius

Specifickým způsobem pracovala s Vergiliovým odkazem tzv. centonová literatura. Centony jsou básně „sešité“ z veršů a poloveršů jiných, většinou dobře známých děl. Jde o literární techniku, která vychází z podobných základů jako aluze. ³²² Novým uspořádáním a zpracováním výchozího materiálu dochází v nově vzniklé básni k významovému posunu a zároveň k určitému dialogu mezi oběma díly. Centonista tedy ve své básni počítá i s významy a asociacemi, které přináší původní dílo. Pro úspěch centonů a aluzí obecně je nutné, aby zpracováváný text byl všeobecně známý, a aby bylo obecnstvo dostatečně vzdělané a schopné tuto hru odhalit. O Vergiliově postavení svědčí fakt, že naprostá většina latinských centonů z pozdní antiky využívá jako svůj výchozí materiál právě jeho verše. ³²³

³¹⁷ Srov. S. BENKO, *Virgil's Fourth Eclogue in Christian Interpretation*, str. 677.

³¹⁸ HIER. *epist. (ad Damasum)* 21,13,9: „carmina in idolum laudes composita“.

³¹⁹ Srov. ROGER GREEN, *Refinement and Reappraisal in Vergilian Pastoral*, in: *Romane memento, Vergil in the Fourth Century*, edited by Roger Rees, London: Gerald Duckworth & Co. Ltd., 2008, str. 23.

³²⁰ M. BAŽIL, *Maro Christianus (Vergilius očima pozdněřímských křesťanů)*, str. 215-216.

³²¹ Srov. S. BENKO, *Virgil's Fourth Eclogue in Christian Interpretation*, str. 677.

³²² M. BAŽIL, *Maro Christianus (Vergilius očima pozdněřímských křesťanů)*, str. 208; pro podrobné seznámení viz MARTIN BAŽIL, *Centones Christiani: métamorphoses d'une forme intertextuelle dans la poésie chrétienne de l'Antiquité tardive*, Dizertační práce, Praha: 2006, 378 str.

³²³ Srov. M. BAŽIL, *Maro Christianus (Vergilius očima pozdněřímských křesťanů)*, str. 208.

Zvláštní schopnost reinterpretace, kterou v sobě tato technika ukrývá, nemohla uniknout pozornosti křesťanských autorů, a to ze dvou důvodů: jedním z nich je fakt, že raněkřesťanská literatura sama podobný princip využívala, když hledala ve Starém zákoně předobrazy Ježíše Krista. Za druhé nabízela tato technika možnost opět přiblížit Vergilia křesťanství.³²⁴ Jedním z důsledků této snahy křesťanů o přeznačení Vergilia z pohanského autora na proto-křesťanského mudrce či dokonce křesťanského proroka byla zákonitě i reakce pohanských autorů, kteří na oplátku usilovali o zachování obrazu Vergilia-nositele tradičních pohanských hodnot. Jedním z příkladů takového „souboje“ o Vergilia jsou dvě díla ze čtvrtého století: Ausoniovo *Cento nuptialis* a *Cento Probae*.

Starší Probinovo cento je prvním křesťanským centonem: pro úplné porozumění tomuto dílu byla nezbytná zevrubná znalost Vergilia, Bible a komentářů obou těchto zdrojů. Proba uchovává Vergiliův jazyk a jeho verše pro křesťanské čtenáře tím, že je užívá k parafrázování Bible.³²⁵ Velmi inovativní je Probinův názor, že Vergilius ve všech svých dílech hlásá křesťanskou pravdu. Její cento je tedy druhem vergiliovské exegeze. Proba na jedné straně odmítá pohanskou poezii (včetně své vlastní dřívější tvorby), na druhé straně se domnívá, že dokáže využít Vergilia k šíření křesťanského poselství pravdy. Tento postoj nadřazuje její cento pohanským básním.³²⁶

Ausoniovo *Cento nuptialis* je naopak velmi obscénním zpracováním Vergiliových veršů. Vybírá takové verše, které lze interpretovat dvojsmyslně nebo je sestavuje takovým způsobem, aby dvojsmysl vznikl později. Ausonius nebyl první, kdo takto zpracovával Vergilia (před ním již Petronius využíval tohoto vulgarizujícího efektu pro potřeby své satiry),³²⁷ nicméně Ausonius tyto verše záměrně kombinuje, usiluje o jejich zdůraznění a v reakci na *Cento Probae* tedy o oslabení onoho christianizujícího proudu v římské literatuře. Neusiluje o to apologetickým způsobem, nesnaží se Vergilia vykládat v duchu

³²⁴ Tamtéž, str. 209.

³²⁵ KARLA POLLMANN, *Sex and Salvation in the Vergilian Cento of the Fourth Century*, in: *Romane memento, Vergil in the Fourth Century*, edited by Roger Rees, London: Gerald Duckworth & Co. Ltd., 2008, str. 87-88.

³²⁶ K. POLLMANN, *Sex and Salvation in the Vergilian Cento of the Fourth Century*, str. 88.

³²⁷ Tamtéž, str. 83.

římských pohanských tradic, ale snaží se touto formou o jisté zdiskreditování Vergilia v očích křesťanů.³²⁸

3.6 Závěr

Je pochopitelné, že pouze samotný fakt zevrubného obeznámení se s autorem nemůže stačit k tomu, aby byl tento autor bezvýhradně přijímán, domnívám se však, že tento fakt křesťanské emancipaci Vergilia rozhodným způsobem napomohl. Důležité je, že Vergiliovo dílo, které bylo tak dobře známé všem autorům, obsahovalo kromě formálních kvalit určitý morální či etický kodex, který nebyl křesťanství vzdálen. Pokud by bylo dílo „pohanštější“, těžko by byla takováto emancipace možná. Dokladem tohoto faktu může být například analogie s dílem jiného předního básníka té doby, Ovidia: jeho dílo vykazuje podobné umělecké kvality, nicméně etické či morální hodnoty, které Ovidius ve svém díle prezentuje, jsou jen těžko v souladu s křesťanskou morálkou (milostná tematika v *Remedia amoris*, zbožšťování císaře v *Metamorphoses* atd.). Jakési potvrzení těchto tendencí se odehrává ve čtvrtém století díky křesťanské interpretaci čtvrté eklogy v řeči Constantina Velikého (*Constantini oratio ad sanctorum coetum*).

³²⁸ K. POLLMANN, *Sex and Salvation in the Vergilian Cento of the Fourth Century*, str. 91-92.

ZÁVĚR

V předchozích kapitolách jsem se pokusil nastínit vývoj vergiliovského kultu v pohanském i křesťanském prostředí, a to jak v literatuře, tak i mimo ni. V tomto shrnutí se pokusím vyzdvihnout klíčové body, které k vytvoření tohoto kultu vedly.

Problematiku vzniku vergiliovského kultu je bezesporu nutné vidět v celé šíři impulsů a podnětů, které k němu vedly. Žádný z těchto faktorů nemůže být pokládán za natolik dominantní, že by sám mohl být označen za onen klíčový bod, který za tímto fenoménem stál, naopak je nutné vidět je v kontextu a ve vzájemných vztazích. Pro větší přehlednost je možné tyto aspekty rozdělit do tří základních skupin: první je Vergiliovo postavení mezi pohanskými básníky a s tím spojená popularita jeho díla mezi pohany, druhou oblastí je potom křesťanské prostředí, vliv Vergilia na křesťany a jejich rostoucí potřeba vyrovnat se s Vergiliem a jeho postavením v římském kulturním prostředí, třetí oblast pak tvoří využití Vergiliovy pozice pro spojení těchto dvou světů.

Na počátku vytváření vergiliovského kultu stojí Vergiliovo postavení klíčového školního autora. Římské školství bylo založeno na práci s texty, jejich memorování či parafrázování, a ty z nich, které byly užívány jako nástroj takové výuky, se staly notoricky známými (viz kap. 1). Tento způsob práce s texty vedl k absolutnímu zdomácnění autora samotného a jeho básní, k jejich dokonalému osvojení vzdělanými vrstvami římského obyvatelstva. Pokud by Vergilius nebyl školním autorem, těžko by mohl získat takovou popularitu napříč celou říší. Nárůst Vergiliovy popularity ovšem nestál a nepadal pouze s šířením jeho textů v rámci školní výuky. Podstatným motivem, který vedl nejen k samotnému začlenění jeho díla do školní výuky, ale také k masovému rozšíření jeho díla, bylo ideové vyznění Vergiliových prací. Jeho díla se „strefila“ do doby, do politických potřeb císaře Augusta, do jeho obrodných snah, do potřeby Římanů mít vlastní státotvorný epos, který by zaštiťoval jejich zahraničně-politické postupy, který by zároveň byl umělecky natolik na výši, aby se mohl alespoň vzdáleně srovnávat s Homérovými eposy. A právě tato nesporná literární kvalita Vergiliova díla byla další složkou nárůstu popularity tohoto básníka, neboť školních autorů či autorů, kteří psali ideově vhodná díla, bylo více, ovšem pouze Vergilius získal dominantní postavení díky kombinaci těchto prvků.

Vergilius tedy ovládl pohanský kulturní svět. Když se v Římské říši začínalo šířit křesťanství, byli křesťané konfrontováni s pohanským světem, museli se s ním vyrovnávat, a to zejména s Vergiliem-hlavním symbolem tohoto světa. Křesťané se s jeho básněmi setkávali hned od počátku, protože procházeli stejným vzdělávacím systémem jako pohané (viz 3.1). Znali tak tohoto pohanského básníka stejně dobře jako pohané. I když jej mnozí

autoři, jako například Tertullianus či Commodianus, odmítali, činili tak jazykem, který se naučili právě na Vergiliových verších (viz 3.2). V době, kdy se křesťané začali vyčleňovat z římského kulturního prostředí, odmítali z náboženských důvodů jeho literární produkci a začali vytvářet produkci vlastní, se Vergilius stával mostem mezi těmito dvěma světy. Jeho jazyk a vyjadřování ovlivnily skrze vzdělávání jak pohany tak křesťany. Narážky na Vergiliovo dílo, aluze, využívání odkazů na jeho dílo, vymezování se vůči němu, to vše bylo součástí literárního života pozdní antiky.

Využívání Vergiliových děl pro školní účely tedy bylo klíčové pro pozdější vznik jeho kultu právě proto, že podrobně a důkladně implantovalo Vergilia do vyjadřování jak pohanských, tak křesťanských autorů. Školní využívání Vergilia tedy ještě nebylo projevem vergiliovského kultu, nicméně stálo nepochybně v základu jeho pozdějšího vzniku.

Z dominantního postavení Vergilia ve školství se stal zárodek samotného náboženského kultu. V jeho základu byla úcta k němu jakožto k prvnímu mezi básníky. Tato úcta dostávala ve druhém století postupně náboženské rysy, docházelo k uctívání básníkovy hrobu či slavení jeho narozenin (viz 2.2.2) a z textů Vergiliových básní se věštila budoucnost (viz 2.2.3), Vergilius-první mezi básníky se stal patronem básnictví. Spolu s tendencemi komentátorů a učitelů vykládat podrobně Vergiliovo dílo tedy zbýval již jen krůček k alegorickým výkladům, které básníkovi přisuzovaly znalost všech oborů, neomylnost a také magické schopnosti. Vergilius se postupně stával studnicí všeho poznání a polobožskou postavou. Vrcholem těchto pohanských alegorických výkladů byly Macrobiovy *Saturnalie* (viz 2.2.4).

Křesťané byli nuceni se s Vergiliovým postavením a jeho autoritou vyrovnat, protože odmítání Vergilia, který byl v římském prostředí všudypřítomný, nebylo možné. Vergilius se stal kulturním rámcem pro pohanské i křesťanské autory, propojoval tyto světy, jak je vidět například na žánru panegyriků (viz 3.3.2). Bylo tedy nutné najít způsob, jak učinit jeho dílo přijatelným i pro křesťanský pohled na svět. Proto se od druhého století začaly objevovat alegorické výklady, které nejprve opatrně, později stále silněji a zřetelněji vykládaly Vergilia křesťanským způsobem (viz 3.4.1). Hlavním předmětem těchto výkladů byla pochopitelně čtvrtá „mesiášská“ ekloga, jejíž text byl pro tento směr interpretací nejvhodnější. Rozhodující impuls, který převrátil vnímání Vergilia zcela na křesťanskou stranu, přišel na počátku čtvrtého století: *Oratio Constantini ad sanctorum coetum* (viz 3.4.2). Zde byl Vergilius jasně prohlášen za předkřesťanského proroka křesťanských pravd. Císařovo sporné autorství je v této otázce irelevantní, protože pokud nebyl autorem přímo sám vladař, vzešla tato promluva z jeho kanceláře nebo od jeho životopisce Eusebia, člověka blízkého dvoru. Jaké

byly tedy motivy pro tento postup? Císař Constantinus si byl dobře vědom toho, že v říši existuje silná komunita křesťanů, kterou se nepodařilo zničit ani krutým pronásledováním. Rozhodl se tedy tuto sílu využít k obnově říše, která procházela obdobím nestability. Právě Vergilius se mohl stát díky svému postavení mezi pohanskými i křesťanskými vzdělanci tím, kdo propojí oba světy. Tím, že Constantinus využil křesťanské interpretace a zcela otevřeně pokřesťanštil Vergilia a jeho dílo, sjednotil symbolicky na společném základě pohanský a křesťanský svět. Od čtvrtého století tedy bylo Vergiliovo dílo vykládáno převážně křesťanským způsobem. Snahu o zastavení těchto interpretací a navrácení Vergilia pohanskému světu představuje (podle některých nedávných hypotéz) například Ausoniovo *Cento nuptialis*. Společně s křesťanský laděným *Cento Probae* tvoří jakousi „zápasnickou dvojici“ v literárním „souboji“ o Vergilia (viz 3.5.3). Nicméně pohled na Vergilia jakožto proto-křesťanského proroka se stal všeobecně přijímaným a postupně zcela převládl.

Jak je tedy patrné, je nutné brát v úvahu všechny aspekty vzniku Vergiliova kultu v závislosti na sobě: Vergiliovo dílo muselo být jistě vysoce ceněno a jeho ideové vyznění jistě muselo císaři Augustovi vyhovovat, jinak by si jej nevybral a nevyzdvihoval by jej. Díky tomu se z Vergilia stal nástroj školní výuky, který později ovládl školství. Z této pozice se pak Vergilius stal pro svou všeobecnou známost platformou pro kulturní jednotu všech Římanů. V tomto postavení kulturní ikony a nositele národní identity byl pak nutně předmětem christianizujících interpretací v době, kdy se křesťanství stalo státním náboženstvím a bylo nutné nějakým způsobem propojit oba světy, starý pohanský a nový křesťanský, i na kulturní úrovni. Této potřebě dobře rozuměl císař Constantinus, a proto přišel se zcela otevřeně křesťanským výkladem Vergilia. V tomto bodě je ovšem podstatným faktorem také Vergiliův literární styl, který umožňoval, aby bylo jeho dílo vykládáno alegoricky-křesťansky; pokud by jeho básně nebyly k tomuto typu výkladů vhodné, těžko by je bylo možno interpretovat křesťanským způsobem a propojení těchto dvou světů by se nikdy nezdařilo.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

Primární literatura

AMMIANUS MARCELLINUS, *Rerum gestarum libri*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/ammianus.html> (18. července 2010)

APULEIUS, *Apologia*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/apuleius/apuleius.apol.shtml>

(18. července 2010)

APULEIUS, *Florida*

Dostupné z: http://www.intratext.com/IXT/LAT0533/_IDX004.HTM

(18. července 2010)

AUGUSTINUS, *Confessiones*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/august.html> (18. července 2010)

AUGUSTINUS, *De civitate Dei*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/august.html> (18. července 2010)

AUGUSTINUS, *De cura pro mortuis gerenda*

Dostupné z: http://www.augustinus.it/latino/cura_morti/index.htm

(18. července 2010)

AUGUSTINUS, *De ordine*

Dostupné z: <http://www.augustinus.it/latino/ordine/index.htm>

(18. července 2010)

AUGUSTINUS, *Epistolae*

Dostupné z: <http://www.augustinus.it/latino/lettere/index2.htm>

(18. července 2010)

AUGUSTINUS, *Epistolae ad Romanos inchoata expositio*

Dostupné z: http://www.augustinus.it/latino/incompleta_romani/index.htm

(18. července 2010)

AUSONIUS, *Epistolarum liber*

Dostupné z:

<http://www.ebooksread.com/authors-eng/decimus-magnus-ausonius/ausonius-volume-2-osu/page-5-ausonius-volume-2-osu.shtml>

(18. července 2010)

MARCUS TULLIUS CICERO, *De legibus*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/leg.shtml> (18. července 2010)

MARCUS TULLIUS CICERO, *De officiis*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/off.shtml> (18. července 2010)

CLAUDIUS CLAUDIANUS, *Carmina Minora*

Dostupné z:

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Claudian/Carmina_Minora*/home.html (18. července 2010)

L. IUNIUS MODERATUS COLUMELLA, *De re rustica*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/columella.html> (18. července 2010)

Corpus inscriptionum latinarum

CYPRIANUS, *De habitu virginum*

Dostupné z:

http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0200-0258,_Cyprianus_Carthaginensis,_Liber_de_Habitu_Virginum,_MLT.pdf

(18. července 2010)

DONATUS-SUETONIUS, *Vita Vergiliana*, in: *Die Vitae Vergilanae und ihre antiken Quellen*, herausgegeben von Dr. Ernst Diehl, Bonn: A. Marcus und E. Weber's Verlag, 1911, 60 str.

ENDELECHIUS, *De mortibus boum*

Dostupné z: http://remacle.org/bloodwolf/eglise/endeleclus/boeuf.htm#_ftn1

(18. července 2010)

ENNODIUS, *Carmina*, in: MAGNI FELICIS ENNODI opera, recensuit Fridericus Vogel, Berlín: Weidmann, 1885, 418 str.

EUSEBIUS PAMPHILI CAESARIENSIS, *Vita Constantini*

Řecký text dostupný z:

<http://books.google.de/books?id=4z0AAAAAYAAJ&pg=PA91&lpg=PA91&dq=Proeli+um+Hadrianopolitanum&source=web&ots=l3tEdyp-w6&sig=UIxRYD3pMsFiOFwgcsqvdl7fp4o&hl=de#v=onepage&q&f=false>

(18. července 2010)

Anglický překlad dostupný z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf201.toc.html>

(18. července 2010)

FULGENTIUS, *Expositio Vergiliana continentiae*

Dostupné z:

<http://www.archive.org/stream/operafulg00fulguoft#page/86/mode/2up>

(18. července 2010)

AULUS GELLIUS, *Noctes Atticae*

Dostupné z: <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Gellius/home.html>

(18. července 2010)

HIERONYMUS, *Epistulae*, in: SAINT JÉRÔME, *Lettres*, tome I et III, texte établi et traduit par Jérôme Labourt, Paris: Les Belles Lettres, 1982 (deuxieme tirage) a 1953, 170 a 264 str.

Historia Augusta, Vita Alexandri Severi

Dostupné z:

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Historia_Augusta/Severus_Alexander/2*.html (18. července 2010)

QUINTUS HORATIUS FLACCUS, *Epistulae*, in: HORATIUS, *Opera*, edidit S. Borzsák, Lipsko: B.G. Teubner, 1984, 362 str.

QUINTUS HORATIUS FLACCUS, *Saturae*, in: HORATIUS, *Opera*, edidit S. Borzsák, Lipsko: B.G. Teubner, 1984, 362 str.

DECIMUS IUNIUS IUVENALIS, *Saturae*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/juvenal.html>

(18. července 2010)

C. VETTIUS AQUILINUS IUVENCUS, *Evangeliorum libri IV*

Dostupné z:

http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0350-0450_Vettius_Aquilinus_Evangelicae_Historiae_Libri_IV_MLT.pdf

(18. července 2010)

L. CAECILIUS FIRMIANUS LACTANTIUS, *Divinae Institutiones*

Dostupné z:

http://www.documentacatholicaomnia.eu/30_10_0240-0320-Lactantius.html

(18. července 2010)

TITUS LIVIUS, *Ab urbe condita*, Pars I. Fasc.I. Lib. I-III, Lipsiae in aedibus B.G. Teubneri, 1906, 215 str.

AMBROSIUS THEODOSIUS MACROBIUS, *Commentarii in somnium Scipionis*, edidit Iacobus Willis, Lipsko: B.G. Teubner, 1963, 247 str.

AMBROSIUS THEODOSIUS MACROBIUS, *Saturnalia*, edidit Iacobus Willis, Lipsko: B.G. Teubner, 1963, 466 str.

MARCUS VALERIUS MARTIALIS, *Epigrammata*, edidit D.R. Shackleton Bailey, Stuttgart: B.G. Teubner, 1990, 417 str.

Oratio Constantini ad sanctorum coetum

Anglický překlad dostupný z: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf201.iv.vii.i.html>

(18. července 2010)

Řecký text dostupný z:

<http://books.google.de/books?id=4z0AAAAAYAAJ&pg=PA91&lpg=PA91&dq=Proeli+Hadrianopolitanum&source=web&ots=l3tEdyp-w6&sig=UIxRYD3pMsFiOFwgcsqvDI7fp4o&hl=de#v=onepage&q&f=false>

(18. července 2010)

PUBLIUS OVIDIUS NASO, *Amores*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/ovid.html> (18. července 2010)

PUBLIUS OVIDIUS NASO, *Ars amatoria*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/ovid.html> (18. července 2010)

PUBLIUS OVIDIUS NASO, *Epistulae ex Ponto*, in: OVIDE, *Pontiques*, texte établi et traduit par Jacques André, Paris: Les Belles Lettres, 1993, 189 str.

PUBLIUS OVIDIUS NASO, *Fasti*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/ovid.html> (18. července 2010)

PUBLIUS OVIDIUS NASO, *Metamorphoses*, edidit W.S. Anderson, Lipsko: B.G. Teubner, 1977, 419 str.

PUBLIUS OVIDIUS NASO, *Remedia amoris*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/ovid/ovid.rem.shtml>

(18. července 2010)

Panegyrici latini

Dostupné z:

<http://www.archive.org/stream/xiipanegyricila02baehgoog#page/n339/mode/1up>

(18. července 2010)

PETRONIUS, *Satiricon*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/petronius1.html> (18. července 2010)

C. PLINIUS CAECILUS SECUNDUS, *Epistulae*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/pliny.html> (18. července 2010)

C. PLINIUS SECUNDUS, *Naturalis historia*

Dostupné z:

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/home.html

(18. července 2010)

PLÚTARCHOS, *Vitae paralellae, Cato Maior*

Anglický překlad dostupný z: <http://www.gutenberg.org/dirs/etext96/plivs10.txt>

(18. července 2010)

SEXTUS PROPERTIUS, *Elegiae*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/prop.html> (18. července 2010)

AURELIUS PRUDENTIUS CLEMENS, *Cathemerinon*

Dostupné z: <http://www.gutenberg.org/files/14959/14959-8.txt> (18. července 2010)

MARCUS FABIVS QVINTILIANVS, *Institutiones oratoria*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/quintilian/quintilian.institutio1.shtml#1>

(18. července 2010)

Rhetorica ad Herennium

Dostupné z: <http://scrineum.unipv.it/wight/herm1.htm> (18. července 2010)

LVCIVS ANNAEVS SENECA MAIOR, *Controversiae*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/seneca.html>

(18. července 2010)

LVCIVS ANNAEVS SENECA MAIOR, *Suasoriae*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/seneca.suasoriae.html>

(18. července 2010)

LVCIVS ANNAEVS SENECA MINOR, *De brevitate vitae*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/sen/sen.brevita.shtml>

(18. července 2010)

LVCIVS ANNAEVS SENECA MINOR, *De otio*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/sen/sen.otio.shtml>

(18. července 2010)

LVCIVS ANNAEVS SENECA MINOR, *Epistulae morales ad Lucilium*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/sen.html> (18. července 2010)

MAVRVS SERVIVS HONORATVS, *In Vergilii Carmina Comentariorum*, recensuerunt Georgius Thilo et Hermannus Hagen, Vol. I-III, Lipsko: B.G. Teubner, 1881, 1886 a 1902, 660, 650 a 900 str.

SILIVS ITALICVS, *Punica*, edidit Iosephus Delz, Stuttgart: B.G. Teubner, 1987.

PVBLIVS PAPINIVS STATIVS, *Silvae*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/statius.html> (18. července 2010)

PVBLIVS PAPINIVS STATIVS, *Thebaid*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/statius.html> (18. července 2010)

GAIUS SUETONIUS TRANQUILLUS, *De grammaticis*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/suet.html> (18. července 2010)

GAIUS SUETONIUS TRANQUILLUS, *De poetis*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/suetonius/suet.lucan.html>

(18. července 2010)

GAIUS SUETONIUS TRANQUILLUS, *De vita Caesarum*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/suet.html> (18. července 2010)

PUBLIUS CORNELIUS TACITUS, *Dialogus De oratoribus*, in P. CORNELII TACITI *Libri quae supersunt*, edidit Ericus Koesterman, tom. II, Lipsko: B.G. Teubner, 1957, 396 str.

Q. SEPTIMIUS FLORENS TERTULLIANUS, *Ad uxorem*, in: TERTULLIEN, *A son Épouse* (= Sources Chrétiennes 273), Introduction, texte critique, traduction et notes de Charles Munier, Paris: Les Éditions du Cerf, 1980, 210 str.

Q. SEPTIMIUS FLORENS TERTULLIANUS, *Apologeticum*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/tertullian/tertullian.apol.shtml>

(18. července 2010)

Q. SEPTIMIUS FLORENS TERTULLIANUS, *De exhortatione castitatis*, in: TERTULLIEN, *Exhortation a la chasteté* (= Sources chrétiennes 319), introduction, texte critique et commentaire par Claude Moreschini, traduction par Jean-Claude Fredouille, Paris: Les Éditions du Cerf, 1985, 214 str.

Q. SEPTIMIUS FLORENS TERTULLIANUS, *De idolatria*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/tertullian/tertullian.idololatria.shtml>

(18. července 2010)

Q. SEPTIMIUS FLORENS TERTULLIANUS, *De monogamia*, in: TERTULLIEN, *Le mariage unique* (= Sources chrétiennes 343), introduction, texte critique, traduction et commentaire de Paul Mattei, Paris: Les Éditions du Cerf, 1988, 419 str.

Q. SEPTIMIUS FLORENS TERTULLIANUS, *De praescriptione haereticorum*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/tertullian/tertullian.praescrip.shtml>

(18. července 2010)

MARCUS VELLEIUS PATERCULUS, *Historiarum libri*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/vell.html> (18. července 2010)

PUBLIUS VERGILIUS MARO, *Aeneis* (I-VI), texte établi par Henri Goelzer et traduit par André Bellessort, Paris: Les Belles Lettres, 1948, 197 str.

PUBLIUS VERGILIUS MARO, *Aeneis* (VII-XII), texte établi par René Durand et traduit par André Bellessort, Paris: Les Belles Lettres, 1948, 255 str.

PUBLIUS VERGILIUS MARO, *Bucolica*, texte établi et traduit par E. de Saint-Denis, Paris: Les Belles Lettres, 1992, 143 str.

PUBLIUS VERGILIUS MARO, *Georgica*, in: *Oeuvres de Virgile*, tome premier, Paris: Librairie garnier Frères, 333 str.

Překlady a sekundární literatura

APULEIUS, *Apologie aneb vlastní obhajoba proti nařčení z čarodějnictví*, překlad Václav Bahník, Praha: Svoboda, 1989, 129 str.

BAŽIL, Martin, *Centones Christiani: métamorphoses d'une forme intertextuelle dans la poésie chrétienne de l'Antiquité tardive*, Dizertační práce, Praha: 2006, 378 str.

BAŽIL, Martin, *Maro Christianus (Vergilius očima pozdněřímských křesťanů)*, in: Souvislosti 3-4/2000, Praha: Revue pro křesťanství a kulturu, 2001, str. 201-221.

BENKO, Stephen, *Virgil's Fourth Eclogue in Christian Interpretation*, in: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, editor Wolfgang Haase, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1981, svazek II.31.1, str. 646-705.

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona, Český ekumenický překlad, šesté přepracované vydání (čtvrté vydání ČBS), Praha: Česká biblická společnost, 1995, 1007 a 283 str.

HORATIUS, Q. Flaccus, *Vavřín a réva*, překlad: Jindřich Pokorný a Rudolf Mertlík, Praha: Odeon, 1972, 366 str.

DE KISCH, Yves, *Les Sortes Vergilianae dans l'Histoire Auguste*, in: *Mélanges d'archéologie et d'histoire de l'Ecole française de Rome*, 82, 1970, str. 321-362.

KRÁL, Jaroslav, *Hodnocení Vergilia u latinských autorů druhého století n.l. Studie k problematice literatury 2. stol.* Diplomová práce FF UK, Praha 1961, 149 str.

MARROU, Henri-Irénée, *A History of Education in Antiquity*, The University of Wisconsin Press: Wisconsin, 1956, 461 str.

Dostupné z:

http://books.google.cz/books?id=ww6kSdSFTgMC&dq=A+History+Of+Education+in+Antiquity&printsec=frontcover&source=bl&ots=RFqaLqqquw&sig=M1_zzi-0993gQ-g0B6IVFHswVcY&hl=cs&sa=X&oi=book_result&resnum=10&ct=result#v=onepage&q&f=false (18. červenec 2010)

MARROU, Henri-Irénée, *Geschichte der Erziehung in klassischen Altertum*, übersetzt von Charlotte Beumann, München: Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG, 1977, 643 str.

PETRONIUS, *Satirikon*, překlad Karel Hrdina, Praha: Svoboda, 1971, 197 str.

Píši ti, příteli, překlad Štěpánka Brožová, Praha: Odeon, 1975, 401 str.

PLÚTARCHOS, *Vitae paralelae*

Anglický překlad dostupný z:

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Cato_Major*.html

(18. července 2010)

Příběhy raně křesťanských mučedníků. Výbor z nejstarší latinské a řecké martyrologické literatury. Uspořádal Petr Kitzler, z řeckých a latinských originálů přeložili Iva Adámková, Pavel Dudzik a Petr Kitzler, úvodní studie Jiří Šubrt, Praha: Vyšehrad, 2009, 395 str.

PUTNA, Martin C., *Svět posledních římských pohanů v zrcadle Macrobiových Saturnálií*, in: *Macrobius, Saturnálie*, Praha: Herrmann & synové, 2002, str. 7-67.

QUASTEN, Johannes, *Patrology, Volume III: The Golden Age of greek patristic literature from the council of Nicaea to the council of Chalcedon*, Utrecht: Spectrum, 1960, 605 str.

Romane memento, Vergil in the Fourth Century, edited by Roger Rees, London: Gerald Duckworth & Co. Ltd., 2008, 238 str.

SENECA, Lucius Annaeus, *Výbor z listů Lucilioví*, překlad Bohumil Ryba, Praha: Svoboda, 1969, 282 str.

Slovník antické kultury, sestavili spolupracovníci Antické knihovny, Praha: Svoboda: 1974, 718 str.

SUERBAUM, Werner, *Von der Vita Vergiliana über die Accessus Vergiliani zum Zauberer Vergilius; Probleme – Perspektiven – Analysen*, in: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, editor Wolfgang Haase, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1981, svazek II.31.2, str. 1156-1262.

SUETONIUS, *Životopisy dvanácti císařů*, překlad: Bohumil Ryba, Jana Nechutová, Praha: Svoboda, 1974, 582 str.

ŠIMEČEK, Karel, *Vergilius v křesťanském starověku*, in: *Pio vati*. Sborník prací českých filologů k uctění dvoutisícího výročí narození Vergiliova. Vyd. O. Jiráni, F. Novotný, B. Ryba, Praha: Jednota klasických filologů, 1930, str. 56-61.

WIESEN, David S., *Virgil, Minucius Felix and the Bible*, in: *Hermes, Zeitschrift für Klassische Philologie* 99, Wiesbaden 1971, str. 70-91.

WLOSOK, Antonie, *Zwei Beispiele frühchristlicher Vergilrezeption. Polemik (Lact., Div. Inst. 5,10) und Usurpation (Or. Const. 19-21)*, in: V. Pöschl (Hg): *2000 Jahre Vergil. Ein Symposium*, Wiesbaden: In Kommission bei O. Harrassowitz, 1983, str. 63-86.

ZIOLKOWSKI, Jan M. (Editor), PUTNAM, Michael C. J. (Editor), *Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, New Haven, CT, USA: Yale University Press, 2008, 1123 str.

Dostupné z: <http://site.ebrary.com/lib/natl/Doc?id=10315684&ppg=76>

(18. červenec 2010)

<http://www.virgil.org/vitae/> (18. červenec 2010)